

NAGY VILÁG

Világirodalmi folyóirat

Alapítva: 1956. október

LIX. évfolyam, 3. szám

2014. március

TARTALOM

ANDREJ ASZTVACATUROV

Pétevár és Moszkva között (Horváth Iván fordítása) 233

GRZEGORZ KWIATKOWSKI versei (Nagypál István fordításai) 261

NEMES ANNA

Philip Roth *Ellenélet* című regényének részlete elé 263

PHILIP ROTH

A levegőben (Nemes Anna fordítása) 264

RAJNAVÖLGYI GÉZA

Az első trubadúr énekei 282

CHARLES BOYLE

Budapest (Katona Teréz fordítása) 298

MIHAIL JURJEVICS LERMONTOV versei (Lángi Péter fordításai) 304

TÁJÉKOZÓDÁS

BOZÓK FERENC

Kutyák a világlírában 311

KISS GÁBOR

Az ember és árnyékai – Northrop Frye és az irodalmi szimbolizmus

Chamisso *Peter Schlemihl*jének példáján 318

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

S. KIRÁLY BÉLA

Egy konzervatív forradalmár magyar pályarajza.

M. Szabó Géza: *Charles de Gaulle* 338

PETRŐCZI ÉVA

Spanyol világsiker – „magyar nyitánnyal”.

Javier Cercas: *Szalamiszi katonák* 343

MAGYAR VILÁG

TELLÉR GYULA

Született-e „Orbán-rendszer” 2010 és 2014 között? 346

KÜLFÖLDI SZERZŐINK 368

Látogasson el a honlapunkra:
www.nagyvilag-folyoirat.hu

A Nagyvilág támogatója

Nemzeti Kulturális Alap

ANDREJ ASZTVACATUROV

Pétervár és Moszkva között

EPIKUS LÁNGÉSZ ÉS GONOSZSÁG

A hozzám hasonló irodalmi lustaságok kerülnek a regényt vagy az elbeszélést. A nagy és félnagy formák riasztók, mert túlteng bennük a nőies termékenység, mert hosszú, fárasztó gürcölést igényelnek.

Én pedig gyorsan elfáradok.

Nem vagyok hősszerelmes.

Sem kertész.

Sem virág.

És magányosan ülök a tulajdon lakásom börtönében (apropó, a lakást ideje lenne felújítani).

Nincs egy huncut vasam sem, és irigykedem a sikeresebb tollú kollégákra.

És még milyen kollégákra is?

Akiket a tévében mutogatnak? És akiknek díjakat adnak át?

Hiába, nem vagyok velük egyenrangú...

Lehetek egyáltalán egyenrangú velük?

Hiszen olyan ügyesen írnak. Olyan vidáman.

Nekem pedig még egy egyszerű szüzsét sem sikerül összehozni.

Bár volt idő, amikor tudtam mesét írni. Ötéves koromban, amikor még értelemesen olvasni sem tudtam, anyámat kellett megkérni, hogy írja le, amit mondok. Ő sóhajtozva sokáig keresgélte az íróeszközt, úgy érezte, hogy egy akadémikus lánya többre hivatott az életben. Aztán elhelyezkedett a pici NDK-s fotelben, a térdére tett és kinyitott egy vastag füzetet, és várakozásteljesen kezdett kopogtatni rajta a tollal. Én pedig, meglátva, hogy készen áll, gyorsan, minden probléma nélkül sietősen belekezdtem a következő mesébe, amelyet rendszerint felkészülés nélkül fogalmaztam meg. Anyám szorgalmasan jegyezte szavaimat, néha arra kért, hogy egy-két részletet pontosítsak.

- Tehát tüzet fújt Gorinics kígyó Iván cárevicsre - mondtam -, és ő nyomban elszállt tíz méterre.

- Pontosán tízre? - kérdezett vissza anyám együtt érzően. - Jól meggondoltad, Andrijusa? Talán elegendő három is. Írjunk inkább hármat. Ha tetszik, ha nem, Iván cárevics mégiscsak hős.

- Rendben van, írjunk hármat - egyeztem bele. Jólesett, hogy anyám érdeklődést tanúsít az alkotásom iránt.

Elhatároztam, hogy saját meséket írok, mert azok, amelyek a könyvekben voltak, egyáltalán nem tetszettek. Azokban minden unalmasnak, részrehajlónak tűnt fel, és tiltakozást váltott ki belőlem. Előre világos volt, hogy a pozitív hősök, ezek a pimasz, leleményes nyuszik, mókusok, táltos lovacsák, mindenféle Bolond Ivanuskák, Iván cárevics, unalmas aranyhajú lányok, Hófehérek

és Vasziliszák végül is legyőzik a gonosz rókákat és farkasokat, a szörnyű óriásokat, a rablókat, az emberevőket, legyőzik Gorinicset, sőt Kascsejt is (pedig ő annyira igyekezett, olyan ravaszul rejtegette a külvilág elől, hogy meghal!). A valóságos életben a dolgok körülbelül ugyanígy álltak.

Emlékszem, Larisza Pavlovna, az óvónő az óvodában mesélt arról, hogyan zavarták el a jóságos munkások és parasztok a gonosz, öreg cárt, utána pedig a kapitalista minisztereket. Nagyon csodálkoztam, hogy miért egymás után és nem egyszerre zavarták el őket. És egyáltalán nem tudtam megérteni, honnan kerültek elő ezek a gonosztevők, bár aztán rájöttem, hogy az ellenség bizonyára egymás után jött a munkásokhoz és parasztokhoz és gaztetteiket titokban hajtották végre, amíg végül le nem leplezték őket. Az óvónő még Cipollinóról és Buratinóról szóló meséket is olvasott fel.

Hallgattam az óvónőt és mindig elégedetlenkedtem. A győztesek valami miatt mindig ingerültséget váltottak ki belőlem, a legyőzöttek viszont együttérzést és szánalmat. Sajnáltam az öreg cárt, akit elűztek. Sajnáltam a kapitalista minisztereket. Sajnáltam szenyor Pomidorót, akit Cipollino, ez a ravasz falusi fajankó megrikatott. Sajnáltam Karabasz-Barabaszt, akit rászedett és kirabolt a minden lében kanál, hosszú orrú ostoba faember.

Igazságot akartam szolgáltatni és segíteni a gonosztevőknek. Az én meséimben minden fordítva történt. A negatív hősök határozottan ellenálltak a pozitív szereplőknek. Ugyanakkor a pozitív szereplők aljasan cselekedtek, amikor csapatostul támadtak rá ellenségükre. Nálam a gonosztevő magányosan harcolt a becsületes, jóságos, bátor hősök serege ellen és okvetlenül győzött. A realizmus és a tradíció szabályai szerint néha ugyan elesett az egyenlőtlen csatában, de mindig volt ideje megölni vagy megenni valakit az ellenségei közül. Különösen a szemtelen állatoknak jutott ki, akik küldöncként szolgáltak ezeknél az Ivanuskáknál és Vasziliszáknál, felbujtottak, árulkodtak, alázatosan sürögtek-forgtak, mindenbe beleütötték ravasz orrukát, vagy buta csőrüket. Ezeket a varázsló segítőköt minden szánalom nélkül megbüntettem, egyenesen a ragadozó torkába küldtem őket.

Fantáziám kimeríthetetlen volt, de anyámnak ebből egy idő után határozottan kezdett elege lenni. Mind gyakrabban szakította félbe a diktálásomat, rendszerint a leglebilincselőbb helyeken és azt mondta, hogy „dolga van”, „nem ér rá”.

Egyik este, amikor apám hazajött a munkából, anyám ezekkel a szavakkal fogadta: „Ljosa, mutatok neked valamit” – azzal elővette az íróasztalfiókból a füzetet, amelybe az összes mesémet írta, és ezek közül egyet felolvasott. Emlékszem, mindketten dőltek a nevetéstől. Apám, miután kimulatta magát, összevonta szemöldökét és azt mondta anyámnak, hagyjon fel a gyerek kigúnyolásával, nekem pedig azt, hogy verjem ki a fejből a sok ostobaságot és foglalkozzam komoly dolgokkal. Hogy milyen „dolgokkal” kellett volna foglalkoznom ötéves koromban, ezt nem mondta meg. De a mesékkel egyszer s min-

denkorra végeztem. Attól kezdve utáltam a fogalmazást, különösen, ha tartalommal is kellett rendelkeznie.

Így fojtották el azt az epikai tüzet, amely éledezni kezdett bennem. Nem lobbant lángra, de legalább pislákol.

Az utóbbi időben gyakran gondolok rá: mi lett volna belőlem, ha akkor a szüleim támogatnak. Bizonyára valami divatos moszkvai író vagy forgatókönyvíró.

MOSZKVA: KÖNYVKIADÓ

- Ez nem próza, Asztvacaturov - mondta a cigarettázó, kövérkés kiadói hölgy -, hanem töredékek a részletekből. - Vagy azt mondta, hogy részletek a töredékekből - már nem emlékszem. Mindenesetre nagyon szellemesre sikeredett neki. - Ilyet - folytatta - senki sem fog publikálni. Legkevésbé a mi kiadónk.

Az ultramodern és a designer fantázia sok apró tárgyával körbevett, a szovjet idők iránti nosztalgia meglepő és esetlen szimbólumaként álló hatalmas szerkesztői asztal melletti kárpitozott fotelban ültem. Ilyen enteriőrrel az ember csak olyan moszkvai kiadóban találkozhat, amely uralja a mostani piacot, ugyanakkor nem veszett ki az emlékezetéből a nagy stílus, a nagy írók, a nagy problémák, a nagy könyvek dicső korszaka.

- Maga, kedvesem - folytatta a hölgy -, nem tud szüzsét építeni, állandóan ugrál egyik dologról a másikra, ostobaságokat hord össze, ismétli önmagát, a senkit nem érdeklő apróságokban vájkál, már megbocsásson, mint a ganajtúró bogár.

- Apám és anyám a bűnösök - fogtam bele a mentegetőzésbe. - Gyermekkoromban pedig...

- Hogy jön ide az anyja és az apja? Hogy jön ide a gyerekkora?! Az olvasókat a maga gyerekkora egyáltalán nem érdekeli! - a kiadói hölgy agyoncigarettázott hangjában megjelentek az ingerültség árnyalatai. - Nem tud bánni az emberi anyaggal! Érti?

- Miért nem tudok? - sértődtem meg.

- Nem tudom, miért nem - felelte a hölgy. - Értse meg - hangja lágyabb lett -, értse meg, Andrjusa... Szólíthatom így? Csak a javát akarom. Most, amikor minden annyira bonyolult, bonyolult, bonyolult, ne mosolyogjon, nézzen körül, az író számára a legfontosabb az ember, a hős. Az embereket, barátoskám alig érzékelhető szálak kötik össze, és az író - ekkor cigarettájáról a hamutartó szélén leverte a hamut - köteles menni, haladni, hogy úgy mondjam köteles cselekményben gondolkodni az idő uszályában. Olvassa a mai szerzőket... a moszkvai íróinkat. Keresse meg őket. Aztán pedig jöjjön vissza. Hiszen van tehetsége. Találjon ki valamit... Egyszóval legyen merész.

- Köszönöm - válaszoltam. - Megpróbálom.

- Próbálja meg! - bólintott a hölgy mosolyogva és cigarettájával ismét a hamutartó felé nyúlt -, amint valami sikerülni fog, lépjen kapcsolatba a titkárimmal.

A hölgy fenségesen fölém magasodott, így adva értésemre, hogy az audien-
ciának vége, és én sietve, sőt talán túlságosan is sietve elköszöntem.

Ugyanaznap este felültem a pétervári vonatra és már másnap reggel előadást
tartottam a kialvatlan pétervári egyetemisták soron következő csoportjának.
Életemben minden maradt a régiben: a kutyafuttában renovált, fülledt
előadótermek, a piszkos lakás, a gyors étkezés ugyanabban az olcsó talponál-
lóban, a senkinek sem kellő tudományos cikkek, konferencia, előadások,
lökdösődés a metrón. De az újszerű cselekmény, az ember, a szereplő gondo-
lata elkezdett kitartóan üldözni. Leültem, hogy olvassam a moszkvai szerzőket,
az újakat, azokat, akikről, ahogy tanácsolták, okos dolgokat kellett tanulnom.

MOSZKVA: MOSZKVAIAK

Úgy látszik, a kiadói hölgynek igaza volt. A moszkvaiak szemlátomást mind-
annyian megértették, hogy az emberek, nem úgy, mint én, valóban az idő uszá-
lyába kerülnek. Nemcsak hogy kerülnek, hanem vitorlát bontva repülnek. A
cselekmény és a lírai őszinteség rohamszerűen, mint bőségszaruból ömlik
belőlük. Pétervári szerzőink, akiket ismertem, nem ennyire találékonyak, in-
kább beszédek voltak, mégis visszafogottak, mintha valamit titkolnának. Az
olvasó pedig olyan, mint a nyomozó, vagy mint egy nő, ez különben egy és
ugyanaz. Nagyon nem szereti, amikor valamit eltitkolnak előle. Ezért is kedveli
jobban a moszkvai írókat, ők semmit nem rejtenek véka alá. Az ő könyveiket
vásárolja. Mindenhova meghívják, és mindenütt bemutatják őket. Gazdagok,
jól öltözködnek, drága parfümökkel hintik be magukat és sikeresek a nőknél.

Úgy látszik, a lényeg városuk levegőjében rejlik.

Moszkva hanyagul nagyvonalú. Mintha valaki, egy nagyon híres és jóságos
ember, úgy istenigazában, bőkezűen adakozva ledobta volna válláról a pazar
bundát: tessék, emberek, drága szomszédaim, minden a tiétek, használjátok,
birtokoljátok. Mindent összeöntöttem nektek egy halomba, ti pedig kotorjatok
benne, vigyétek, amit akartok! Ha nem tetszik, mondjátok meg! Ne zavartassá-
tok magatokat! Majd hozok mást, még újabbat, még érdekesebbet!

Moszkva kész állandóan csodálatba ejteni az embert.

Olyan, mint gyerekkori születésnapom, amikor mindenkinél korábban éb-
redve, a szobában, az ágy melletti asztalon sok-sok ajándékot találtam. A nap is
vidáman hatolt át a sötétítőfüggönyön. És még este is jöttek vendégek – aján-
dékot hoztak, gratuláltak, és az ünnepi asztalra mindenféle finomság került.
Moszkvával is ez a helyzet. Sétál az ember a körúton, meglát egy épületet. Kö-
zelebb szeretne menni hozzá, jobban megnézni. Ez az utca éppen oda is visz.
Elindul rajta, de az utca elkanyarodik, és a végén valamiféle kaszinónál köt ki.
Az épület pedig közben valahol oldalt elmaradt, és három átszállással legalább
másfél órába telik visszajutni hozzá.

Maguk a moszkvaiak persze egyáltalán nem értékelik ezt a szabadságot, nem értékelik érzéseiknek ezt a megcsalását, amellyel szülővárosuk megajándékozta őket. Hozzászórtak és semmin sem csodálkoznak. Amikor érett koromban először jutottam el Moszkvába és elindultam a Tverszkájára sétálni, azonnal megéreztem: én vagyok az egyetlen, aki csak úgy járkal, az egyetlen, aki dologtalanul teng-leng itt. A moszkvaiak a jövevényektől eltérően nem tájtják feleslegesen a szájukat, és nem bámészkodnak jobbra-balra. Ilyesmire nincs idejük, az ilyesmi nem is érdekli őket. Maguk elé meredve sietnek, és egyáltalán nem csodálkoznak rajta, hogy az utcák, amelyeken lépkednek, ide-oda kanyarognak, vargabetűt írnak le, és hol felfelé vezetnek, hol lefelé. A moszkvaiak nem kíváncsiak, bár nem is közömbösek.

Moszkva pedig, a fejemet teszem rá, elégedetlen tősgyökeres lakóival. Fiatal lányként nem tűri a közömbösséget. Feltétlenül szüksége van rá, hogy szeressék, vagy legalább gyűlöljék, szenvedélyesen, végzetesen, az emberi érzelmeket a végsőkéig feszítve. A moszkvaiak viszont nincsenek abban a helyzetben, hogy ezeket az érzelmeket megadják neki. Csupa megszokásból szeretik csak városukat. A munkájával és a pecázással elfoglalt unalmas, öreg férj szereti így a feleségét – megszokásból.

A moszkvaiak unják moszkvai munkájukat, a moszkvai újságokat, a fővárosi sürgés-forgást, a zajt, zsvajt. Gyakran igyekeznek kitörni moszkvai életükből, még ha nem is hosszú időre. Igyekeznek elmenni Pétervárra, sétálni a Néva partján, beülni egy színházba, intelligens, visszafogott emberek közé. Ilyenkor Moszkva elnéptelenedik, hívogatóan szól a toronyóra, a város ragyog az éjszakai reklámoktól, és nem tud mit kezdeni a hatalmas épületek, a szanaszét futó utcák, a föld ősi rétegeit összeszabdaló utak energiájával. Kitérve nagy tereit lakói előtt, azt várja, hogy lányok táncoljanak rajtuk, és felvidítsák a kitüntetésekkel viselő öregember jóindulatú tekintetét, ám a lányoktól szánalmas alamizsnaként csak az utcai hamutálcák mellé eldobált cigarettacsikkeket kapja. És ekkor érkezik egy...

MOSZKVA: ÚJ SZEREPLŐ, ÚJ ŐSZINTESÉG

És ekkor érkezik egy új szereplő, egy hősszerelmes, aki arra vágyakozik, hogy megismerje Moszkvát és megadja neki, ami jár. Aki megőrizte az érzelmeket és az emberséget, aki örül a friss és beteljesületlen vágyaknak, aki kész köszönteni a holnap reggelt, aki képes első lenni. Moszkvának éppen órá van szüksége. Éppen az ő kedvéért változtatta meg olyan gyakran az arcukat. Az ő kedvéért bontották le a régi templomokat és hoztak létre a helyükön modern, összkomfortos lakótelepeket. Az ő kedvéért irányították az ég felé a csúcsos tetőket és nyitották meg az akvaparkokat. Az ő kedvéért. Az ember kedvéért, akit bámolatba akartak ejteni.

És ő el is fog ámulni. Feltétlenül el fog ámulni. És okvetlenül, rögtön írni fog valamit. Valami újat, őszintét. Hiszen külföldön csak akkor lesz író valaki, amikor

már semminek sem tud örülni az életben. Nálunk, Oroszországban minden fordítva van. Az emberből akkor lesz író, amikor végre rácsodálkozik valamire. Amikor valami megrendíti. Például az a lényeges kérdés, hogyan szerezzen pénzt.

Apropó, ez a kérdés Moszkva számára korántsem üres szó. Moszkva nem Mucsa, ahol a községi tanács elnökének kitettél egy fél litert és minden frankó: magától megterül az asztalka és fedél kerül a fejed fölé. Itt a lakás drága, még akkor is, ha nem a központban van, és még ha hosszú lejáratú hitelre vetted is. Hiszen a családot is el kell tartani, a taknyos és falánk gyerekeket, a megunt feleséget, drága ajándékokat venni a szeretőnek, a fiatal, ravasz seggű bestiának.

De az új szereplőnek minden sikerül. Eltelik a város kiszámíthatatlanságával, amely az ő kitalált eseményeinek szövegében alkotói szellemmel telítődik. Amikor pedig úgy becsomagolódik, mint az áru a göngyölegbe, akkor a nyugtalan és makacs ember olyat eszel ki, amitől a publikum lázba jön, és sorba áll autogramért, a kiadók pedig egy rakás pénzzel halmozzák el. A kritikusok a maguk részéről, amikor rájuk kerül a sor, megírják, hogy korábban senki sem ábrázolta ilyen pontosan az emberi lélek valamennyi finomságát.

Igenis, kritikus urak! Senki. De korábban ezt nem is volt kivel közölni – senki nem is fogadta volna el, vagy ha el is fogadja, sűrű bocsánatkérések közepette haladéktalanul visszautasította volna. Most minden megváltozott. Megjelent egy új szerző, vele együtt pedig egy új olvasó és a kommunikáció új, lélektől lélekig szóló fajtája. A mi asztalunktól – a ti asztalotokig, a zaporozsjeiktől – a török szultánig. Moszkva végül hitelt adott az idegen könnyeknek. Hitt, miután ellenőrizte. Semmi más nem maradt neki, csak üdvözölni az új embert, az új cselekményt, az őszinteség új formáját.

AZ ÁLLATOK VILÁGÁBAN

Az őszinte embert sokáig bolondnak tartották. De ez régen volt, az őskorban. Az első, aki felindultan kezét nyújtott nekünk, alighanem Euripidész volt. Nyilván elege lett a puszta kiáltott szóból, és elhatározta, hogy emberi nyelven beszél a nézővel, mint egyik ember a másikkal. Ez a törekvés általában véve, hétköznapi értelemben teljesen érthető. Hiszen jó látni, hogyan nedvesedik el a beszélgetőpartner szeme, hogyan folyik a nyála, hogyan remegnek a térdei, hogyan mered égnek a haja. Az ember rögtön felbátorodik. Mágusnak, a *Smaragd város* varázslójának érzi magát, vagy Richard Wagnernek, aki elbűvölte Bajor Lajost.

De a beszélgetőpartner is jól jár. Az embert mindig elégedettség tölti el, ha beszélnek róla. Még akkor is, ha rosszat.

Rendben van. A moszkvaiakról veszek példát, és az emberről fogok írni. De feltétlenül szövevényes cselekménnyel. Mégiscsak szükségem van pénzre. A tanári fizetés, amint tudják, nem nagy. A lakbért és a telefon-előfizetési díjat nemrég emelték. Nekem viszont adósságaim vannak, tartásdíjat kell fizetnem,

és krónikus belső szervi betegségben szenvedek. Azonkívül fel kell újítani a konyhát és a fürdőszobát. A lakás olyan, mint egy kéjő. Állandóan pénzt követel. Nemrég a folyosón a vakolat okozott meglepetést, és egyszerűen leszakadt. Úgy látszik, húsz év alatt elunta, hogy ugyanott maradjon.

Így hát készüljenek. Az emberről fogok elmélkedni. A kedves olvasónak minden érdekes lehet. Nagyon szeretnék jól írni, nemcsak úgy tessék-lássék, hanem valóban jól: hogy mindenkinek az elevenére tapintsak vele, hogy megérintsen mindenkit, és hogy még a háta is borsózzon bele. Hogy viharosan háborogjon a mellkas, mint a tenger Ajvazovszkij kilencedik hullámán.

Érzem, meg kell gyónnom, kitárnom a lelkemet, a személyes dolgok húrjaiba csapva. El kell mesélnem, hogyan ettem meg

a kutyát

az ugró egeret

a szalámis zsemlet

a sült csirkeszárnyakat

a sertéshúst svájci módra

a marhahúst orosz módra

a nyúlpecsenyét

a szárított dévérkeszeget

a baszturmát¹

a tehéntőgyet

(a szükséges aláhúzendó!).

Valamikor, még zsenge korú iskolásként a biológiai könyv mellékletéből tudtam meg, milyen szomorú sorsa volt a Steller-tengeri tehének, ennek a XX. század elején kihalt állatnak. „Az utolsó Steller-tengeri tehenet – olvasható a könyvben – 1908-ban egy bizonyos Popov meg a barátai ették meg.” Egy ideig a tehenek békésen úszkáltak a távol-keleti tengerekben. Aztán kiderült, hogy a húsuk finom, és vadászni kezdtek rájuk. A tehenek könnyű prédának bizonyultak. A vadászok gyorsan rájöttek, hogy buta, lomha, és védtelen lényekkel van dolguk, amelyek azonnal gyanútlanul a felszínre úsznak, csak valamivel oda kell csalni őket. Ennek eredményeképpen megkezdődött irgalmatlan irtásuk és a XX. század elejére teljesen eltűntek.

Tanulságos valami a történelem. Úgy látszik, ha az ember nagy sikert akar elérni, ha nem akarja, hogy megegyék, ha sikeres gentlemanként szeretne eljutni az arany-sisakig és nem óhajt börtönbe kerülni, akkor ne legyen Steller-tengeri tehén, ne legyen naiv és jóságos. Különböző egy bizonyos Popov meg fogja támadni.

Hiszen ő ette meg barátaival együtt az utolsó Steller-tengeri tehenet. Mellesleg baloldali nézeteim ellenére sohasem szerettem a szovjet időkben a meglehetősen korú, öltönyös „drága elvtársakat”, akiknek elektromos konnektor volt az arcuk helyén. Különösen akkor nem tetszettek, amikor teli szájjal vigyorogtak, és tüntetően csattogtatták műfogsoros állkapcsukat.

¹ Fűszerkéregben érlelt grúz húskülönlegesség bélszínből, céklasalátával.

„Az utolsó Steller-tengeri tehenet 1908-ban egy bizonyos Popov ette meg barátaival együtt.”

Egyébként ez a mondat sok mindent homályban hagy. Úgy lehet értelmezni, ahogy éppen tetszik. Először is nem volt világos a „barátok” sorsa. Vagy együtt ették a tehenet azzal a bizonyos Popovval, vagy az a bizonyos Popov bizonyult annyira fürgének, hogy először a tehenet kóstolta meg, aztán pedig a barátait kerítette sorra... Bár, tudják, úgy általában ez már nem is nagyon fontos. Mindenesetre egy bizonyos Popov bekerült a történelembe azzal, hogy megette a Steller-tengeri tehenet. A „barátaival” együtt.

Erről jut eszembe, hogy akár a modern PR-technológiák, akár a korrall lépést tartó mai irodalom szempontjából Popov nem viselkedett előrelátóan. Rögzítenie kellett volna a sikert. Például könyvet írni arról, hogyan ette meg az utolsó Steller-tengeri tehenet. Mesélnie kellett volna a nehéz vadászletről, ami mindenkinek tetszett volna. Így viszont csak „egy bizonyos Popov” maradt. Sem keresztnév, sem apai név, sem életrajz. Csak „egy bizonyos Popov”.

1987-ben egy szovhoz földjén, ahol egyetemistaként sárgarépat takarítottunk be, közöltem barátommal, Andrej Sztjepanovval hogy az utolsó Steller-tengeri tehenet egy bizonyos Popov ette meg a barátaival együtt. Andrej elnevelte magát, és azt mondta:

- Ez a Popov bizonyára nagy gazember.

Miért volna gazember? – gondoltam. – Talán gazember, de az is lehet, hogy nem az. Talán fogalma sem volt róla, hogy ez a Steller-tengeri tehen az utolsó, és több nincs belőle. Talán volt apja és anyja is. Talán rendes ember volt, és egyszerűen csak enni akart.

És mégis úgy vélem, Popovnak könyvet kellett volna írnia, magyarázkodnia kellett volna, könnyíteni a szívén és a lelkén. Az utódokhoz szólva pénzt is kereshetett volna.

Mit jelent az, hogy egy bizonyos Popov?

Sok Popov van. Velem egy osztályban tanult egy Kirill Popov, a párhuzamos osztályban egy Anton Popov. Mindketten vállalkozók lettek. Pasa Vagyimovnak meg nekem van egy Oleg Popov nevű ismerősünk. Nem tévesztendő össze a bohóc Popovval, aki most Németországban él, mutatványokat ad elő, a virslievősörívő bürgereket neveteti. A barátunk pszichoanalitikus. Gyakran telefonál, hol nekem, hol Pasának és azt javasolja, hogy járjunk végig egy terápiás kurzust, fekdjünk a heverőre és gyónjunk meg, mondjunk el mindent becsületesen és emberien. Aztán még van Moszkvában Szlava Popov, újságíró. Pityerben pedig Valerij Popov, az író. És végül annak az egy bizonyos Popovnak az idejében élt Popov professzor, a rádió feltalálója, akiről utcát neveztek el a Petrogradszkaja városrészben. Ebbe könnyű belegabalyodni, különösen a mi esetünkben, amikor a keresztes apai névből csak egy szárnalmas és vékonyka „egy bizonyos” maradt.

De ha ez a Popov írt volna egy könyvet arról, hogyan ette meg az utolsó Steller-tengeri tehenet, talán a neves, a közismert, vagy a híres jelző került volna a neve elé.

A SZERZŐ ÉS AZ OLVASÓ

Magamról kell könyveket írnom. Vagy ha nem könyveket, akkor legalább cikkeket. De a címbe feltétlenül be kell tenni azt, hogy: Hogyan...

Például: Hogyan kerültem hatalomra?

Hogyan lettem a fekete százak tagja? (ezt mindenkinek tudnia kell, már csak a műveltségi szint emelése céljából is).

Hogyan szüntem meg strukturalistának lenni és miért (igaz, hogy ez egyáltalán nem érdekes a széles publikum számára, de a bölcsészelit értékelni fogja).

Megírni és valamelyik újság központi hasábjára, jól látható helyre kirakni. Kívánatos, hogy moszkvai újság legyen és hangsúlyozottan független. Vagy a rádióban szerepelni, ha már a tévébe nem engednek be a kellemetlen külsőm okán.

Hogyan kerestem meg az első milliómat?

Hogyan feküdt le egy lány az Állami Duma képviselőivel?

Én hogyan, és engem hogyan...

Egyszóval, minél több ilyen hogyan összehozni. Az olvasók értékelik a hogyan és szeretik a hogyan. A hogyan valami megismételhetetlenül és kimondottan személyes ízt kölcsönöz a dolognak.

De lám csak, tegyük fel, az ember már pénzre tett szert. Ül egy drága étteremben, a kezében a tegnapi újságot gyűrögeti (telefonált a szerkesztő, és azt mondta, hogy végre megjelentették a fényképekkel illusztrált interjút, mire kapkodni kezdték a könyveit). Előtte az asztalon egy tányér teknősbékaleves. A fal mellett akvárium, benne korallok a Vörös-tengerből és színes halacskák. Az asztalnál a legközelebbi barátok, és a rokonok ülnek vele: két sikeres író, egy neves újságíró, egy gazdag, fülbevalós könyvkiadó, egy filmrendező és a szeretője. Igaz, az egzotikus ételtől egy kicsit felfúvódik az ember. Az étterem fülledt levegője pedig elviselhetetlen – odakinn tombol a nyár. Milyen jó lenne kimenni a Tverszkájára, mélyen beszívni a forró júliusi levegőt, elmerülni a zöld fasorok susogásában. Ha a teknősbékaleves ismét jelt ad magáról, semmi baj nem lesz belőle, a gondoskodó polgármester jóvoltából kint az udvaron mintha volnának modern bioárnyékszékek. Úgyhogy a társaság együtt mehet sétálni. Közösen át lehet gondolni a soron következő könyvet.

Nyilván nem elég az új, izgalmas és humánus őszinteség. Ezt te mindenkinél jobban tudod. Az olvasók tudatalattija elviseli az epikus szüzsét. Mindenfélét. Még a legvacakabbat is. Csak fantáziadús és érthetetlen legyen. Az érthetelen a legjobb.

Például mi van, ha az ember már nem szerző, hanem olvasó. Nem a filológia tábournoka, aki pénztámogatást kap, hogy irodalmi kövületekben kutakodjon, hanem egyszerű olvasó. A tömeg képviselője. Az élete valahogyan nem tud elrendeződni, bár már ideje volna, hiszen hamarosan nyugdíjba megy. A munkahelyén a főnök nemrég lehordta, a múlt havi prémiumát elfelejtették kifizetni – a hülye szemüveges könyvelőnő elvesztett valami papírokat, otthon a mennyezetről hullik a vakolat, a csövek állandóan eldugulnak – újakat kellene beszerelni, de hogy pontosan hová, azt nem lehet tudni, a villanyvezetéket ideje

kicszerélni, a macska a szobába csinált, a gyerek tökfilkó, bukásra áll az iskolában, az asszony állandóan jeleneteket rendez.

Nem erről álmodozott lázadó ifjúkorában. Egészen másról álmodozott: merészségről, hőstettekről, dicsőségről, telt idomú, szép, gyengéd nőről. Cselekményről, hősi mondáról álmodozott és hogy abban ő legyen a főszereplő. A fő és pozitív szereplő – minden vonatkozásban. És ekkor jön segítségére a jelenlegi szerző, az új eposz megteremtője. Alig érkezik kinyitni a könyvet az első oldalon, máris ott futkos valaki, egyelőre nem érthető, hogy ki, de nagyon hősies és pozitív valaki, előreszegezett géppisztollyal futkos, és mindenfelé lő.

De hiszen ez én vagyok! – világosodik meg az ember.

Pontosan, te vagy – feleli a szerző.

Én futkosok! – önti el a lelkesedés a felismeréstől.

Hát persze. Te futkosol. A rajtad lévő köpeny is a tied, a lelked is, a gondolatok is. Meg a könyvet is én írtam rólad.

Rólam? – még mindig nem tudja teljes egészében elhinni.

Rólad – bólint a szerző. – Hát ki másról? Vajon van itt még valaki rajtad kívül? Nincs.

Na látod. Most vedd meg a könyvet és olvasd tovább.

Friedrich Nietzsche folyton azon csodálkozott, minek a vakondnak szárny, álmok és látcső. Minek a vakondot színházba küldeni?

Hogy minek? Hogy mások nyugodtabban alhassanak. A vakondot sehova sem kell elküldeni – hiszen nem találja meg az utat. Jobb egyszerűen elvezetni a boltba és venni neki egy könyvet.

Felejtjük el az olvasót. Gondoljunk ismét a szerzőre. Azaz rám. Hogyan vergődjünk ki a saját zagyvaságomból? Hogyan kell megtanulni dolgozni az emberi anyaggal? Hogyan kell duzzadó vitorlákkal a korrallal együtt haladni, és hogyan kell a zsebeket pénzzel megtölteni?

Hogyan is? Hogyan? Hogyan?

Istenem, már megint ezek a hogyanok!

„Az utolsó Steller-tengeri tehenet 1908-ban egy bizonyos Popov ette meg a barátaival együtt.”

Gondoljunk ki egy eposzt, ahol lesznek sötétek és világosak, Volga anyácska, Urál bátyuska. Énekeljünk himnuszt az orosz aranylázadásról. Vagy, ellenkezőleg, köpjünk négyszer a szülőföldre és mindenre, ami él. A gonoszságért, mondják, meg kell fizetni. Ez természetesen így is van. De ha mindent helyesen veszünk számításba, akkor nem kell fizetni. Ellenkezőleg. Még majd nekünk fizetnek. Tehát kezdjük el az eposzt, ahol saját Ithakánk és Odüsszeuszunk van.

POLITIKA

Írni kell, barátaim. Nem lehet visszakozni. A hátam mögött van Moszkva, az Arbat, az Arany kupolák nevű büfé láncolata. Az őszinteség és epikusság, helyesebben az őszinte epikusság, de még jobban fogalmazva az epikus őszinteség örömet szerez mindenkinek. Az írónak honoráriumot, az olvasónak pedig lehetőséget, hogy minden rizikó nélkül hősnak érezze magát,

De kizárólag az epikus őszinteséggel nem jut messzire az ember. Valamivel még fel kell dobni. Leginkább politikával. Ha a politikát választják, biztos sikerre számíthatnak.

Hozzánk, Pétervárra, két évvel ezelőtt eljött egy belga író, N. N. Nagyon jó nevű és jómódú. Elismert irodalmi díjak kitüntettetje. Sikeres és eladható. Manapság erre van szükség. Nem is olyan régen még senki sem ismerte. Regényei, amelyek jelenleg bestsellerek, az 1990-es évek elején kis kiadóknál jelentek meg kis példányszámban. A divatos irodalmi folyóiratok és nagy kiadóknál egymás után visszadobták kézíratait, kimondva felette az ítéletet: Nem felel meg a kiadó profiljának. Ez a mondat egyáltalán nem jelentette azt, hogy N. N. szövege rossz vagy jó. Csak egyet jelentett: az író könyveivel nem lehetett sok pénzt keresni. Legalábbis azonnal nem. Viszont senki nem akart pénzt befektetni egy többlépcsős reklámhadjáratba, amely akár eredménytelenül is végződhetett.

Egyébként íróknak néhány könyvét a kritikusok mégis észrevették. Egyikük a párizsi heti kritikai szemle hasábjain ki is jelentette, hogy N. N. új irodalmi műfajt teremtett, az office regényt, és képes volt a pszichológiai próza legjobb hagyományaival feltárni a statisztikai átlagnak megfelelő menedzser belső világának teljes bonyolultságát. Más visszhangok is voltak, ugyanilyen pozitív kicsengésűek, de azok egyáltalán nem voltak hatással N. N. karrierjére és anyagi helyzetére. A kiadók főnökeit továbbra sem érdekelte N. N. munkássága, inkább a kelendőbb irodalmi áru felé fordultak. Úgy gondolták, hogy az irodai hétköznapiak, legyenek bár alaposan, részletesen és a szükséges művészi választékosággal megírva, aligha érdeklik a széles olvasóközöniséget, amely világos epikát és hősiességet vár.

És igazuk is volt. N. N. regényeinek szereplői, az egyforma öltönyt viselő irodai alkalmazottak, nyilván nem voltak olyan hősiések, amelyet az olvasó elvárt. Álló napon át rossz levegőjű irodákban koptatták a nadrágjukat, rontották a beépített számítógépek monitorjára szegezett szemüket, sűrögtek-forogtak a folyosókon, ki-be csukták az ajtókat, a szünetekben migrén elleni tablettákat nyeldestek, műanyag poharakból, keserű kávéval. Munka után pedig, öltönyben, de már félrecsúszott nyakkendővel, olcsó talponállókban egy korsó sör mellett ócsárolták munkahelyük vezetőségét. Esténként az irodai hősök, miután hazatértek kényelmetlen aglegénylakásukba, megszokásból elhelyezkedtek a tévé előtti karosszékben és belökve a videomagnóba egy pornófilmes kazettát, őrzöngyve babrálták lankadt nemi szervüket. Az ilyen jelenetekben,

amelyekben N. N. regényei bővelkedtek, a kritikusok rejtett filozófiai mondanivalót fedeztek fel, utalást a modern ember egzisztenciális kinasztottságára, aki arra van ítélve, hogy önmagára koncentráljon.

És a belga író ennek ellenére mégis arra szólította fel az olvasóit, hogy ne lógassák az orrukat, ne csüggedjenek. Értésükre adta, hogy nincs még minden veszve, és az emberben maradtak még rendkívüli tartalékok az énjükért folytatott harc területének gyarapítására. Miután a magány hosszú évei alatt alaposan megerőltették nemzőszervüket, a munkatársak egy adott pillanatban határozottan szakítanak az önfertőzéssel, és olyan élettársra lelnek, aki képes válaszolni vágyakozó lelkük néma kiáltásaira. A megtalált társak néha hőseinkkel maradnak, néha elhagyják őket, a regény körülményeitől függően. Itt csak két variáció van, másra gondolni sem lehet. N. N. sosem kényeztette el az olvasóit sokféle befejezéssel. Talán félt, hogy vét az élet igazsága ellen, de lehet, hogy a képzelőereje hiányzott. Vagy ezért, vagy másért, de N. N. egy ideig hiába ostromolta a kiadókat és az irodalmi ügynököket.

Aztán egyik regényében arab terroristákat szerepeltetett, akik tulajdonképpen véletlenül kerültek oda, a hatásos kifejelet kedvéért. A szerző láthatóan rájött, hogy nélkülük már reménytelenül unalmas lesz a szöveg. Ez a regény semmiben sem különbözött N. N. korábbi opusaitól, talán csak annyiban, hogy már túlságosan is sietősen és hanyagul írta. A főhős, mint általában egy hivatalnok, miután átélte felesége hűtlenségét, a legjobb barátja árulását, az autója elvesztését, a kedvenc cocker spaniel kutyája halálát, és miután meggyőződött az estéknéni önkielégítés hiábavalóságáról, végül is beleszeret egy ártatlan szépségbe, egy milliomos lányába.

A lány Dante Beatricéjéhez hasonlóan megnyitja előtte a menekülés útját. A hősök boldogok. A zárójelenetben egy drága párizsi étteremben ülnek, teknősbékalevest esznek, terveket szőnek a jövőre, amikor hirtelen, ki tudja, honnan, sötét bőrű szakállas, turbános férfiak jelennek meg előrszegezett géppisztollyal. Rövid sorozatok dörrennek, valahol mellettük fülsiketítő robbanás, ahogy később a rendőrség kideríti, egy házi készítésű robbanószerkezet lépett működésbe – és egy eltévedt szilánk eltalálja a lányt. A főhős igyekszik megmenteni szerelme életét, még egy autót is elköt, de minden erőfeszítése hiábavaló, a lány a kórházba vezető úton kileheli a lelkét. Minden elhomályosul, minden értelmét veszíti ebben a legrosszabbik világban. Az öröm nem örök életű, a körülmények buta egybeesése pedig bármely pillanatban megghiúsíthat minden várankozást, adja az olvasó tudtára N. N., bármikor felbukkanhat valaki, aki kész elrontani mások életének ünnepét.

Ez a regény először osztozott N. N. összes eddigi írásának sorsában. A könyvbemutatót egy kis könyvtár félig üres konferenciatermében tartották, aztán jött három szárnalmas recenzió, kevés eladott példány, és két hónap elteltével már el is felejtették a könyvet. Ám fél év múlva egy fővárosi újság közzétette az arab közösségnek a jogvédő szervezetek vezetőihez írott nyílt levelét azzal a követeléssel, hogy indítsa bírósági eljárást N. N. ellen. Ürügyül, amint a nyílt levélből kiderült,

N. N. utolsó regénye szolgált, amelyben a közösség vezetői a rasszizmus és a vallási türelmetlenség propagandáját látták. A jogvédők által lefolytatott független szakértői jelentés a regényt úgy minősítette, hogy az megsértette a politikai korrektséget, és a maga részéről támogatta a felháborodott arabok keresetét, amiről ugyanabban az újságban értesítették a nyilvánosságot. De N. N.-nek is akadtak hívei – az új jobboldali ifjúsági mozgalom képviselőinek személyében.

Ők kiálltak N. N. mellett és két akciót is szerveztek a szólásszabadság védelmében: az egyiket a városi bíróság épülete előtt, a másikat az arab közösség képviselőivel szemben.

Hihetetlen botrány tört ki. A liberális sajtó új Dreyfus-ügyről beszélt. A jobboldaliak is harcba szálltak. A baloldaliak hallgatásba burkolóztak. A bíró egyedi elbírálás alapján hozott végzést, a helyi tévécsatornának adott interjújában pedig türelemre, konstruktív párbeszédre hívta fel az ellenségeskedő feleket és azt tanácsolta N. N.-nek, hogy nyilvánosan kérjen bocsánatot az araboktól. Úgy tetszett, a botrány elül. De két hét múlva N. N. interjút adott egy népszerű belga folyóiratnak, ahol nemcsak a bocsánatkéréstől határolódott el, hanem a vele egy nézetet vallókat a történelmi európai értékek védelmére szólította fel. Ez magától értetődően újabb adag olaj volt a tűzre, és a konfliktus kettőzött erővel lángolt fel. A botrány által feltűzelt publikum özönlött a boltokba, hogy megvegye a lázadó szöveget. Két nap leforgása alatt minden példány elfogyott. Az olvasók elkezdtek felvásárolni N. N. más könyveit is, amelyek szintén rohamos gyorsasággal fogytak a könyvespolcokról.

Utánnyomásra lett szükség. A kiadók egymással vetélkedve toltak N. N.-hez, könyörögtek, hogy velük kössön szerződést és mesés honoráriumokat ígértek neki. Így lett N. N. gazdag és híres.

Tanulságos történet. Jegyezzék meg, barátaim és kollégáim! Amint láthatják, a pénz és az irodalmi siker világába vezető vezércsillag a politika lett, pontosabban a politikai inkorrektség, a társadalmi alapelveknek szóló kihívás, ami visszhangra talált az olvasók szívében.

SZÜNET

A szünet nagyon fontos dolog. Különösen akkor, ha az ember azért megy színházba, hogy modern operát hallgasson. Szülők (papák, mamák, nagypapák és nagymamák)! Ha operába vagy filharmóniába mennek, jusson eszükbe, hogy a gyerekeik sokkal jobban szeretik a szünetet, mint a zenét, amelynek meghallgatására elviszik őket. A szünet versenyfutás a büfé irányába. A büfé pedig az üdítők és szendvicsek helyszíne.

De térjünk vissza oda, ahol kezdtük és ahol mondandónkat félbeszakítottuk. Tehát N. N. Szentpétervárra, az ösztöndíjaknak és a külföldi utaknak a humán tudományokat művelő tudósok közötti szétosztásával foglalkozó nemzetközi

kulturális központ meghívására érkezett. A belga író látogatása egyfajta reklámakció volt, és kiderült, rögtön világossá vált, hogy az egészszet a botrányt kavaró regény orosz nyelven való megjelenéséhez időzítették.

A kimondottan újságírók számára tartott szállodai sajtókonferencia alatt, amelyre főleg a béigért állófogadás okán mentem el, a mester az általános várakozások ellenére nem keltette ragyogó szónok benyomását, még a külleme is jelentéktelen volt. Egy nyugdíj előtt álló, holdvilágképű, szomorú férfi; ráncokkal barázdált alacsony homlok, nagy orr, amelyet mintha hóbortból egy kezdő szobrász ügyetlen keze biggyesztett volna az arcára, szája az elálló füle feléig ér. A fülek pedig a szalmasárga göndör hajfürtök fölé nyúlnak, haja göndör és ritkuló, mellesleg szólva, nem kellemes az összhatás. Halkan beszélt, szinte kedvetlenül szűrni a szavakat nikotintól sárgult fogain keresztül, úgyhogy az első sorokban szinte semmit sem lehetett hallani. Őszintén szólva nem volt különös késztetésünk, hogy figyeljünk rá. A teremben ülők többsége nem tudott franciául, és az általános figyelem a tolmácsnőre irányult, egy talpraesett, fiatal, barna nőre, aki emelt hangon adta át oroszul mindazt, amit a mester motyogott.

Zárásképpen N. N. mogorván belemormogott a mikrofonba és a tolmácsnő lefordította, vendégünk szeretne találkozni az olvasóival, megnézni az egykori orosz főváros nevezetességeit, amely, mint nemrégiben megtudta, a közelmúltban ünnepelte alapításának jubileumát.

- Az olvasótalálkozóra - tette hozzá a tolmácsnő - holnapután központunk dísztermében kerül sor. Most pedig valamennyi résztvevőt - ekkor széles mosolyra húzódott a szája - meghívunk a fogadóterembe egy kötetlen beszélgetésre.

Az újságírók táskáikba kezdték pakolni diktafonjaikat, fényképezőgépeiket, videofelvevőiket, és leszerelték a technikai berendezést. Ami engem illet, én az ételekhez és az italokhoz siettem a szomszédos terembe. Elvégre ezért jöttem ide.

A lazacos szendvicsek, akárcsak a ropogós, vörös kaviáros tartellették tűrhetőek voltak. A csodálatos francia bor pedig azonnal meggyőzött, hogy nemhiába jöttem el a híres író sajtótájékoztatójára.

A FINOM ÉS EGÉSZSÉGES ÉTELRŐL

Tudom, tudom. Erről sokan írtak már és nem rosszabbul, mint én, de azért ne bántsanak... mindössze néhány szót.

Azért csak elképesztő, hogy az étel, különösen az ízletes és tápláló étel milyen gyorsan megváltoztatja a dolgokról alkotott elképzeléseinket. Az imént a világ még undorító börtönnek vagy inkább füledt levegőjű színháznak tűnt fel, az emberek pedig vidéki vándortársulat ripacsainak, pojácáknak, akik szármalmas összegért készek eladni a senkinek sem kellő feneküket.

Bezzeg ha jól belakik az ember!

Azonnal megváltozik minden. A világ többé már nem szánalmas színház. Nem. Most már pompás pódium, amelyen fel-alá sétálgatnak műanyag diadém-mal a fejükön a szuffita lámpasorok barátságos fényeire mosolygó hosszú lábú hercegkisasszonyok. Az ember testén végigömlenek a melegség és a jóság hullámjai. Jó lenne önfeledten elmúlni, elaludni, megállítani a föld forgását és kellemes ábrándozásba burkolózni. Jó lenne elmenekülni a végrehajtandó tettek elől. Jó lenne a világon mindenkit szeretni. Jó lenne mosolyogni. Jó lenne valami nagy, megvalósíthatatlan és epikus dologról álmodozni.

Látja, kedves olvasóm? Úgy gondolom, Ön is átélte valamikor ezeket a szép pillanatokot. A gyomor jóindulatúan morog, a testen kellemes bágyadtság ömlik szét, a lélekben pedig a jóság és a szerencse madara rak fészket.

A fogadóterem fokozatosan megtelt emberekkel. Mindent összevetve, majdnem mindenki, aki eljött az N. N.-nel való találkozásra, élt a barna hajú tolmácsnő ajánlatával és elhatározta, hogy kötetlen formában, bor és szendvics mellett folytatja a társalgást. Többeket jól ismertem. Újságírók, írók, kritikusok és a nemzetközi kulturális központ tisztviselői. Néhányan csoportokba verődve álltak, lecövekelve valamelyik tányér és a sorba rendezett poharak mellett, mások szabadúszók lettek és szendvicsekkel felszerelve fel-alá járkáltak a teremben, ismerősöket kerestek, válogattak, melyik csoportosuláshoz szegődjenek. Mindenki mosolygott, és én hirtelen nagyon kedves és kellemes embereknek láttam őket. Élénken beszélgettek, s az az érzésem támadt, a legbensőségesebb barátaim között vagyok. Egy ideig én is örömmel rázogattam az ismerősök kezét, némelyiküket, akiket rég láttam, megöleltem, csaknem könnyeztem, családiásan tréfálkoztam a jól ápolt lányokkal, akik elengedhetetlen részei az ilyen rendezvényeknek, az újságírók kérésére irodalmár barátaimmal együtt beálltam a fényképezőgépek elé, sőt megismerkedtem néhány, ahogy megsúgták, fontos és nélkülözhetetlen emberrel is.

NÉHÁNY SZÓ A HAZAI HUMÁN TUDOMÁNYRÓL

A fogadáson félrehívott egy ismerős filológus, körülbelül ötvenéves, akkurátusan megnyírt, vörös szakállú, sportos alkatú férfi. Egyike volt az N. N.-nel való találkozást megszervező nemzetközi kulturális központ megalapítóinak és hosszú ideig vezető posztot töltött be ebben a központban. A nyolcvanas évek végén gyakran találkoztunk. Érdeklődött, hogy mennek a dolgaim. És miután jóindulatúan végighallgatott, gyengéden a szememre vetette, hogy ritka vendég vagyok a rendezvényeiken. A választ tréfiával ütöttem el, és a magam részéről azt kérdeztem, hogy van a felesége és a lánya, mintha valami közöm volna hozzájuk. Miután megtudtam, hogy a felesége és a lánya Svájcban van, egy szakértő stílusában megjegyeztem, hogy ott most frankó, és javasoltam, hogy erre igyunk is. Egymásra mosolyogva könnyedén összekoccintottuk poharainkat, melyekben vörösbor csillogott.

Őszintén szólva korábban mindig kerültem a nemzetközi kulturális központ képviselőit és nem reagáltam a kezdeményezéseikre. A központot valamikor az 1990-es évek elején hozták létre európai szponzorok közreműködésével, ahogy ezt az újságokban írták, a hazai tudomány támogatására. A városvezetés egy villában helyezte el, miután kiköltöztetett onnan valami senkinek sem kellő matematikai intézetet. A központ azonnal aktív tevékenységbe kezdett. A szov-jethatalom alatt félreállított humán tudósokból álló ideiglenes szakértői tanácsot hoztak létre. Európai fizetésekkel állapították meg számukra a központban végzett munka időtartamára, és azzal bízták meg őket, bírálják el a pályázók projektjeit, egyszerűbben szólva, döntsék el, kinek adjanak dotációt – akkor hallottuk először ezt a mágikus szót – és kitől tagadják meg a pénzt. A pénzt a szakértők, magától értetődően igazságosan osztották szét, leginkább a közeli barátok és kollégák között. A következő évben a szakértői tanács lecserélődött. Mint tapasztalattal rendelkezők, éppen azok kerültek a helyükre, akik a múlt évben dotációt kaptak. Az új szakértők nem feledkeztek meg jötevőikről és maguk is bőkezűen jutalmazták korábbi szakértőiket, akik ezúttal pályázókként szerepeltek. Egy év után ezek ismét elfoglalták a szakértők helyét, és ismét támogatták a barátaikat. És így cserélgettek helyet tíz éven keresztül. Amint látják, nagyszerűen megszervezték mindent: a rendszer nem mondott csődöt, és a pénz rossz helyre sohasem került. Ezenkívül a nemzetközi központ évente konferenciát rendezett, amelyen főleg azok vettek részt, akik kapták és adták az ösztöndíjakat, valamint az általuk a humán tudományok területéről meghívott európai hírességek, rendszerint azok, akiken keresztül el lehetett jutni a nemzetközi alapítványokhoz és kiegészítő finanszírozást lehetett kapni.

Az a férfi, aki velem a fogadáson beszélgetett, éppen egyike volt azoknak, akik ott álltak a tudományok támogatására létrehozott ragyogó kezdeményezés bölcsőjénél. Kedvesen átölelt, drága francia kölniillat áradt belőle és azt mondta, ideje lenne, hogy figyelmet szenteljek nekik, hiszen rászolgáltak erre – és búcsúzóul átadva a névjegyt, azt mondta: Hívjon fel, ha rászánja magát.

MÉG EGY SZÜNET

Annyira meghatódtam ettől a bőkezű és szívből jövő ajánlattól, amelyet a szendvicsekkel és a francia borokkal együtt kaptam, hogy alig tudtam elrebegni a köszönő szavakat.

Miután egyedül maradtam, eltelve az emberek iránti örömteli meghatottsággal, eszembe jutott a belga író, az esemény ünnepeltje, és keresni kezdtem a jelenlévők között. Nem vettem azonnal észre. A terem túlsó végében álldogált, egy nagy, hasas oszlophoz dőlve. Az egyik kezében a poharat tartotta, a másikban pedig valami pirosas szendvicset, időnként kísérletet tett, hogy beleharapjon, de sohasem volt rá érkezése, mert minduntalan megszólították. Az energikus, barna hajú tolmácsnő folyton hivatalos külsejű fontos személyeket

vezetett hozzá, akik szerettek volna megismerkedni vele. Időm se volt rá, hogy megsajnáljam és ebből az alkalomból megegyem a következő szendvicsemet, amikor éreztem, valaki hátulról óvatosan meghúzza a kabátom ujját. A szünet véget ért.

FÉRFIAKRÓL, AKIK NŐKET VÁLASZTANAK ÉS NŐKRŐL, AKIK FÉRFIAKAT VÁLASZTANAK

- Szia, Asztvacaturov!

Megfordultam és láttam, egy kövérkés, rövidre nyírt hajú, velem nagyjából egykorú férfi nyújtja a kezét. Divatos világos, piros pulóvert és széles szárú farmert viselt. Ismerős arc... Kerek, jóságos... Mint amilyen az enyém most... De hogy kié az arc, nem tudtam.

- Nem ismeresz meg? - kérdezte vidáman a férfi. - Fenn hordod az orrod, nagyképű vagy, testvér. Vityka Andrejev vagyok. Emlékszel? Egy iskolába jártunk, aztán az Ermitázsba is ugyanabba a szakkörbe, később a történelmi karon találoztunk.

- Uramisten - mondom. - Vitya! Bocsáss meg. Olyan az agyam, mint a szita. Meg még ez a bor is... - emeltem meg a poharamat.

- Nem tehetsz róla. Én zabáltam túl kerekre a pófámat.

Vityával vagy öt éve nem találoztunk. Emlékeztem rá mint történészhallgatóra, csendes, sovány, intelligens szemüveges fiatalember volt. Ha összefutottunk, mindig találtunk okot a vitára, ezért vendégségben az asztal átellenes végébe ültettek bennünket. Útjaink később szétváltak. Nem hívogattuk egymást telefonon és ritkábban találoztunk. Néhány év múlva közös ismerőseinktől tudtam meg, hogy Vitya szakított a tudománnyal, politikai szemléket kezdett el írni és belevetette magát a zsurnalisztikába, amelyben szerfelett sikeres lett.

Egyetemista éveink alatt Vitya a veleszületett zárkózottsága folytán került a lányokat. De az egyetem elvégzése után, mindenki számára váratlanul, feleségül vett egy mindig kisminkelt, élénk, nagyszájú, Krisztina nevű lányt. Véletlenül ismerkedtek meg egy zöldséges üzletben, ahol Krisztina eladóként dolgozott. A barátok azt mondták, hogy az évek múlásával Vitya sok mindenben átvette a lány manírjait, ehhez hozzájárult a karrierjében való előmenetele is, és durvább, pimaszabb lett.

- A munkád miatt vagy itt? Interjút akarsz tőle? - a belga író felé biccentetem, aki változatlanul az oszlop mellett álldogált és megpróbált beleharapni a szendvicskébe.

- Nem - Vitya csodálkozva felvonta a szemöldökét. Nem is értette, kiről beszélek. - Teljesen véletlenül vagyok itt. A szerkesztő mondta, hogy itt találoztunk. Azt mondta: okvetlenül gyere egyenesen a fogadásra, menő buli lesz, találozol valakivel a régi barátok közül. Így is lett. Látod, találoztam veled.

- És úgy általában, hogy vagy? – kérdeztem.
- Hát tudod, öregem – Vitya elfordította a tekintetét, és szendvics után nyúlt -, szarul mennek a dolgaim. Krisztinával válunk. Torkig vagyok vele... – Kézfejét végighúzta az álla alatt.

- És mi van? Most akkor good by, lakás?

Rám meredt és tréfálkozva mondta:

- A te merkantilista szemléleted, Asztvacaturov, engem mindig...

- Az enyém? – szakítottam félbe, tettetett haraggal. – Ezt nekem az az ember mondja, aki egy oldalért nyolcvan dollárt kap? Nekem? Aki százalmas filléreért dolgozik?

- Ezért is vagy merkantilista – mondta Vitya, miközben a bolsevista pátoszomat halas szendviccsel fojtotta el és tele szájjal hozzátette: – Ha több pénzed lenne, akkor hozzám hasonlóan te is magasabb rendű dolgokról gondolkodnál.

- Rendben – legyintettem. – Ebben a pillanatban, a rágatlan szendviccsel a szádban senki nem látná benned a magasröptű dolgokról gondolkodó embert. Tehát mi van a lakásoddal? Nekiajándékozod?

- Dehogyan – ráncolta össze a homlokát Vitya. Sikerült bekebeleznie a szendvicset. – A lakásnak ehhez semmi köze. Már csak azért sem, mert nála laktunk. Nem, ezzel kapcsolatban semmilyen probléma sem volt. Csak behajigáltam a bőröndbe a cuccaimat és elhúztam a szüleimhez. Gyerekeket, hála istennek, nem csináltunk.

- Akkor mi a probléma?

- A probléma az, hogy nem lép le. Nem akar válni. De én mégis elérem, amit akarok, ismersz, hogy milyen vagyok. Már három hónapja, hogy elköltöztem, új nőm van, ettől a ribanctól viszont nincs nyugtom. Képzeld, nemrég a munkahelyemre is odatolta a képét. Még jó, hogy nálunk biztonsági őrség van, két behemót alak, ezek aztán nem engedték be. Fél órát állt az ablak alatt és utcahosszat azt ordította, egyszer még seggbe baszlak. Apropos, hogy tetszik neked ez a kifejezés? Írd fel, még jól jön. Most a mobilomat hívogatja és SMS-eket küldöz. Hol könyörög, hogy térjek vissza, hol banditákkal fenyegetőzik. Képzeld, tegnap kábé húsz üzenetet küldött. Nem olvastam az összeset, csak az elsőt néztem meg. Ez állt benne (érdekel?): Vityenyka, szeretlek. Rosszul érzem magam. Gyere vissza. A többit olvasatlanul azonnal kitöröltem. Később megnyitottam az utolsót, vagy legalábbis az egyiket az utolsó közül, és ezt olvastam: Figyelj, te beszari alak, ne huzogzd össze magadat. Megmondtam, hogy nem bántalak. De tudod, Asztvacaturov, ami a legszórakoztatóbb – ezt neked mint filológusnak érdemes megjegyezned -, a magadat két t-vel írta.

Vitya a zsebébe nyúlt a telefonért, hogy demonstrálja a költői remekművet, amelyet Krisztina küldött, de én lebeszéltem, hogy így is elhiszem, és nincs itt min csodálkozni, mert a nők mind egyformák, ingatagok és kiszámíthatatlanok.

- Mi kell ennek a szukának? – kesergett Vitya. – Minek balhézik folyton? Nem értem... Mindent megvettem neki – bútort, női cuccokat. Minden nyáron elvittem Törökországba. Még cirkuszba is elvándoroltam vele... Természete-

sen az ő kérésére, hiszen te magad is tudod, úgyszólván nincs min röhögni. És most mit akar tőlem? Miért mesélem el neked mindezt?

(Nem tudom, Vitya. Nem is érdekel. Nem lehet belemélyedni az értelmetlen dolgokba, az örökkévalóságba, a sötétség szívébe, a régi dolgokba, a lemálló amalgámos tükörbe, amely mosásért könnyörög. Ha belenéztél, akkor kész. Akkor neked annyi. Belenéztél a nő szemébe – és nyomban meghaltál. Megkergültél. Polip csókolta meg az ajkadat. Maláriaszúnyog vagy agyvelőgyulladás okozó kullancs csípett meg. Most émelyítő, undort kiváltó kő vagy, hányadék vagy, kihalt Steller-tehén, sárga törpe, Torricelli-higany, amely felett üresség van, szárnyas sarut viselő Perszeusz, aki elvesztette az első csatát Gorgó ellen. Ne légy hülye, ne húzd fel a szemöldököd, ne válaszolj a hívásaira, töröld a leveleit. Öld meg...)

– Nem tudom, Vitya. Bizonyára kevés figyelmet szenteltél neki. A nőknek abból sohasem elég. De most jobb, ha távol tartod magad tőle. Egyébként pedig...

Ekkor a beszélgetésünket egy magas szőke nő szakította félbe, aki eddig mellettünk, nekünk háttal állt. Megfordult, piros estélyi ruháján a mély kivágás a két tejszín között buja pompáját mutogatta. Elakadt a szavam.

(Mit akarsz, te ló?)

– Andrej Alekszejevics! Jó napot! A múlt évben előadást tartott nekünk – csicseregte, miután fogadta csodálkozó tekintetünket és haját megigazítva csúfondárosan érdeklődött: – Remélem, emlékszik rám? A vizsgán Salingert húztam.

Megzavarodtam. Nem, nem emlékeztem. Feledékenységet látva a szőke nő arckifejezése nem titkolta, ez nyilvánvaló disznóság.

– Aljona a nevem.

– Aljona – ismételt meg, ki tudja, miért. – Ez itt Vitya, régi barátom.

Vitya válaszul tagolatlanul valami olyasfélét dörögött, hogy az olyan barátokat, mint te, Asztvacaturov, múzeumba kellene zárni, és a tányérról elvett még egy szendvicset.

Aljona feléje biccentett és ismét hozzám fordult:

– A bölcsészkaron hallgattam az előadásait.

Válaszként udvariasan mosolyognom kellett.

Szünet.

– A férjemmel együtt vagyok itt.

(„Hogy össze ne szarjam magam a boldogságtól...”)

Szünet következett, még hosszabb, mint az előző.

– És ki a mi férjünk? – kérdeztem játékosan, váratlanul megérezvén, hogy a beszélgetés folytatásához, és ami a fő, a mielőbbi befejezéséhez bizonyos erőfeszítésekre van szükség.

– Amerikai. Amerikai diplomata – örült meg a beszélgetés folytatásának Aljona. – Korábban Svájcban dolgozott, most meg itt van. Egy hónappal ezelőtt házasodtunk össze.

(Ejha, na tessék.)

A beszélgetés nyilvánvalóan magabiztossá tette.

- Ha akarja, összeismertetem magukat.
(Reszketek a türelmetlenségtől.)

Természetesen akartam volna. Annál is inkább, mivel ez a csábító javaslat nem kérdésként hangzott el (a kérdőjelet az iskolai orosz nyelvtanórák emlékeként hagytam meg, amelyeket egész kamasz szívemmel gyűlöltem)... nem kérdésként hangzott el, hanem egy olyan ember parancsoló hangnemében, aki hosszú időt töltött felelősségteljes vezetői poszton, és aki hozzászólt, hogy utasításokat osztogasson.

Aljona elment és szó szerint pár másodperc múlva egy magas, élteőbb úrral jött vissza, kéz a kézben. Ránézésre az úr úgy hatvanéves lehetett. Nem kevesebb. Aljonának inkább nagypapája lehetett volna, nem a férje. Precízen elrendezett és bőségesen bezselyezett ősz haj, komoly drága öltöny, csokornyakkendő és jobb kezének kisujján vastag gyűrű. Rögtön kezét nyújtott, és atyáskodva mosolygott.

- A férjem, Bryan Thomson - mondta ünnepélyesen Aljona.
- Andrey - feleltem mosolyogva. - Nice to meet you, Mr. Thompson.
- Brian, just Brian - legyintett Mr. Thomson.

Vitya is köszönt. Mister Thomson, pontosabban Bryan kezét nyújtott neki is, ugyanazzal a mosollyal az arcán.

A továbbiakban a társalgás, amely alatt Vitya szendvicset evett, angol nyelven folyt.

- Ön az egyetemen tanít? - kérdezte udvariasan mister Thomson.

(Nem mindegy neked?... Néhány állatnak mégiscsak furcsa neve van... olyan sértőek... kecske, pézsmacickány, vombatfélék, rozmár, a madaraknak viszont fenséges a nevük: sas, flamingó, daru, hattyú. Ez igazságtalan.)

- Egyelőre igen.
- Egyelőre? - csodálkozott el Mr. Thomson.

(Ha egyszer beszerzek magamnak egy papagájt, akkor feltétlenül Tuziknak² fogom hívni, ahogy illik.)

- Kicsi a fizetés.
- Igen - sóhajtott fel. - De hiszen önöknél most már vannak magánegyetemek, ösztöndíjak...
- Nem mindenki számára. Legalábbis számomra nincs.

A beszélgetés még alig kezdődött el, de valamiért máris ingerelt. Mindenesetre semmi kedvem nem volt folytatni. Szerettem volna visszamenni a kajához és a borhoz. Gyámoltalanul Vityára néztem. Ő háboríthatatlanul ette az ikszedik szendvicset és arckifejezéséből ítélve készen állt a következő elfogyasztására is.

- Andrej a kedvenc tanárunk volt - kapcsolódott be a beszélgetésbe Aljona.
- Emlékszel, Bryan, meséltem neked róla.

(Ködni szeretnék mindkettőtökre, számárpofák. Vécére szeretnék menni.)

² Ász, befolyásos személy, nagykutya.

Mr. Thomson válaszul kedvesen rámosolygott és széttárta a kezét – nagyon kedvesre sikeredett.

- Nos, gyerekek – mondta, teátrálisan hivatalos szünetet tartva. – Most magukra maradnak. Aljonára meg rám fontos találkozó vár.

(Pfu! Húzz el a találkozódra. A lovadat is vidd. De nem, állnak, mint akiknek földbe gyökeredett a lábuk. Mikor húzzák már el innen a belüket?)

- Örülök, hogy megismertem – mondta végül Mr. Thomson. Könnyedén megszorította a kezemet, és búcsúzóul hozzátette, szemmel láthatóan nagyon szívélyesnek akart látszani: – Köszönöm, Andrej, hogy ilyen nagyszerű lányt nevelt nekem.

(Egészségedre, te lökött.)

- Máskor is áll a rendelkezésére – tréfálkozott szarkasztikusan Vitya, és miután vállával meglökött, már oroszul tette hozzá: – Majd felhajt magának egy még jobbat, még nagyszerűbbet.

(Hülye... Minek?)

Aljona elpirult, mondani akart még valamit, de magába fojtotta.

Az ifjú házások odább léptek, egy olyan körhöz csatlakoztak, ahol egyforma öltönyt viselt minden férfi.

- Volnék csak én a lány helyében – jegyezte meg, feléjük bökve, kajánkodva Vitya. – Mindenáron megcsókolnám. Hátha az öreg varangyos béka gyönyörű herceggé változna.

- Figyelj, Vitya – mondtam nagyon nyugodtan. – Egyszerűen sokat ittál és keveset ettél. Lehet, hogy az öreg valóban varangyos béka, de a lánynak ehhez semmi köze.

Vitya elmosolyodott és barátságosan hátba veregetett.

- Te viszont, Asztvacaturov, még mindig a régi vagy. Egy cseppet sem változtál. Azt az édesvízi marxista szivacsodat természeted, amelyet a környezetről és a társadalomról szóló könyvekből ismertél meg. Aztán meg majd azt mondod, hogy nálunk, Oroszországban nem maradt igazi férfi...

- Ez is igaz – válaszoltam, figyelmen kívül hagyva az iróniát. – De lehet, hogy a nők egyszerűen így vannak berendezve...

- Hogyan vannak berendezve? – nevetett fel Vitya.

- Nos... – egy kicsit zavarba jöttem, és bizonytalanul azt mondtam: Úgy vannak berendezve, hogy vonzódnak a másik nem biológiailag aktív személyiségeihez.

- Vagy a saját nemükhöz – szakított félbe Vitya. – Erről a kis nüánszról valahogy megfeledkeztél.

- Nem fontos...

- Nem fontos?! – lobbant fel Vitya. – Egyáltalán, miről beszélsz? Miféle biológiai aktivitás?! Ez a vén tuskó fél lábbal már a sírban van. A temetőben hiányzóként tartják számon!

Vitya indulatossága határozottabb védekezésre kényszerített. Nyugalom öntött el.

- És ha szereti - tételeztem fel.
- Menj a...
- Először is - folytattam, rá se hederítve Vitya neveletlenségére - ő fogja a lelkes beszédet mondani a mi temetésünkön, méghozzá úgy, hogy mindenki sírva fakad. Másodszor pedig a biológiai aktivitást abban a világban, amelyben, Vitya, te és én élünk, a társadalmi siker foka határozza meg. Ez az öreg pinapécér sikeres, hát erről van szó.
- Megemeltem a poharam és kértem Vityát, igyék velem.
- Ördög bánja - egyezett bele Vitya, miután valami miatt váratlanul jókedvre derült. - Igyunk inkább. És együnk is. Nézd, hogyan cuppantak rá ezek a te biológiailag aktív személyiségeid a szendvicsekre. Féltő, hogy nekünk semmi sem marad. Hiszen te, Asztvacaturov, nem dumálni jöttél ide.
- Ez már igaz.
- Eszegettünk egy keveset, megittuk a bort, felemlegettük a közös ismerősöket és hamarosan búcsút vettünk egymástól. Végül megjelent Vitya szerkesztője is, akivel egy széles párkányú ablakhoz mentek és heves vitába fogtak.

NÉHÁNY SZÓ A NŐKRŐL ÉS A FÉRFIAKRÓL

Annnyira lekötött a fogadás leírása, hogy a főszereplőről, N. N.-ről, a belga író-ról teljesen elfeledkeztem. Mellesleg szeretném megjegyezni, hogy ez az ember, amint már említettem, minden egyes vonásával egyszerűen arra ítéltett, hogy a feledés homályába merüljön. Úgy emlékszem, a márványoszlopnál hagytam el, ahol hasztalanul próbált beleharapni a szendvicsebe.

Most megpróbáljuk visszairányítani szereplőnket a cselekmény helyszínére, ahonnan olyan gátlástalanul kiebrudalták. Azazhogy én magam pateroltam ki. Na és?! A hibákat ki kell javítani. A mesélő valakit elveszíthet, valamit szem elől téveszthet, valamit nem ismerhet fel kellő módon, de egy szerzőnek, még ha kezdő is, ilyesmi egyáltalán nincs megengedve.

Azt követően, hogy Vitya magára hagyott, figyelmemet a barna tolmácsnő kötötte le, aki Emmaként mutatkozott be (Maga viszont, ha jól értem, Andrej? - Jól érti), és azt mondta, szeretne megismertetni N. N.-nel.

- Most rögtön? - kérdeztem, nem is leplezve a lelkesedés hiányát.
- Nem feltétlenül - válaszolta hivatalos hangnemben Emma. - Holnap mindannyian az Oktyabrszkaja Hotel éttermében vacsorázunk. Este hétkor. Jöjjön el. Ott majd összeismerkednek.
- Hogyan...
- A bejáratnál - szakított félbe homlokát ráncolva - mondja azt, hogy vacsorára jött a nemzetközi kulturális központ meghívására. Beengedik, és az asztalunkhoz vezetik.

- Köszönöm, Emma. De, tudja, az a probléma, hogy aligha tudok vele szót érteni, hiszen nem beszélek franciául.

- Semmiség - legyintett. - Ragyogóan meg fogják érteni egymást. N. N. jól tud angolul. Jöjjön el. Érdekes lesz.

Emma tévedett. Vagy hazudott. Egy cseppet sem volt érdekes... Jóllehet N. N. elég tűrhetően fejezte ki magát angolul. A vacsorán részt vevők közül senki (vagy tízen lehettünk), egyértelműen senki nem tudott rájönni, miről is beszélgethetne vele. Igyekeztünk megfelelő témát keresni, hogy valamivel felvidítsuk a vendéget, de minden erőfeszítésünk hiábavaló volt. A sótartót az asztalon bizonyára könnyebben szóra bírhattuk volna. N. N. alig válaszolt a beszélgetőpartnerek felvetéseire. Hallgatott és bágyadtan piszkálgatta villájával először a salátát, aztán pedig a fasírtot. Néha rágyújtott az iszonyúan büdös cigarettájára, s közben szórakozottan tekingetett körbe-körbe, a szomszédos asztaloknál ülőkre, a nőket valamivel tovább szemlélve, mint ahogy az illendőség megengedte volna. Egész este egy olyan ember unott, megadó arckifejezésével üldögélt, akit a gondviselés akarata ellenére kényszerített rá, hogy megértse a világ összes titkát, kinyisson minden ajtót, átússzon tengereken (mit tengereken - óceánokon!), több életet is leéljen, a kék folyónál misztikus virágot tépjen, meghaljon, és regényhősként visszatérjen a holtak világából. Tekintete mintha azt mondta volna: a világon minden ismert, mindennek van neve, minden meg van számlálva, és az emberek egyáltalán nem változtak az alatt a néhány évezred alatt, amióta ismerem őket.

De észrevettem, hogy az irodalom nagymestere minden megívott pohárral élénkebb lett és egyre gyakrabban válaszolt. Egy késleltetett beszédű gyerekre emlékeztetett, aki egy tapasztalt logopédus hatására sikereket kezd elérni. De a vacsora már mindenkit alaposan kifárasztott. Az ismert kiadó a feleségével és két újságíró udvariasan elköszönt. A többiek is indulni készültek. N. N. az általános, hervatag és nyilvánvalóan a végét járó beszélgetés közben váratlanul Emmához fordult és valamit a fülébe sűgött. A lány mellett ültem egy kissé félrehúzódva, nehogy akárki, de kiváltképp a magas rangú vendég azt gyanítsa, hogy szeretném az orromat beleütni más dolgába - pedig szerettem volna (ki nem szeretné?). Emma N. N.-t hallgatva észrevette ügyetlen mozdulatomat, és jelezte, hogy nem titkos megbeszélést folytatnak. Az író felé bólintott és gyorsan, franciául sűgött neki valamit, majd hozzám fordult:

- Andrej! A vendégünk - szélesen elmosolyodott - azt mondja, hogy szeretne sétálni a városban. Úgy látszik, nem idegenvezetővel. Nem akar semmi formalitást. Vele tartana? Mondjuk holnap. Persze csak ha van szabad ideje. Tudja mit, Andrej - élénkült fel -, cseréljünk helyet. Beszéljen vele maga. Addig én elmegyek az adminisztrátorhoz és elszámolok.

Gondolatban felsóhajtottam, közelebb ültem N. N.-hez és igyekeztem érdeklődést kifejezni a tekintetemmel.

- Emma azt mondta, hogy egy kis időt nekem tudna szentelni - puhatolózott udvariasan az író.

- Állok szolgálatára - feleltem és elmosolyodtam. - Sétálhatunk, végigmehetünk a központon... ott még nem járt.

Beszélgőtársam arca zavart tükrözött.

- Elmehetünk valahová... - tettem hozzá bizonytalanul.
- Hová? - N. N. ironikusan a homlokát ráncolta, kárvallottnak látszott.
- Hová szeretne... Talán az Ermitázsba... Persze csak rövid időre - javítottam ki magam, miután elkaptam ironikus tekintetét. - Járt már ott?
- Nem, nem jártam - válaszolt kedvesen, miközben engem fürkészett.
- Nos, akkor talán a filharmóniába vagy a dzsesszklubba? - Zavartan vonogattam a vállam.
- Andrej!- fordult hozzám jóindulatúan, egyre mosolyogva. És csak ekkor vettem észre, hogy holtrészeg. - Andrej!
- Igen? - válaszoltam.
- Menjünk oda, ahol lányok vannak.

A meglepetéstől visszahőköltem. Az utolsó vendégek, búcsúzóul felénk bölingatva, átvágtak a termen az asztalok mellett a ruhatár felé. Emma a közelünkben állt, nekünk hátat fordítva, és a mobilján beszélt.

- Nem érdemes - csak ennyit tudtam kipurékolni magamból.
- Miért, Andrej? - kérdezte barátilag. - Miért? Az Ermitázs... a filharmónia...

Minden érdekes. De - nagyot csuklott - már megbocsásson, Oroszország nem erről híres.

- Hanem miről? - érdeklődtem, minden bátorságomat összeszedve.
- A lányokról.
- Ezt meg ki mondta magának?

A liberális reformok és a rájuk következő stabilitási periódus szemlátomást végleg megerősítették Oroszország tekintélyét, mint egy olyan országét, amely kizárólag csak a hasznos dolgokat képes kínálni a világnak: kőolajat, gázt és lányokat.

- Nem az a fontos, hogy ki - legyintett N. N. - Give a shit! Nem akartam megsérteni. Csak az a benyomásom támadt, hogy maga nem úgy néz ki, mint egy hazafi. Tudja - lelkesedett fel - az én koromban az ilyen tapasztalat ösztönzőleg hat. És, egyebek között, a feleségemmel való kapcsolatomat is élénkíti. Mit gondol, mit írt erről Van Gogh?
- Mennem kell - mondtam és felálltam.
- Gauguin azt tanácsolta neki, hogy többször közösüljön. Van Gogh nem fogadta meg a tanácsát, és hogy mi lett a vége, tudjuk. Ne haragudjon! - N. N. megfogta a kezemet.

Visszaültem a helyemre és csendesen azt mondtam:

- Pityerben ez nem veszélytelen.
- Miii...? - jött izgalomba. - Ellophatják a pénzem?
- Nem csak a pénzt. Előfordult, hogy a prostituált magával vitte a vendég nadrágját és a protézisét.

N. N. meghökkent, megvakarta a fejét.

- És elkapták?
- Kit? - kérdeztem vissza.
- Hát ezt a prostit.

- Alighanem igen. De a nadrágot és a protézist a vendég a konzulátuson kapta vissza.

N. N. összehúzta magát:

- És az ismerettségéből valakit? Hogy problémamentes legyen a dolog?

- Az én ismerőseim között ilyen lányok sajnos nincsenek - mondtam.

- De az a lány, ott ni, úgy látszik, ismeri magát.

Arra fordultam, amerre mutatott.

- Ott ni - mondta N. N. -, az a lány, a műanyag koronával, az ablak mellett.

A MESE VÉGE

Az ablaknál valóban ott ült egy lány, idétlen műanyag dísszel a fején és felénk tekingetett. A rövid, sűrű kivágott ruha flitteres. Szája vastagon kikenve élénkpiros rúzzsal. Szeme fekete ceruzával kihúzva. Láthatóan jól ismeri a divatos női folyóiratok tanácsait, de nem érti a legfontosabbat, amit már vagy húsz éve próbálnak nagyrészt műveletlen olvasóik tudomására hozni, a fejükbe verni: a nőnek csak arca egy részletét kell kihangsúlyozni, hogy a másik kétlábú nem tagjainak a figyelmét felkeltse, nem pedig minden kis részletét, azonnal. A férfi figyelve így megoszlik, következőképpen megszűnik a vágya.

Néztem a lányt, az ultramodern folyóiratok ajánlásaira gondoltam, és megpróbáltam visszaemlékezni, hol is láttam. És ekkor világosság gyúlt bennem: Hiszen ez a Hercegnő! Ó az! Uramisten, alig változott. Bár, isten tudja. Manapság mindannyian annyira hasonlítanak egymásra. Nem, bizonyára mégiscsak ő az. Menjek oda, hogy üdvözljem? És ha tévednék? Kényelmetlen volna. Talán nevéen szólítsam? De hiszen nem is tudom a keresztnévét. Valamikor tudtam, aztán elfelejtettem. Hercegnő, és kész. Senki sem hívta a keresztnévén...

- Vele megismerkednék - szakította félbe töprengéseimet N. N. - Nekem itt... - benyúlt a zakója zsebébe, elővette a pénztárcáját és két zöld bankót vett ki onnan. - Ezt magának, Andrej.

Szomorúan néztem a pénzt, mert nagy szükségem lett volna rá. Nagyon kellett, de nem volt lelkerőm, hogy elvegyem N. N.-tól. Úgy ültem a széken, mint akit odaszögeztek és hallgattam. Ekkor ért vissza az asztalhoz Emma. N. N. sietősen eldugta a pénztárcát, a pénzt visszatette a kabátja zsebébe, ami, őszintén szólva, egy kicsit elkésérített. Már csak azért is, mert ha jól láttam, két százdolláros bankó volt.

- Nos? Megbeszéltek? - kérdezte Emma oroszul.

- Nem egészen - válaszoltam. - Emma, egy pillanatra átmegegyek ahhoz az asztalhoz, majd visszajövök.

N. N. nyilvánvalóan támogatta az ötletemet. Helyeslően bólintott, grimaszt vágott és cinkosan hunyorított a jobb szemével.

A fejdíszes lány észrevette, hogy feléje tartok, integetett. Igen, kétségtelenül. Ez a Hercegnő. Személyesen.

- Szia, Andrej! – elém sietett, hangosat cuppantott az arcomra, locsogni kezdett, mint mindig: – Képzeld! A barátnőmet várom. Sörrel kezdtem. Üldögélek: sör – mogyoró. Közben egy öreg füttyi meregeti rám a szemét! Jobban körülnéztem – hát te vagy mellette. Azon gondolkoztam, hogy tényleg te vagy-e az? Aztán kiderült, hogy igen.

- Rendben – nyugtattam meg. – Én vagyok az. Csak ne kiabálj, mert az egész terem hallja. Senkit sem érdekel...

- Teszek rá – szakított félbe a Hercegnő –, hogy kit érdekel. Ha nem érdekli őket – húzzanak el. Ez az unalmas bácsi veled van? – kérdezte, N. N. felé biccentve. Leültünk az asztalához.

- Leginkább a tolmácsnőjével. Apropos, szeretne téged. Hajlandó pénzt is adni. De azt mondtam...

A Hercegnő elnevette magát:

- Szagolja csak a saját segge lyukát! Így mondd meg neki! Nekem boyfriendem van. Speditőrként dolgozik egy szeszüzemben. Így aztán annyi a pénze, mint a pelyva!

- Gratulálok, Hercegnő...

N. N. felé fordultam, elkaptam a tekintetét. Minket figyelt. A Hercegnőre böktem, aztán vállat vontam és széttártam a karom, a tekintetemmel demonstrálva, hogy szíves örömet segítenék, de, úgy néz ki, ma nem jön össze.

A Hercegnő, figyelmesen követve mesterkedésemet, kezét kinyújtva a középső ujját mutatta N. N.-nek. A mester zavartan elfordította a tekintetét és Emmával kezdett társalogni.

- Talán oda kéne mennem és a bagolyfőjébe köpnöm, hogy észhez térjen? – javasolta a Hercegnő.

- Maradj nyugton – mondtam fáradtan –, maradj nyugton, kérlek. Nem hiányzik a balhé. Inkább mondd el, hogy éltél eddig? – kérdeztem, hogy valamivel elvonjam a figyelmét.

- Mit mesélhetnék... – vont a vállát a Hercegnő.

- Szóval speditőr a boyfriended? – érdeklődtem.

- Az.

- És mi van Tolikkal?

- Miféle Tolik? – csodálkozott a Hercegnő.

- Hogyhogy miféle? – most én csodálkoztam el. – A te Tolikod. Bocsáss meg, a vezetéknevét elfelejtettem.

- Ja, Tolik... – A Hercegnő reménytelenül legyintett. – Tolik megfulladt.

- Megfulladt? – kérdeztem vissza.

- Aha, egy évvel ezelőtt – mondta és keserűen felnevetett. – Nem is hallottál róla?

- Nem, én a történetek után igyekeztem minél távolabb tartani magam tőle.

- Az a helyzet, hogy fogta magát és megfulladt. És még csak nem is tengerbe, vagy tóba fulladt, hanem mit gondolsz, hová?

- Hová?

- A klotyóba.
- Micsoda?
- Grisánál, a dácsán - magyarázta a Hercegnő és belekortyolt a sörébe. - Este ott piáltak.

Grisa nevét hallva önkéntelenül is összehúztam magam.

- És Tolik is kiment a klotyóra - folytatta a Hercegnő. - Emlékszel Tolik komplexusára? Kábé száztíz kiló volt. Még az autóját, azt a japánt is eladta. Mert nem fért be az ülésbe, zavarta a hasa.

- És hogy fulladt meg?

- Ne szakíts félbe! - szólt rám szigorúan a Hercegnő. - Grisánál a dácsán budi van. Öreg, rothadt deszkákból. Tolik ráült - a deszkák nem bírták el, letörték alatta. És kész... Nem tudott kikecmeregni - részeg volt. Biztos, hogy segítségért kiáltott. De senki nem hallotta. Tök részegek voltak mindannyian. A lányokkal együtt. A magnó bömbölt. Csak másnap vették észre, hogy nincs. Szóval, már késő volt. Kár Tolikért. Engem szeretett. Na, jó - folytatta már vidáman -, hogy vannak a mieink? Hogy van Arcsi? Hol van?

- Arcsi? Párizsban.

- Párizsban?! - kiáltott fel a Hercegnő.

A szomszédos asztalnál ülők felénk fordították a fejüket.

- Igen, Párizsban... - feleltem gyorsan. - De az ég szerelmére, ne kiabálj. Az ott mintha az egyik galéria igazgatója volna.

- Ej, te! - sóhajtott fel ünnepélyesen a Hercegnő. Azok közé az emberek közé tartozott, akiket már maga a Párizs szó lelkesedéssel tölt el. - Emlékszel?

...Emlékeztem. Bár sokáig azon voltam, hogy elfelejtsem ezt a történetet. A sorsnak mégis úgy tetszett, hogy egy nem túlságosan hízelgő szerepet játsszak el benne.

Szóval Tolik meghalt. Ki gondolta volna? Belefulladt a végébe. Ez jó hír volt.

.....
Vannak esetek, amelyek titkos élvezetet, mindamelllett esztétikai gyönyört váltanak ki az emberből, ami azáltal jön létre, hogy az elvárás és a tartalmi érdekellentét sokkoló kiszámíthatatlansága becsapja.

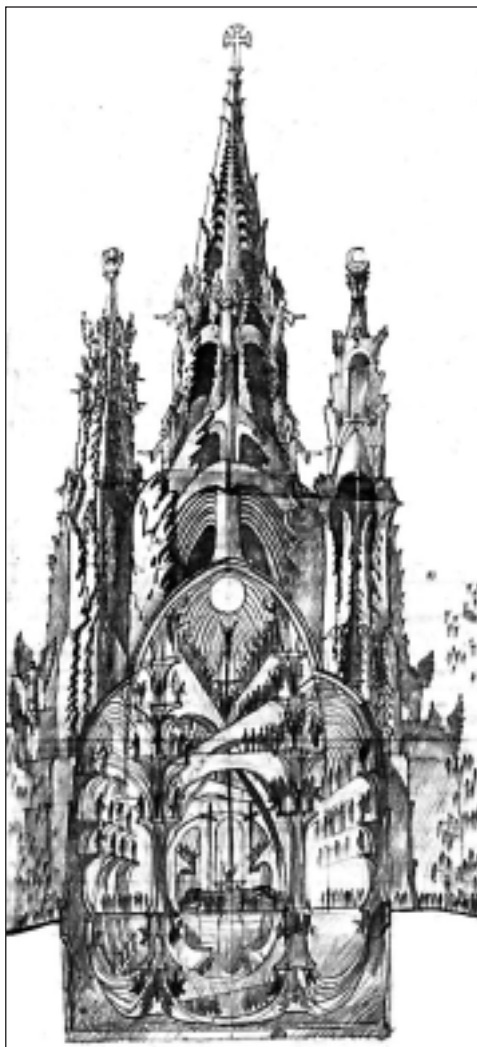
Bár nem hosszú időre, ez az érzés engem is elfogott, amikor a Hercegnő közölte velem Tolik halálának hírért. Ismerősei közül senki nem várt volna hasonló végkifejletet. Tolik teljes erőbedobással száguldott a siker felé. Tolik maga volt a siker: sokat keresett, egyre magasabbra emelkedett a ranglétrán, becsapta a partnereit, bőségesen evett, ivott, szemünk láttára élvezte a testi gyönyöröket, végül pedig igazi mesehősként ajándékul kapta a Hercegnőt. És ekkor az életében hirtelen új és váratlan dolog jelent meg - egy nyaraló budija redves deszkákkal és metafizikus felirattal: ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel.

A történet további részében pedig nem hivatalos papírok, éttermek, szaunák és lányok szerepelnek, hanem egészen más: árnyékszékülöke, nyögés, recsenő fa, ijedt kiáltás és a főhős feje felett összecsap az örökkévalóság fekáliája.

A kellemetlenség néha váratlanul jön. De a váratlanság sohasem kellemetlen, mert mindig feltárja a képzelet tartalékait, és örömet szerez, akárcsak a Tolik haláláról szóló hír. Tolik ugyanis éppen akkoriban fogadott fel néhány srácot, hogy engem megverjenek. Erre azonban nem került sor. Legalábbis eddig nem került rá sor. Persze a srácok bármelyik percben megjelenhettek volna.

Tolik halálával azonban visszafordíthatatlanul elmúlt a veszély, s ennek persze kimondhatatlanul örültem.

HORVÁTH IVÁN fordítása

Makovecz Imre: Alsó-krisztinavárosi templom (terv).

GRZEGORZ KWIATKOWSKI

Ernst Becker-Lee, szül. 1905, elh. 1940

túl erősen rugaszkodtam el a sáncasztaltól
és becsapódtam egy tisztásra
(a biztonságos landoláshoz
nem volt megfelelő a szög)

eltörhetett volna a gerincem
és meghalhattam volna azonnal
úgy könnyebb is lett volna

de a maradék erőmmel láttam a tömeget
kiáltozásaikból rajzolódott ki a kép:

átharapott nyelv
kiálló kulcsfont
és az overall ujjából kiömlő vér

Walter Steiner, szül. 1951

a legjobb voltam, én ugrottam a legtávolabb
de féltem, hogy úgy végzem, mint Ernest-Becker-Lee
félelmemben megszakítottam a karrieremet
néhány évre sclerosis multiplex
miatt lebénytlan
éltem meg a békés, nyugodt öregkort

Catherine Blake, szül. 1762, elh. 1831

szegényes dolgos és megtévelyt életre ítélt
reggelenként felkelt
felvázolt valamit az asztalnál és azt mondta nekem:
Blake úr oroszánkölyköt szült,
vagy nekem köszönhetően változott öregemberré
ez a csokor bogánacs
és csak számomra derült ki, hogy
van még mit bemetszeni rajta
éjszaka beszéltem Éliással:

a betegségedről, a lábköszvényről
és rövidesen meg fogsz gyógyulni
de a következő nyáron meghalt
és betegen, sántán temettem el
a Bunhill temetőben

Buzia Wajner, szül. 1937, elh. 1943

hatéves voltam amikor engem és
négyéves húgomat Sulamitot megölték

szüleink elvesztése után Rokitna környékén kóboroltunk
megtanultunk a mezőn aludni
idővel beosontunk a tehénistállóba
és a tehenek tőgyéből ittuk a tejet

nem volt naptárunk
így nem tudtuk mikorra esik a születésnapunk
ezért tévedésből bizonyára évente
többször ünnepeltük
ezt a szomorú ünnepet

Dora Drogoj, szül. 1923, elh. 1941

tompá fűrésszel vágták le a fejét
és senki se tudja hol temették el
bárcsak holmi túlzás lenne ez
vágy esztétikus játék lett volna
azonban tompá fűrésszel vágták le a fejét
és senki se tudja hol temették el

NAGYPÁL ISTVÁN fordításai

NEMES ANNA
Philip Roth
Ellenélet című regényének
részlete elé

A 2013-ban nyolcvanéves Philip Roth életművében – melyet nemrég ő maga nyilvánított befejezettnek, mondván: nem ír többet – fontos darab ez a jó negyedszázada megjelent briliáns regény, amelyet magyarul a közeljövőben ad ki az Európa.

A különös cím mesterségesen alkotott szó, annak a kísérletnek a megnevezésére, melybe a Zuckerman-könyvekből ismert két fivér, az író Nathan és a fogorvos Henry itt egyaránt belevág: mindkettő a maga módján próbálja megváltoztatni, megújítani az életét. Ugyanaz az esemény több változatban is megtörténik: cserélődnek a szerepek, változik a történet kimenetele és a helyszín – elképesztő írói bűvészműtávjokat látunk, de korántsem öncélúakat. Sokféle életvariáns lehetősége csillan fel, a hősök fejest ugranak az újba, ám hogy ki-ki mennyire képes kitörni neveltetése, egyénisége – önmaga – korlátai közül, erre a kérdésre az író nem ad egyértelmű választ; töprengjen tovább az olvasó a könyv becsukása után.

Az alábbi részlet az Izraelből Európába tartó repülőgép fedélzetén játszódik. Nathan azért járt Izraelben, hogy meglátogassa Henryt, aki bypass műtétjéből felépülve öt hónappal korábban se szó, se beszéd, otthagya feleségét, Carolt a három gyerekkel, meg a New Jersey-i sikeres praxist, és idejött, hogy az Agor nevű júdeai zsidó telepen a zsidó erőt radikálisan hirdető, elszánt veterán, Mordecai Lippman hívévé és tanítványává szegődjön. Agorba jövet Nathan megfordult Tel-Avivban, ahol gondterhelt újságíró barátja, Suki Elchanan nézeteit hallgatta, és járt Jeruzsálemben, ahol a Siratófalnál egyebek között összefutott Jimmyvel, a túlmozgásos fiatal amerikaival, aki részletünk végén hátborzongató szerepben tűnik fel.

A zsidóság és Izrael, a világ és Izrael – többek szemével, belülről és kívülről nézve – ezt a szövevényt bogozgatja ez a részlet, és a magánsorsok tükrében voltaképpen a teljes regény. Az 1978-as állapotok szerint. Nagy kérdés, hogy azóta, az elmúlt harmincöt évben változott-e valami.

PHILIP ROTH

A levegőben

Miután kialudt a „Csatolja be a biztonsági övet” felirat, vallásos zsidókból hamarosan összeállt egy minyan¹ a válaszfal előtt. A hangjukat nem hallottam a motorzajtól, de a vészkijárat ablakán bejövő napfényben láttam, milyen fantasztikus tempóban imádkoznak. Gyorsabban pörgött a nyelvük, mint egy Paganini-capriccio, úgy festettek, mintha az volna a céljuk, hogy szuperszonikus sebességgel imádkozzanak, mintha az imádkozás a fizikai állóképesség próbája volna. Nehéz elképzelni még egy ilyen intim és szenvedélyes emberi drámát, amelyet nyilvános helyen ennyire szégyentelenül adnak elő. Ha két utas ledobja magáról a ruhát, s az ülések közti folyosón ugyanilyen gátlástalanul lázas szeretkezésbe kezd, annak láttán sem éreztem volna inkább, hogy kukkolok.

Noha a turistaosztályon mindenféle sok ortodox zsidó ült, mellém egy hozzám hasonló közönséges amerikai zsidó került, kis termetű, harmincöt körüli, simára borotvált férfi, szarukeretes szemüvegben, és hol az aznapi *Jerusalem Postot*, az izraeli angol nyelvű reggeli újságot lapozgatta, hol kíváncsian szemlélte a válaszfal előtti napfénynégyzetben bólogató-hajlongó befedett fejeket. Úgy negyedóránnyira Tel-Avivtól felém fordult, és barátságos hangon megkérdezte: – Magánúton járt Izraelben, vagy üzletileg?

– Magánúton.

– És – tette félre az újságot – milyen érzéseket keltettek magában a látottak?

– Hogyan?

– Az érzéseim érdekelnének. Meghatódott? Büszkeség töltötte el?

Nagyon tele volt még a fejem Henryvel, s ezért ahelyett, hogy a szomszédom kedvében járnék – elég világos volt, mire vadászik –, azt mondtam: – Nem értem magát – s aktatáskámba nyúltam tollért, noteszért. Rám tört a kényszer, hogy írjak az öcsémnek.

– Maga zsidó – mondta mosolyogva a szomszéd.

– Igen.

– Hát nem támadt magában semmilyen érzés, amikor meglátta, mit értek el?

– Nincsenek érzéseim.

– De hát látta a citrusültetvényeket, nem? Itt vannak a zsidók, akikről senki se gondolta, hogy képesek földet művelni, erre ott sorakoznak a farmok, ezerszám. El se tudja képzelni, mit éreztem, amikor megláttam azokat az ültetvényeket. És a zsidó farmerek! Aztán elvittek egy légi bázisra – nem hittem a szememnek. Magát semmi se hatotta meg?

¹ Minyan (héber, a. m. „számolni”): a judaizmus által vallásos szertartás esetére megkövetelt legkisebb létszám (tíz férfi, akik mindannyian betöltötték 13. életévüket) (*a szerk.*).

Miközben hallgattam, az jutott eszembe, ha a fickó galíciai nagyapja a holtak birodalmából lepottyanhatna egy kirándulásra Chicagóba, Los Angelesbe vagy New Yorkba, ő is nyugodtan átélhetné ugyanezeket az érzelmeket, ugyanezt az álmélkodást: „Senki se gondolta, hogy amerikai lehet belőlünk, és lám, itt ez a sok millió amerikai zsidó! Maga el se tudja képzelni, mit éreztem, amikor megláttam, mennyire amerikaiak!” Mi magyarázza ezt az amerikai-zsidó kisebbségi komplexust, amelyet a militáns cionizmus vált ki azzal, hogy vakmerő módon saját szabadalmának tekinti a zsidó önátalakítást, sőt magát a vakmerőséget is? – Nézze – feleltem az útitársnak –, nem tudom, mi a válasz ezekre a kérdésekre.

– Én meg, tudja, mire nem tudom a választ? Itt egyre azt firtatták, miért akarnak az amerikai zsidók mindenáron a diaszpórában élni, de nem tudtam megmagyarázni. Mindazok után, amiket láttam, nem tudtam a választ. Van bárki, aki tudja? Egyáltalán: tudhatja bárki?

Szegény fiú. Úgy látszik, egész idő alatt ezzel gyötörték: nyilván éjjel-nappal a mesterséges identitása meg az abszolút elidegenedett helyzete miatt kellett magyarázkodnia. Azt mondták neki: „Hol a zsidó fennmaradás, hol a zsidó biztonság, hol a zsidó történelem? Ha igazán jó zsidó volnál, Izraelben élnél, zsidó a zsidó társadalomban.” Azt mondták neki: „Izrael az egyetlen igazán zsidó és kizárólag zsidó hely a világon”, őt pedig annyira megfélemlítette a morális erőfitogtatás, hogy nemhogy bevallani, de még felismerni is képtelen volt: ez az egyik oka, hogy nem akar ott élni.

– Miért van ez? – kérdezte, s tanácsalansága most egészen megindító volt.
– Miért ragaszkodnak a zsidók a diaszpórához?

Nem vitt rá a lélek, hogy egyetlen mondattal lenullázzak valakit, akire szemlátomást súlyos dilemma nehezedik, de nem is hiányzott nekem ez a beszélgetés, nem volt kedvem részletesen válaszolni. Azt Henrynek tartogatom. Legjobb, ha megpróbálom olyasvalamivel itt hagyni, amin gondolkodhat. – Mert szeretik – feleltem, azzal felálltam, és pár sorral hátrább ültem, a folyosó melletti egyik üres helyre, ahol zavartalanul arra koncentrálhattam, mit mondhatok még Henrynek, ha mondhatok egyáltalán, új egzisztenciája csodájáról.

Tőlem balra, az ablak melletti helyen most egy sűrű szakállú fiatalember ült, sötét öltönyben és nyakig begombolt fehér ingben, nyakkendő nélkül. Héber imakönyvet olvasott, és csokoládét evett. Furcsállottam, hogy egyszerre csinálja a kettőt, de hát egy érzéketlen, világi elme aligha alkalmas annak eldöntésére, hol a határ a jámborság és a tiszteletlenség között.

Aktatáskámat letettem a földre – a szomszédomé kinyitva a köztünk lévő ülésen –, és elkezdtem írni a Henrynek szóló levelet. Semmivel se gyűlt könnyebben a papíron, mint bármi, amit írok. Inkább úgy ment, mintha szemcseppentővel oltanék tüzet. Majdnem két órán át írtam és javítottam, tudatosan igyekeztem visszaszorítani a nagytestvéri kötözködést, amely az első vázlatokat makacsul átjárta. „Azt akarod, hogy csak a politikai realitásokat lássam. Látom őket. De téged is látlak. Te is realitás vagy.” Ezt kihúztam, meg még

sok effélét, átírtam és újra átírtam a korábbiakat, míg végül a lehető legközelebb jutottam ahhoz, hogy többé-kevésbé az ő szemével nézzem a dolgokat, nem a kibékülés kedvéért, mert az egyrészt nem jön szóba, másrészt már egyikünknek sem arra van szüksége, hanem azért, hogy ne bántsam meg, amikor elválnék, és ne okozzak még több kárt, mint amennyit az utolsó összecsapásunkkor már okoztam. Noha én magam nem hittem, hogy végérvényesen ott marad – a gyerekek pészahkor odarepülnek hozzá, és ha meglátja őket, gondoltam, akár minden megváltozhat –, mégis úgy írtam, mintha abból indulnék ki, hogy döntése megmásíthatatlan. Ha ezt akarja gondolni, én is ezt fogom gondolni.

Az El Al gépén, a levegőben
1978. december 11.

Kedves Henry!

Miután gyanakodva átrostáltuk egymás indítékait, és kölcsönösen elvesztettük értékünket egymás szemében, hol tartunk most, te meg én? Ezen gondolkodom, amióta felültem a 315-ös számú járatra. Belőled zsidó aktivista lett, politikailag elkötelezett ember, ideológiai meggyőződés vezet, tanulod az ősi, törzsi nyelvet, és spártai körülmények között élsz a bibliai Júdea sziklás domboldalán, családodtól, tulajdonodtól és praxisodtól távol. Énbelőlem (ha érdekel) polgári férj lett, londoni háztulajdonos és negyvenöt évesen leendő apa, akinek vidéken nevelkedett, Oxfordban iskolázott angol felesége egy olyan fölösleges kaszt szülötte, mely neki a mienkhez távolról sem hasonlítható neveltetést nyújtott – ő maga elmondhatná, hogy az utóbbi évszázadokban szinte senkiéhez se hasonlíthatót. Neked van hazád, néped, örökséged, ügyed, fegyvered, ellenséged és mentorod – sőt kútfőd. Nekem semmi ilyenem. Van egy várandós angol feleségem. Egymással ellentétes irányba haladva, életünk derekára sikerült azonos távolságra manővereznünk magunkat onnan, ahonnan indultunk. Számomra ebből az a tanulság – s ezt megerősíti a péntek éjszakai szópárbaj, amikor én hülye módon azt kérdeztem, miért nem lősz le –, hogy a családnak végképp vége. A mi kis nemzetiségünk szétszakadt. Nem hittem volna, hogy ezt megérem.

Negyvennyolc órája töröm a fejem, bevallottan legalább annyira írói kíváncsiságból, mint ingatag, régi, öröklött kötelességből, hogy megértsem, miért fordítottad fel az életedet, holott igazán nem nehéz kitalálni. Amikor az ember torkig lesz mások elvárásaival, mások véleményével, amikor éppannyira ráun saját tisztességére, mint szükségképp rejtegetett másik oldalára, élete ilyen szakaszában, amikor a régi ügy már elhervadt, egyszer csak jön külföldről ez a tombolás, vele a szín, az erő, a szenvedély, és az ügyek, amelyek megrengetik a világot. A Kneszetben nap mint nap látható a zsidó lélek minden konfliktusa.

Miért kéne ellenállnod neki? Ki vagy te, hogy féken kéne téged tartani? Egyet-érték. Ami Lippmant illeti, nekem is a gyengém minden ilyen pozőr. Kétségte-lenül kiemeli a dolgokat a befelé nézés birodalmából. Lippman az én szememben olyan, mintha a több évszázados bizalmatlanságból, ellenszenvből, elnyomásból és nyomorúságból egy Stradivari állt volna össze a kezében, s ő virtuóz zsidó hegedűs módjára ezen játszana szilajul. Borzongató realitás van a tirádáiban, s még ha elutasítja is őt az ember, kénytelen elgondolkodni: azért-e, mert nincs igaza, vagy mert egyszerűen kimondhatatlan, amit mond. Rop- pant türelmetlenül azt kérdeztem tőled, vajon énedet egy olyan képzelet rémisztő hatalma fogja-e alakítani, amelynek több köze van a valósághoz, mint a tiédnek, pedig magam is tudhattam volna a választ. *Hogyan is lenne más- képp?* Mindenkit az alattomos képzelet teremt: mindnyájan egymás leleményei vagyunk, mindenki találmány, aki az összes többit kitalálja. Mindnyájan egymás szerzői vagyunk.

Nézd meg a helyet, amelyet most hazának akarsz nevezni: egy teljes ország képzeli el magát, és kérdezi magától: „Mi a fene ez a zsidó lét?” – s az emberek, miközben felelnek, elvesztik a fiukat, elvesztik a lábukat-karjukat, elvesztik ezt, elvesztik azt. „Egyáltalán, mi az, hogy zsidó?” Mindig erre a kérdésre kellett vá- laszolni: ez a hangsor, hogy „zsidó”, nem csak úgy lett a világban, mint egy darab kő, hanem valami emberi hang egyszer kimondta, rámutatott valakire, ez volt a kezdet, s azóta sincs vége.

A zsidó feltalálásának (vagy újra feltalálásának) másik nevezetes helyszíne a hitleri Németország. Mindkettőnk szerencséjére – amint péntek este helyesen rámutattál – nagyapáink a szakálluk mögött meglepő módon már korábban eltűnődtek, vajon a zsidó olyasvalaki-e, akinek szükségképp Galíciában kell el- pusztulnia. Gondold csak el, mi mindent vettek le a vállunkról azon kívül, hogy megmentették az életünket, gondold csak ezeknek az Amerikába letelepedni induló, tudatlan zöldfülűeknek a vakmerőségére, zseniális találékonyságára. Most pedig, egy újabb Hitlertől és egy második nagy zsidóirtástól rettegve jön az agori hegedűvirtuóz, s vele a náci krematóriumok gyújtotta vízió, hogy min- den előnytelen erkölcsi tabut félresöpörve helyre kell állítani a zsidóság spiri- tuális felsőbbrendűségét. Meg kell mondanom, hogy péntek este voltak pillanatok, amikor úgy éreztem, éppen az agori zsidók szégyellik igazán a zsidó történelmet, ők nem tudják elviselni, mik voltak a zsidók, őket zavarja, hogy mi lett belőlük, és ők mutatják azt a fajta ellenérzést a diaszpórazsidók „abnor- malitásával” szemben, amelyet az általuk gyűlölt antiszemitáktól is tapasztalni. Kíváncsi vagyok, ha viaszbábmások készülnének azokról a barátaidról, akik fensőbbes módon minden pacifista hajlamú és humanista eszmeiségű, int- rospektív zsidót vagy gyávának, vagy árulónak, vagy hülyének tekintenek, minek neveznéd ezt a bábkollekción, ha nem a Zsidó Öngyűlölet Múzeumának? Henry, te igazán azt hiszed, hogy a zsidók képzeletéért folyó küzdelemben a Lippmanoknak kell győzniük?

Annak ellenére, amit mondtál, még mindig nehezemre esik elhinni, hogy viruló cionizmusod egy olyan *zsidó* vészhelyzet eredménye, amely téged Amerikában ért. Sose venném a bátorságot, hogy leszóljak bárki olyan cionistát, aki azért döntött az Izraelbe település mellett, mert erős menekülési kényszere támadt a fenyegető vagy bénító antiszemitizmus elől. Ha a te esetedben az igazán kritikus kérdés az antiszemitizmus volna, vagy a kulturális elszigeteltség, vagy akár a – bármennyire irracionális – személyes büntudat a holokauszt miatt, akkor nemigen lehetne mit megkérdőjelezni. Én valahogy mégis meg vagyok győződve, hogy ha téged bármi taszított vagy eltorzított, az nem a gettót volt, nem a gettómentalitás, és nem is a gojok meg az ő fenyegetésük.

Jobban ismered a valóságot, semhogy kritikátlanul bevennéd az Agorban láthatóan népszerű otromba közhelyet az amerikai zsidóról, aki mohón fal a bevásárlóközpont húsfazekából, s közben fél szemmel bizalmatlanul kémleli a goj csőcseléket – vagy, ami még rosszabb, vak, és nem látja a fenyegető veszedelemet –, belül pedig csupa öngyűlölet és szégyen. Akkor már inkább csupa önimádat, csupa önbizalom és siker. És lehetséges, hogy ez egy világtörténeti esemény, összemérhető azzal a történelemmel, amelyet most te csinálsz Izraelben. A történelmet nem úgy kell csinálni, ahogy a szerelő autót csinál – az ember anélkül is szerepet játszhat a történelemben, hogy ennek akár az ő számára nyilvánvalóvá kellene válnia. Lehetséges, hogy a civilizált és biztonságos South Orange-ban folytatott eredményes hétköznapi tevékenységeddel, amely alatt nap mint nap nemigen gondoltál zsidó eredetedre, de mégis azonosíthatóan (és készakarva) zsidó maradtál, nem kevésbé meglepő zsidó történelmet csináltál, mint az övék, bár anélkül, hogy minden pillanatban tudtál volna róla, és anélkül hogy ki kellett volna mondanod. Te is ott álltál az időben és a kultúrában, akár észrevetted, akár nem. Öngyűlölő zsidók? Henry, tudtommal Amerika tele van öngyűlölő nem zsidókkal: mexikóiakkal, akik texasinak akarnak látszani, texasiakkal, akik New York-iaknak, közép-nyugati, fehér, angol-szász protestánsok tömegével, akik – ha hiszed, ha nem – úgy akarnak beszélni, cselekedni és gondolkodni, mint a zsidók. Aki Amerika kapcsán zsidókat és gojokat emleget, az a lényegét érti félre, mert Amerika egyszerűen nem erről szól – csak az agori ideológia szerint. És a húsfazékról szóló közhelyes nagy metaforának az égvilágon semmi köze ahhoz a felelősségteljes élethez, amelyet Amerikában éltél, zsidóként vagy másképp; ugyanolyan konfliktusosan, feszülten és értékesen, mint bárki más, s az én szememben egyáltalán nem éltél úgy, mint Marci Hevesen, hanem éltél, és kész. Gondold csak át újra, mennyi „értelmetlenséget” vagy hajlandó elismerni az ő cionista nyomásukra. Mellesleg igazán nem emlékszem, hogy a „goj” szót valaha is az intellektuális fölénynek ezen a hangján hallottam volna a szádból. Az jut róla eszembe, ahogy chicagói golya koromban én a lumpenproletariátusról beszéltem jártamban-keltemben, mintha ez is bizonyítaná, milyen hihetetlenül mélységesen értek az amerikai társadalomhoz. Amikor megláttam az ellenszenves alakokat a Clark utcai kocsmák előtt, borzongva motyogtam: „Lumpenproletariátus”. Azt hittem, tudok

valamit. Őszintén meg vagyok győződve, hogy többet tudtál meg „a goj”-ról a svájci barátódtól, mint amennyit valaha Agorban megtudsz. Az a helyzet, hogy te taníthatnád őket. Próbáld ki valamelyik péntek este. Meséld el nekik a vacsoránál, mi mindenben lelted örömeidet a viszonyotok alatt. Tanulna belőle mindenki, és kissé kevésbé absztrakt képe lenne a gojról.

Nekem úgy tűnik, a cionizmushoz fűződő viszonyodat nem az alakítja, hogy zsidóbbnak érzed magad, és az sem, hogy a New Jersey-i antiszemitizmust fenyegetőnek, dühítőnek vagy lelki kényszerzubbonynak éled meg – amitől az egész vállalkozás semmivel se kevésbé „hiteles”. Éppen ettől abszolút klasszikus. Az én értelmezésemben a cionizmus nemcsak abból a mélységes vágyálomból táplálkozott, hogy a zsidóság kiszabaduljon az elszigeteltségből, elmeneküljön a társadalmi igazságtalanság és a kegyetlen üldöztetés elől, hanem egy roppant tudatos törekvésekből, hogy levetkőzze lényegében mindazt, ami – a cionisták és a keresztény európaiak szemében egyaránt – jellegzetes zsidó viselkedésnek számított: vagyis kifordítsa magát a zsidó létformát. A dolog magva egy olyan ellenélet megkonstruálása volt, amely voltaképpen önmaga antimítosza: a mesés utópia egy válfaja, kiáltvány a valaha megfogalmazott legvégleteesebb – és kezdetben legvalószínűtlenebb – emberi átalakulásról. Egy zsidóból, ha akarja, új ember lehet. Az állam létrejöttét követő első napokban szinte mindenkinek tetszett az ötlet, kivéve az arabokat. Az emberek világszerte szurkoltak a zsidóknak, hogy vágjanak neki, és saját kis hazájukban zsidótlanítsák magukat. Azt hiszem, annak idején ezért lett olyan általánosan népszerű ez a hely: nem lesz több zsidós zsidó, szuper!

Mindenesetre, ha így gondolok rá, nem is akkora rejtély, miért ígéz meg téged a zsidó ön-kísérletnek ez a cionista laboratóriuma, amely „Izraelnek” nevezi magát. A valóságot újratereztető hatalmat számodra Mordecai Lippman tesztesíti meg. És mondanom se kell, hogy a valóságot újratereztető pisztoly hatalmának is megvan a varázsa.

Kedves Hanochom (hogy annak az ellen-Henrynek a nevét idézzem, akinek előadásán Júdea hegyeiben fáradozol), remélem, nem fogsz belehalni a kísérletbe. Ha South Orange-i száműzetésedben a gyöngeséget tekintetted ellenségnek, az anyaföldön a túlzott erő lehet az ellenség. Nem kell ezt lekicsinyelni: nem minden negyvenévesnek van bátorsága nyersanyagként kezelni önmagát, otthagyni a kényelmes, ismerős életet, amely reménytelenül idegen lett neki, és önként vállalni a hontalanság nehézségeit. Senki se merészkedik olyan messzire, mint te, és senki sem boldogul ilyen jól és gyorsan, amennyire a jelek szerint – pusztán vakmerőségből vagy makacsságból, vagy örültségből – te boldogultál. Az önmegújítás (vagy, ahogy Carol látja: önszabotázs) parancsát nem lehet finoman teljesíteni, ahhoz masszív dac kell. A Lippman karizmatikus életereje iránti lefegyverző odaadásod ellenére igazából szabadabbnak és önállóbbnak tűnsz, mint amit valaha is lehetségesnek gondoltam. Ha igaz, hogy elviselhetetlen korlátok közt éltél, kínzó összeütközésben önmagaddal, akkor okosan használtad az erődöt, mindegy, mit tudok én, és irreleváns minden, amit mondok. Lehet, hogy az a helyes, hogy

ott kötöttél ki; lehet, hogy világeletemben erre volt szükséged: egy harcias mesterségre, ahol semmi büntudatod.

És ki tudja, egy-két év múlva akár változhatnak is számodra a dolgok, talán olyan okaid lesznek az ottani életre, amelyek nekem is szimpatikusabbak – ha még szóba állsz velem –, és amelyek jobban hasonlítanak ahhoz, ami miatt szerintem a többség ott él, vagy bárhol másutt, olyan okok, amelyekről egyáltalán nem hiszem, hogy kevésbé volnának komolyak vagy értelmesek, mint a mostani okaid. A cionizmus biztosan sokkal árnyaltabb, mint a pusztá zsidó bátorság, elvégre nemcsak az izraeli vagy a cionista zsidók cselekszenek bátran. Normális/abnormális, erős/gyenge, mi/én, nem-olyan rendes/rendes – hiányzik innen egy kettősség, amelyről alig beszéltél, vagy egyáltalán nem: héber/angol. Agorban szó van az antiszemitizmusról, a zsidó büszkeségről, a zsidó hatalomról, de egész este se téled, sem a barátaitól nem hallottam semmit a héber aspektusról és ennek hatalmas, lehengerlő kulturális valóságáról. Ez talán csak azért jut eszembe, mert író vagyok, bár őszintén szólva el se tudom képzelni, hogyhogy nem jut ez eszébe bárkinek, hiszen végül is nem a hősiességgel, hanem a héberrel vetted körül magad, ahogy, ha végleg Párizsba költöznél, tapasztalataidat és gondolataidat a franciából merítenéd. Csodálkozom, hogy amikor előadod, miért maradsz ott, a magadba szívott kultúrára nem rezonálsz ugyanúgy, ahogy a büszkeségből, az akcióból és az erőből áradó férfiasságra. Vagy ehhez talán majd csak akkor jutsz el, ha érezni kezded annak a nyelvnek és társadalomnak az elvesztését, amelyről most szerintem olyan vakon lemondasz.

Az igazat megvallva, ha a tel-avivi utcán futok össze veled, karodon egy lánynyal, és azt mondod: „Imádom a napsütést, a szagokat, a falafelt, a héber nyelvet és azt, hogy egy héber világ közepén lehetek fogorvos”, eszembe se jut, hogy kérdőre vonjalak. Mindezt – ami megfelel a saját normalitás-képemnek – sokkal inkább megértettem volna, mint azt, hogy megpróbálsz bezárni magad a történelem egy olyan darabjába, amelybe egyszerűen nem vagy bezárva, egy olyan eszmébe és elkötelezettségbe, amely érvényes lehetett azokra, akik ki-gondolták, akik akkor építettek fel egy országot, amikor nem volt előttük se remény, se jövő, csak rengeteg nehézség, egy olyan eszmébe, amely a maga idejében kétségtelenül ragyogó volt, eredeti, bátor és életrevaló, de ami a te esetre szerintem nem nagyon érvényes.

Addig is megkockáztatom, hogy azt mondjam, amit annak idején Anya, amikor középiskolás korodban gátfutóedzésre indultál: az Isten szerelmére, vigyázz magadra. Legközelebb nem a földi maradványaidért akarok idejönni.

Egyetlen bátyád,
Nathan

Utóirat: Az aláírásból láthatod, hogy én még nem foglalkoztam a névváltoztatással, de Angliában, zsebemben régi okmányaimmal, N. Z.-nek álcázva neki-látok saját ellenémem keresésének.

Ezután följegyeztem noteszomba mindent, amire Carollal folytatott előző esti beszélgetésünkből vissza tudtam emlékezni; New Jerseyben hét órával kevesebb volt, és Carol épp a gyerekek vacsoráját kezdte készíteni, amikor én, mint öcsém észhez térítője, lefekvés előtt felhívtam a szállodából. Henry öt hónappal korábbi eltűnése óta Carol feltűnően ugyanolyan átalakuláson ment keresztül, mint Henry: ő is szakított a jókislánysággal. Ez a végtelenül alkalmazkodó teremtés, aki számomra alig volt több, mint valami érdektelen talány, mostanra fölvértette magát annyi cinizmussal, amennyivel ezt az övön aluli ütést átvészelhette, és annyi gyűlölettel, amennyi a sebgyógyulás elindulásához kell. Az eredmény az lett, hogy életemben először egyfajta erőt éreztem benne (egyúttal valami női vonzerőt), s eltűnődtem, egyáltalán mit tudnék elérni, ha ragaszkodnék a családi béketeremtő szerephez. Nem boldogabb-e mindenki így, feldühödve? Érdekesebbnek mindezenesetre érdekesebbek. Az emberek igazságtalanok a haraggal: élénkítő tud lenni, és rendkívül szórakoztató.

- Vele töltöttem a pénteket a telepen, aztán ott maradtam éjszakára. Másnap nem tudtam telefonon taxit rendelni, mert mindenki vallásos, szombatkor senki se jön, senki se megy, nem volt, aki elfuvarozzon, így aztán szombaton is ott maradtam. Henry nagyon jól néz ki, nem láttam még ilyen egészségesnek. Kérdezz, Carol.

- És ő is végigcsinálja az összes zsidó ceremóniát?

- Egy részét. Leginkább héberül tanul. Nagy odaadással csinálja. Azt mondja, visszavonhatatlan a döntése: nem jön haza. Az égvilágon semmi ingadozás, őszintén mondom. Lehet, hogy ez csak az eufória. Még mindig nagy eufóriában van.

- Te ezt eufóriának hívod? Valami kis izraeli kurva vitte el tőlem, nem ez az igazság? Tuti, hogy van a képben valami kis katonalány, bögyös, géppisztolyos.

- Ezen én is elgondolkoztam. De nem, nincs semmi nő.

- Nincs ennek a Lippmannak felesége, akivel Henry dug?

- Henry szemében Lippman egy óriás, úgyhogy szerintem ez szóba se jön. A szex „felszínes” dolog, és Henry minden felszíneset tűzre vetett. Lippman segítségével fölfedezte magában az agresszív szellemet. Meglátta az erőt. Fölfedezte a dinamizmust. Fölfedezte a nemesebb megfontolásokat, a tisztább szándékokat. Azt hiszem, Henry átvette az önfejt, a konvenciókat elutasító fiú szerepét. Nagyobb színpad kell a lelkének.

- És ez az isten háta mögötti telep, ez a világvége, ez neki nagyobb? Ez maga a sivatag, a *puszta*.

- De bibliai puszta.

- Azt mondd, Istenről van szó?

- Énnekem is bizarr. Fogalmam sincs, honnan jött ez.

- Ó, én tudom. Abból a kis gettóból, ahol gyerekkorotokban laktatok, az örült apátoktól – oda ment most vissza, annak az örületnek a gyökereihez. Ez ugyanaz az örültség, csak fordított irányban.

- Azelőtt sose tartottad örültnek.

- Mindig úgy gondoltam, hogy örült. Ha tudni akarod az igazat, úgy gondoltam, hogy kicsit mindnyájan lököttek vagytok. Te úszad meg a legjobban. Az életben nem bajlódtál az egészszel, hanem belezúdíttad a könyveidbe, és egy vagyont kerestél vele. Profitra váltottad az örültséget, de az ettől még hozzátartozik a zsidó téma körüli családi örültséghez. Henry pedig egy későn érő, lökött Zuckerman.

- Akármit mondasz, a helyzet az, hogy Henry se ránézésre nem örült, sem a beszéde nem az, sem az életével nem vesztette el a kapcsolatát teljesen. Alig várja, hogy pészahkor láthassa a gyerekeket.

- Csakhogy én nem akarom, hogy a gyerekeim belekeveredjenek ebbe az egészbe. Sosem akartam. Ha akartam volna, akkor egy rabbihoz megyek feleségül. Nem akarom, nem érdekel, és azt hittem, őt sem érdekli.

- Azt hiszem, Henry úgy tudja, a gyerekek idejönnek pészahkor.

- Engem hív, vagy csak a gyerekeket?

- Úgy gondoltam, a gyerekeket. Én úgy értettem, hogy ez az út már meg van beszélve.

- Egyedül nem engedem el őket. Ha Henry volt olyan örült, hogy magával azt tegye, amit tett, akkor van olyan örült, hogy ott tartja a gyerekeket, és Leslie-ből megpróbál egy pajeszos, halálsápadt figurát csinálni, egy vallásos kis szörnyszülőttet. A lányaimat meg biztosan nem küldöm oda, hogy aztán bedobja őket a fürdőbe, leborotválja a fejüket, és férjhez adja őket a sakterhez.

- Azt hiszem, hamis képet festettem neked azzal, hogy szombaton nem tudtam onnan telefonálni. Henryt nem az ortodoxia ragadta magával, hanem a hely: Júdea. Mintha komolyabban érzékelné önmagát attól, hogy a vallása gyökerei ott vannak körülötte.

- Miféle gyökerek? Kétezer éve elhagyta azokat a gyökereket. Tudtommal kétezer éve New Jerseyben van. Ez egy hülyeség.

- Természetesen azt csinálsz, amit akarsz. De ha a gyerekek odamehetnének pészahra, akkor talán ti ketten is el tudnátok kezdeni kommunikálni. Henry pillanatnyilag minden energiáját a zsidó ügybe öli, de ez megváltozhat, ha újra látja őket. Ezzel a zsidó idealizmussal eddig mindnyájunkat távol tartott, de ha a gyerekek ott lesznek, lassan kideríthetjük, hogy ez tényleg forradalmi változás-e, vagy csak valami múltó felbolydulás. A fiatalság utolsó nagy kitörése. Esetleg a középkorúság utolsó nagy kitörése. A lényeg többé-kevésbé ugyanaz: a vágy, hogy több értelmet adjon az életének. A vágy elég őszintének látszik, de elismerem, hogy az eszköz rettentően áttételes. Pillanatnyilag kissé úgy fest, mintha bosszút akarna állni mindenben, amiről azt akarja hinni, hogy valaha visszatartotta. Egyelőre a szolidaritásba van leginkább belegabalyodva. De ha majd az eufória lassan alábbhagy, a gyerekekkel való találkozás akár a kettőtök megbékéléséhez is elvezethet. Ha te akarod, Carol.

- A gyerekeim utálnák azt ott. Én neveltem őket úgy, meg Henry, hogy ne kérjenek semmiféle vallásból. Ha ő oda akar menni, ha jajgatni akar, nyögni,

fejét a földhöz verdesni, hát csinálja, de a gyerekek itt maradnak, és ha Henry látni akarja őket, akkor majd idejön.

- Visszafogadnád, ha engedne a konokságából?

- Ha észhez térne? Persze hogy visszafogadnám. A gyerekek tartják magukat, de nekik se népünnepély ez. Ki vannak borulva. Hiányzik nekik az apjuk. Azt nem mondanám, hogy meg vannak zavarodva, mert rendkívül értelmeseek. Pontosan tudják, mi van.

- Igen? Mi?

- Úgy gondolják, hogy Henry ideg-összeroppanást kapott. És csak attól félnek, hogy majd én is.

- Úgy érzed?

- Ha Henry elrabolja a gyerekeimet, akkor ideg-összeroppanást kapok, igen. Ha ez az örület még sokáig tart, akkor könnyen lehet, hogy ez lesz a vége.

- Nekem az az érzésem, hogy ez az egész leginkább a szörnyű műtét melékhatása.

- Nekem is, persze. Azt hiszem, halálfélelemből kapaszkodik Istenbe, vagy az utolsó szalmaszába, vagy akármibe. Valami varázserőbe, az engesztelés valamilyen formájába, nehogy ez még egyszer megtörténjen. Vezeklés. Jaj, ez valami borzalom. Érthetetlen. Álomban se hittem volna, hogy ez megtörténhet.

- Akkor javasolhatom-e, hogy ha pészahkor el tudod szánni magad...

- Mikor van pészah? Nathan, én azt se tudom, mikor van pészah! Mi nem szoktuk számon tartani az ilyesmit! Sose tartottuk számon, akkor sem, amikor még otthon laktam a szüleimnél! Már az apám, akinek csak egy cipőboltja volt, már ő is szakított ezzel az egésszel. Nem a pészah érdekelte, hanem a golf, s ezáltal ma háromezer fokkal magasabban áll a fejlődési ranglétrán, mint a hülye veje. Vallás! Fanatizmus, babona, háború és halál! Hülye középkori baromság! Ha lerombolnának minden templomot meg minden zsinagógát, és golfpályákat építenének a helyükre, jobb lenne a világ!

- Csak azt mondom, ha tényleg azt akarod, hogy egyszer visszajöjjön, a helyedben én nem állnék útjába a pészahi ügyben.

- De ha ilyen örült, én nem akarom, hogy visszajöjjön. Nem akarom egy örült zsidóval leélni az életemet. Anyádnak megfelelt így, de énnekem nem.

- Mondhatnád neki azt: „Nézd, Essex megyében is lehetsz zsidó.”

- Velem nem.

- De hát végső soron egy zsidóhoz mentél hozzá. Ahogy ő egy zsidó nőt vett el.

- Nem. Én egy nagyon jóképű, magas, sportos, nagyon kedves, nagyon őszinte, nagyon sikeres, komoly fogorvoshoz mentem hozzá. Nem egy zsidóhoz.

- Nem tudtam, hogy így érzed.

- Szerintem semmit se tudtál rólam. Én csak Henry unalmas kis felesége voltam. A felületen persze zsidó voltam – de kinek jutott ez valaha is eszébe? Ez így normális. Csakhogy Henry, azzal, ahogy elment, és amit tett, ezt a felületet nem pusztán megkarcolta. Egyszerűen semmi közöm ehhez a szűk látókörű,

bigott, babonás és totálisan fölösleges szarsághoz. És nem akarom, hogy a gyerekeimnek közül legyen hozzá.

- Tehát Henrynek, ha haza akar jönni, ugyanolyan zsidótlannak kell lennie, mint te vagy.

- Igen. A pajesza meg a kissapkája nélkül. Talán azért tanultam francia irodalmat az egyetemen, hogy ő itt sábeszdekliben flangáljon? Engem hová akar küldeni, föl a karzatra, a többi nő közé? Nem bírom az ilyesmit. És minél komolyabban veszik, annál ellenszenvesebb. Szemellenzős, ön-kirekesztő és viszszatasztító. Ráadásul nagyképű. Ebbe a csapdába én nem sétálok bele.

- Mindazonáltal, ha egyesíteni akarod a családot, az egyik lehetőség az lenne, ha azt mondanád neki: „Gyere vissza és folytasd itt a héber tanulmányaidat, tanulj héberül, tanulmányozd a Tórát...”

- A Tórát tanulmányozza?

- Esténként. Ez hozzátartozik a hiteles zsidóvá váláshoz. A „hiteles” az ő szóhasználat: Izraelben hiteles zsidó lehet, és körülötte mindennek értelme van. Amerikában mesterkéltnak érezte a zsidó létet.

- Igen? Hát úgy láttam, elég jól elvolt a mesterkéltnél. Akárcsak az összes barátnője. New Yorkban milliószámra élnek zsidók, mondd, szerinted ezek mind mesterkéltek? Ez nekem magas. Én úgy akarok élni, mint egy ember. Eszem ágában sincs hiteles zsidó létbe bilincselni magam. Ha ő ezt akarja, akkor nincs mit mondanunk egymásnak.

- Vagyis pusztán azért, mert a férjed zsidó akar lenni, hagyod, hogy felboljjon a család?

- Űristen, nehogy már te akarj nekem „családról” prédikálni! Vagy zsidó létről. Nem. Azért bomlasztom fel a családot, mert a férjem, aki amerikai, és akiről azt hittem, a mai világban él és a saját nemzedékem tagjaként már mentes mindezekről a terhektől, egy hatalmas lépést tett visszafelé. Ami a gyerekeket illeti, nekik itt az életük, itt vannak a barátaik, itt az iskolájuk, itt a majdani egyetemük. Nincs bennük úttörő hajlam, mint Henryben, nem olyan apjuk volt, mint Henrynek, és pészahkor nem mennek a bibliai hazába, de még az itteni zsinagógába se. Ebben a családban nem lesz zsinagóga! Ebben a házban nem lesz kóser konyha! Én nem tudnék ilyen életet élni. Henry le van szarva, maradjon ott, ha neki hiteles judaizmus kell, maradjon ott, keressen magának egy másik hiteles zsidót, akivel élhet, építsenek maguknak házat frigyszekrényvel, ahol megtarthatják a kis ünnepeiket. De itt ez ki van zárva: ebben a házban senki se fogja sófárral hirdetni a zsidó megváltást!

Félúton voltunk London felé, mire kész lettem a levéllel, és a mellettem ülő fiatal fickó még mindig az imakönyvét olvasta. A köztünk lévő ülésen három vagy négy üres csokipapír hevert, s a fickó széles karimájú kalapja alól patakzott a verejték. Mivel turbulencia nem volt, a jól szellőztetett gépen kellemes hőmérséklet uralkodott, arra gondoltam, amire anyám gondolna – amire a fiú anyja –, hogy vajon nincs-e rosszul attól a rengeteg édességtől, amit megevett.

A kalap meg a szakáll alatt mintha egy ismerőst fedeztem volna fel; valakit, akit talán együtt nőttem fel Jerseyben. De az utóbbi napokban ez már többször is eszembe jutott számtalan emberről, akit itt-ott láttam: a kávéházban, a Dizengoff utca járókelői között, a hotel előtt a taxira várva: egy izraeli arc ősi zsidó jellege egy amerikaiat idézett, aki közeli rokona lehet, vagy akár ugyanannak a zsidónak egy új inkarnációja.

Mielőtt visszatettem volna aktatáskámba a noteszt, még egyszer elolvastam, amit Henrynek írtam. Miért nem hagyod békén szegényt, tettem föl magamnak a kérdést. Egyéb se kell neki tőled, mint öt oldal újabb szöveg – jó lesz célba lövési gyakorlatra Agorban. Nem magamnak írtam-e ezt amúgy is, saját megvilágosodásomra, hogy megpróbáljam érdekessé tenni azt, amit ő nem tudott? A Henryvel töltött negyvennyolc órára visszatekintve úgy éreztem, mintha olyasvalakivel lettem volna együtt, aki felszínesen álmodik egy nagyon mély álmodat. Míg vele voltam, többször is megpróbáltam valami emelkedett jelentéssel felruházni ezt a menekülést élete szűk korlátai közül, de hiába minden el-tökéltsége, hogy újjáalakuljon, nekem mégis ugyanolyan naiv és érdektelen maradt, amilyen mindig volt. Valahogy még ott, abban a zsidó üvegházban is sikerült megőriznie tökéletes hétköznapiságát, holott én azt reméltem – s talán leginkább ezért utaztam oda –, hogy miután életében először kiszabadult a családi felelősség fedezékéből, azt látom majd, hogy kevésbé megmagyarázható lett, és eredetibb, mint... mint Henry. De ez olyan volt, mintha arra számítanék, hogy a szomszédasszony, akiről sejtem, hogy csalja a férjét, egyszer csak leleplezi nekem magát, hogy ő Emma Bovary, sőt mindezt Flaubert franciaságával. Az emberek nem kész irodalmi alakokként adják át magukat az íróknak – általában nagyon kevés olyat árulnak el, amiből ki lehet indulni, s az első benyomás után jóformán semmit se segítenek. A legtöbb ember (kezdve az íróval: ő maga, a családja, lényegében minden ismerőse) egyáltalán nem eredeti, s az író dolga éppen az, hogy mégis eredetinek láttassa őket. Ez nem könnyű. Hogy Henry egyszer érdekes legyen, azt nekem kell megcsinálnom.

Még egy levelet meg kell írnom, amíg fejemben frissek az elmúlt napok eseményei: a választ Suki levelére, amelyet személyesen kézbesítettek, ott várt a hotelportán, amikor reggel kijelentkeztem. Először a taxiban, a repülőtérré menet olvastam el, s most, hogy volt időm nyugodtan koncentrálni, elővettem a táskámból, hogy újra elolvassam, s közben felidéztem azt a néhány zsidót, akivel a hetvenkét óra alatt összefutottam, ki milyennek mutatkozott számomra – én milyennek mutatkoztam nekik –, és ki milyennek mutatta az országot. Hogy mi is Izrael, abból valójában semmit se láttam, de legalább azt kezdtem sejteni, hogy egy maroknyi lakosának fejében mivé alakulhat. Többé-kevésbé higgadtan jöttem ide: azért, hogy lássam, mit csinál az öcsém, és Suki azt akarta értésemre adni, hogy elmenni is higgadtan megyek el: a szikrák, amelyeket Agorban röpködni láttam, talán nem pontosan azt jelentik, amit gondolok. És hogy nagyon fontos, fontosabb, mint hinném: ne hagyjam magam félrevezetni. Suki most, negyvenöt éves koromban emlékeztetett arra – habár a lehető leg-

tiszteletudóbban és legszelídebben –, amit íróként többször hallottam (igazság szerint először apámtól), amióta huszonhárom évesen először publikáltam novellákat: a zsidók nem az én szórakoztatásomra vagy olvasóim mulattatására valók, pláne nem a magukéra. Arra figyelmeztetett, hogy fogjam fel a helyzet súlyosságát, mielőtt humoromat szabadjára ereszteném, és negatív módon hívnám fel a figyelmet a zsidókra. Figyelmeztetett, hogy a zsidókról leírt minden szavam potenciális fegyver ellenünk, újabb bomba ellenségeink arzenáljában, és hogy jórészt nekem köszönhetően ma gyakorlatilag mindenki vevő a zsidókról szóló komikus vagy bohózatba illő olyan nézetekre, amelyek fittyet hánynak a bennünket fenyegető realitásnak.

Miközben lassan újraolvastam Suki meglepő levelét, csak arra tudtam gondolni, hogy az ember tényleg nem kerülheti el a sorsát. Én már sose szabadulok azoktól a súlyos tabuktól, amelyeknek harapófogójába tehetségemet eddig is bele kellett gyömöszölnöm. – Ez a szemrehányás most már a sírig elkísér – gondoltam. – És ki tudja, ha a Siratófalnál hajlongó fickóknak igazuk van, még azon túl is.

Ramat Gan
1978. december 10.

Kedves Nathan!

Itthon ülök, és aggódom, mi van veled Agorban. Aggódom, hogy te is bele szeretsz Mordecai Lippmanba. Aggódom, hogy dinamizmusa félrevezet, s jóval érdekesebb személyiségnek gondoldod, mint amilyen. Elvégre írásaidból eddig se hiányoztak a dinamikus zsidók, és Lippman sem az első olyan haramiánk lenne, aki megragadja a fantáziádat. Csak a vak nem látja, mennyire elbűvöl téged a zsidó ön-felnagyítás, és milyen hipnotikusan vonz egy zabolátlan zsidó, miközben szelíd, racionális gondolkodóink, a zsidó kedvesség és tiszta ész megtestesítői íróként viszonylag hidegen hagynak. Akiket valóban kedvelsz és becsülsz, azok bűvölnek el a legkevésbé, miközben saját tipikusan ironikus és szigorúan fegyelmezett zsidó természetedet aránytalanul leköti a számodra morálisan taszító látvány, önmagad antitézise, a gátlástalan és túláradó zsidó, akinek az élete minden, csak nem az okos én-elrejtés megfontolt, védett álarcosbálja, mint a tiéd, s akinek a tehetsége nem a dialektika irányába fut, mint a tiéd, hanem az apokalipszis felé. Aggódom, hogy Lippmanban és híveiben ellenállhatatlan zsidó cirkuszt látsz majd, nagyszerű műsort, s ami az egyik félrevezetett Zuckerman fiúnak morális inspiráció, az remek multság lesz a másiknak, az írónak, akiben erős a hajlam, hogy komoly, sőt súlyos témákat a komikus lehetőségeik felől boncolgasson. Attól vagy normális zsidó, Nathan, ahogy a zsidó abnormalitás lenyűgöz.

De ha Lippman annyira szórakoztató lesz számodra, hogy úgy döntesz, írnod kell róla, akkor arra kérek, ne felejtsd el, hogy (*a*) nem olyan érdekes figura,

mint amilyenek az első benyomás alapján gondolnád – ha kicsit is túllépsz a tirádáján, kiderül, hogy érdektelen, mit ne mondjak, ostoba, ütődött, korlátolt, semmitmondó papagáj, emellett láthatóan ravasz, stb.; (b) Lippman egymaga félrevezető: ő nem a társadalom, hanem a társadalom pereme; a kívülálló szemében ennek a társadalomnak a vad kirohanás a védjegye, s mivel vad kirohanásban Lippman a legjobb, és az a típus, akinek mindig muszáj a teljes ideológiával nyakon öntenie a másikat, az lehet az érzésed, hogy Izraelt ő testesíti meg. Pedig valójában egy roppant periferikus paranoiás, a legszélsőségesebb fanatikus hang, amelyet ez a helyzet szül, és bár potenciálisan még annál is nagyobb kárt tud okozni, mint egy Joseph McCarthy szenátor, körülbelül hasonló jelenségről van szó, egy pszichopatáról, aki az ország józan eszétől mélységesen elidegenedve kiszorult a peremvidékre a rendes, mindennapi életből (amiből egyébként semmit se láttál); (c) vagyis kissé többről szól ez az ország, mint amit odakint Agorban Lippmantól hallasz, sőt amit Tel-Avivban hallottál éntőlem (egy másik periferikus figurától – a periferikus morgolódtól, akit keserőségei lassan fölemésztenek); ha Lippman kirohanását – vagy az enyémet – választod témádnak, ne felejtse el, hogy olyan polémiával játszol, amely miatt emberek halnak meg. Igen, fiatal emberek halnak meg azért, amin mi vitatkozunk. Miatta halt meg a fivérem, meghalhat miatta a fiam – még megeshet –, nem szólva mások gyerekeiről. És azért halnak meg, mert be vannak kötve valamibe, aminek dimenziói jócskán meghaladják Lippman fenyegető idétlenkedését.

Ez nem Anglia, ahol az idegen akármeddig élhet úgy, hogy nem tud meg semmit. Ebben az országban órák alatt eleven impressziókat szerzel, mert itt mindenki mindenütt kinyilvánítja a véleményét, s az emberek kinn az utcán politizálnak, szünet nélkül és lázasan – de ez ne vezessen félre. Komoly dolog forog itt kockán, s hiába unom saját csillapíthatatlan undoromat sok mindentől, ami itt évek óta folyik, hiába, hogy alig kötődöm a cionizmus apám-féle változatához, dühkitöréseimet mégis az elkerülhetetlen azonosulás táplálja Izrael küzdelmével; felelősséget érzek ezért az országért, olyan felelősséget, amely a te életedhez érthető módon nem tartozik hozzá, de az enyémhez igen. Kiábrándultan is szeretheti az ember a hazáját. De én nem attól félek, hogy megsérted a nemzeti büszkeségemet, hanem attól: ha agori látogatásodat megírod, az átlagos Nathan Zuckerman-olvasó Lippmannel fogja azonosítani Izraelt. Mindegy, mit írsz, Lippman mindenképp jobban kidomborodik majd, s az átlagolvasó órá fog legjobban emlékezni, és azt hiszi, ő Izrael. Lippman ronda, Lippman szélsőséges, ergo Izrael ronda, Izrael szélsőséges – ez a fanatikus hang jelképezi majd az országot. És ez nagyon sokat árthat.

Én nem úgy látom a veszélyt, ahogy ők Agorban, de ez nem azt jelenti, hogy nincs veszély. Még akkor is, ha szerintem maga Agor a legnagyobb veszély, a valódi veszély ettől még nem kevésbé reális, és még sokkal iszonyúbb lehet. Nem gyűlölködve mondom ezt – nem vádolok minden nem zsidót azzal, hogy az ellenségünk, ami a Lippman barlangjában követett vonal, de csakugyan van-

nak engesztelhetetlen becsmérőink, akik megvetnek minket: néhányukkal te vacsoráztál Londonban a minap, egy másik engem interjúvolt a BBC-n, dolgoznak Fleet Street-i lapoknál és Európa-szerte. Te magad, amikor ott ülsz Lippmannal szemtől szemben, nyilván észreveszed, hogy ez az ember egy hazug, fanatikus jobboldali briganti, aki eltorzítja azokat a humánus elveket, amelyekre ez az állam alapult, de az olvasóknak Lippmanban a cionizmus mocskos szívét kínálnád fel, a zsidó államnak azt az arcát, amelyet ők igazi gyanánt folyton sovínisztának, militánsnak, agresszívnek és hatalommániásnak tüntetnek fel a világ előtt. Ráadásul még arra is hivatkozhatnak, hogy ezt az egészet egy zsidó írta, aki most végre megmondja az igazat. Nathan, ez tényleg komoly: nekünk ellenségeink vannak, akikkel folytonosan hadban állunk, és bár sokkal erősebbek vagyunk náluk, legyőzhetetlenek nem vagyunk. Ezek a háborúk, amelyekben a gyerekeink élete forog kockán, szünet nélkül ébren tartják bennünk a halál tudatát. Úgy élünk, mint akit egyfolytában túvel szurkálnak: nem az életünk van veszélyben, hanem az ép eszünk. Az ép eszünk meg a fiaink.

Mielőtt nekiülsz, hogy Lippmannal szórakoztasd Amerikát, egy percig gondolkodj el ezen: színes történet, talán túlságosan is az, de igyekszem megvilágítani valamit.

1973-ban, ha az arabok nem jom kippurkor támadnak, hanem ros ha-sánakor, tényleg nagy bajban lettünk volna. Jom kippurkor szinte mindenki otthon van. Az ember nem vezet autót, nem utazik el, nem megy sehová – sokan nem szeretjük ezt, mégis otthon maradunk, így a legkönnyebb. Ezért, noha – túlzott magabiztosságból, fennhéjázásból, meg a másik oldal félreértelmezéséből – a védelmünk nem állt a helyzet magaslatán, az arab támadás kezdetén mindenki otthon volt, s amikor elrendelték a riadót, csak annyi kellett, hogy az ember elbúcsúzzon a családjától. Az utakon senki, mindenki eljutott oda, ahová kellett, a tankokat ki lehetett vinni a frontokra, simán ment minden. Ha egy héttel korábban támadnak, ha a hírszerzőiknek van annyi eszük, hogy azt mondják, ros ha-sánakor üssenek rajtunk, egy olyan szent napon, amelyet kisebb ceremóniával ünneplünk, s amikor legalább az ország fele valahol másutt van – több tízezer mindenfelé a Sínai-félszigeten, odalent Sharm el-Sheikben, a déliek fönt Tiberiasban, mindenki családotul –, ha aznap támadnak, és mindenkinek először haza kell vinnie a családját, hogy aztán jelentkezhessen az egységénél, ezért tele vannak az utak, mindenki ide-oda utazik, és a hadsereg nem tudja kivinni a frontra a tankszállító nagy trélereket, akkor igazán bajban lettünk volna. Akkor simán betörnek ide, és hihetetlen káosz alakul ki. Nem mondom, hogy akkor legyőznek bennünket, de térdig gázoltunk volna a vérben, a házainkat lerombolják, az óvóhelyeken megtámadják a gyerekeket – iszonyatos lett volna. Nem azért mondom el ezt neked, hogy propagáljam az „Izrael léte forog kockán” című katonai doktrínát, hanem hogy megvilágítsam, sok minden menynyire illuzórikus.

A másik dolog. Amink van, azt most lényegében mind külföldről kell behoznunk. Olyasmikre gondolok, amik nélkül az arab országok egy percig se

túrnének meg bennünket (és ideértem a plutóniumot). Ami kordában tartja őket, az nem a saját forrásainkból jön, hanem valaki másnak a zsebéből; ahogy a minap neked elpanaszoltam, többnyire abból, amit Carter előírányoz és a Kongresszus hajlandó jóváhagyni. Amink van, az a kansasi fickó zsebéből jön – minden adódollárja egy része a zsidók felfegyverzésére megy. És miért fizessen ő a zsidókért? A másik oldal folyton igyekszik aláásni bennünket, kikezdeni ezt a támogatást, és egyre jobbak az érvei. Még egy kis hülye politika Begin részéről, és lassan annyi ellenzője lesz a folytonos tejelésnek, hogy az USA-ban végül senki se marad, aki úgy érezné, kötelessége évi hárommilliárdot leperkálni azért, hogy egy csomó zsidót fölfegyverezzen. Hogy a pénzcsep el ne apadjon, az kell, hogy az amerikai elhiggye: az izraeli többé-kevésbé olyan, mint ő, ugyanolyan rendes fickó, akinek ugyanolyan rendes céljai vannak. Márpedig Mordecai Lippman nem ilyen. Ha az amerikaiak nem akarnak pénzt adni olyan zsidóknak, mint Lippman meg a hívei, nem kárhoztatom őket. Egy szarkasztikus zsidó író elbűvölhet Lippman színes világképe, de melyik kansasi érzi szükségét, hogy nehezen összekapart pénzcsekjével ilyesmit támogasson?

Jut eszembe, Lippman arab megfelelőjét még nem ismered, az ő vad retorikája még nem támadott le szemtől szemben. Agorban biztosan hallottad Lippmant, amikor az arabokról beszél, meg arról, hogyan kell uralkodni rajtuk, de ha még nem hallottad az uralkodásról beszélni, ha nem *láttad* őket uralkodni, akkor szatíráírói minőségemben még sokkal nagyobb csemege vár rád. Van a zsidó handabandázás és nagyotmondás, de akármilyen mulatságos a Lippmané, az arab handabandázásnak és nagyotmondásnak egészen sajátos karaktere van, s a figurák, akiből ömlik, legalább olyan undorítóak. Egy hét Szíriában, s egy életre elég szatíratémát szerzel. Ne hagyd, hogy Lippman förtelmessége félrevezessen: arab párja ugyanilyen rémes, ha nem rémesebb. De a legfontosabb: ne vezesd félre a kansasi fickót. Ahhoz túl bonyolult a helyzet.

Remélem, szavaimban nemcsak a komikumot észleled, hanem a komolyságot is. A komikum nyilvánvaló: Suki szólít fel zsidó szolidaritásra, zsidó felelősségtudatra, Suki, a hazafi és piáros, aki perverz öreg útikalauzod volt az előkelő Yarkon Streeten. Hát legyen: nevetséges, torz különc vagyok, akit ugyanolyan reménytelenül kifacsartak ennek a nehéz helyzetnek a kényszerei, mint sajtóságos történelmünkben mindenkit. Tessék, ez a figura még inkább neked való. Írj egy ilyen izraeli zúgolódóról, amilyen én vagyok, egy politikailag tehetetlen, morálisan hasadt lélekről, aki halálosan unja, hogy mindenkire dühös. De Lippman ábrázolásával vigyázz!

Suki

Utóirat: Tisztában vagyok veled, hogy ezt az érvelést már amerikai zsidók szájából is végig kellett hallgatnod. A magam részéről mindig úgy gondoltam, hogy nem tudnád megírni mindazt, amit írsz, ha abban, amit lefestesz, nem volnál biztosabb mindenkinél, aki ellened fordul. Az amerikai zsidók rettentő defenzívek – az amerikai judaizmus tulajdonképp maga a defenzivitás. Az én

izraeli perspektívából mindig úgy tűnt, hogy az ottani defenzivitás gyakorlatilag egy civil vallás. Most hirtelen mégis túlteszek a legkötekedőbb kritikusa-
idon is. „Hogy jut eszedbe így elárulni bennünket?” Megint itt tartunk. Egyfelől
vannak a fenyegetett zsidók, akiket a félreértelmezés a legsúlyosabb következményekkel sújthat, másfelől ott a veszedelmes, potenciálisan destruktív zsidó
író, aki ugrásra kész, hogy mindent félreértelmezzen és tönkretegyen. És ez a
zsidó író nem akármilyen öreg zsidó író, hanem, mivel te hajlamos vagy vic-
celni és ironizálni olyan dolgokon, amelyeket muszáj vagy támogatni, vagy el-
lenezni – mivel paradox módon éppen zsidó adottságod, hogy komikus,
nevetséges vagy abszurd megvilágításba helyezd a dolgokat, köztük, sajnos, a
zsidók sebezhető helyzetét –, ez az illető sokszor éppen te vagy. Az 1960-as it-
teni szimpóziumon egy amerikai születésű, nagyhangú izraeli állampolgár
azzal vádolt meg, hogy írásaidban megbocsáthatatlanul vak vagy a hitleri mé-
szárlás iszonyatára; amikor most, majdnem húsz évvel később végre visszajössz,
én meg arra a hárommilliárd dollárra figyelmeztetek, amely nélkül mi itt ret-
tenetes hátrányba kerülnénk. Előbb a hatmillió, most a hárommilliárd – bizony,
sosincs vége. Óvó figyelmeztetés, politikai számítás, tudattalan félelem a ka-
tasztrofális következményektől – ez a sok zsidó teher olyasvalami, amivel nem
zsidó amerikai kortársaidnak sose kellett bíbelődniük. Ez a nagy szerencséd.
Egy olyan társadalomban, amilyen a tiéd, ahol nem nehezedik társadalmi
nyomás a kiemelkedő írókra, bármilyen érdemeket gyűjtenek be, bármekkora
lármát csapnak és bármennyit keresnek, még felvillanyozó is lehet megtapasztal-
tani, hogy amit leírsz, annak – tetszik, nem tetszik –, valóságos következményei
vannak.

Az El Al gépén, a levegőben
1978. december 11.

Kedves Suki!

Ne hívj már engem normális zsidónak! Ilyen állat nincs, de miért is volna?
Ez a történelem hogyan eredményezhetne normalitást? Ugyanúgy abnormalis
vagyok, mint te. Éppen most, középkorúként váltottam az abnormalitás egy
körmönfontabb formájára. De hogy a lényegre térjek: nagy kérdés, hogy a há-
rommilliárd dollár ügyében tényleg Lippman miatt vakarják-e majd a fejüket a
kongresszusi képviselők, vagy netán éppen temiattad. Elvégre Lippman a
megkérdőjelezhetetlen hazafi és a jámbor hívő, akinek erkölcsisége egyszerű
és egyértelmű, retorikája derék és könnyen érthető, ő az, aki számára egy nem-
zet ideológiai programja nem kaján vizsgálódás tárgya. Amerikában sokra vi-
szik a Lippman-félék, teljesen normálisnak számítanak, s néha még elnökké is
megválasztják őket, miközben a hozzád hasonló ittenieket nemigen ünneplik
a Kongresszusban. Ami az átlagos adófizetőt illeti, nagyon valószínű, hogy szá-

mára egy végtelenül kritikus, másképp gondolkodó újságíró, aki roppant fogékony a történelmi paradoxonokra, és épp azt az országot bírálja kíméletlenül, amellyel eközben mélyen azonosul, nem annyira rokonszenves, mint énnekem; és egyáltalán nem valószínű, hogy az átlagos amerikai tetszését jobban megnyerné ez az újságíró, mint Patton tábornok zsidó változata, akinek a legkorlátoltabb nacionalista ügy melletti monomániás elkötelezettsége korántsem olyan ismeretlen Kansásban, mint képzeled. Ha Mordecai Lippman helyett Suki Elchananról írnék, az nem használna Izraelnek sem a Kongresszusban, sem a választók körében – irreálisan hiszed, hogy igen. Az is irreális elképzelés, hogy megváltozna a zsidó történelem, ha a képviselőm elolvasná az Agor meg a történetem ihlette majdani regényemet. A zsidó történelem szerencséje (vagy balszerencséje), hogy a Kongresszus nem a prózairodalomra támaszkodik, amikor arról dönt, hogyan ossza fel az adóbevételt; a lakosság kilencvenkilenc százalékanak világképét, a Kongresszuson belül és kívül, sokkal inkább...

Ekkor észrevettem, hogy a mellettem ülő fiatalember az ölébe tette az imakönyvet, összegörnyedve ül, mintha nem kapna levegőt, és még erősebben izzad, mint amikor utoljára ránéztem. Arra gondoltam, talán epilepsziás rohamot kapott, vagy szívrohamot, ezért félretettem Sukinak szóló válaszomat – tessék-lássék magyarázkodásomat ezért a bűnért, amelyet még el se követtem –, odahajoltam, és megkérdeztem: – Baj van? Bocsánat, nem tudok segíteni?

- Hogy s mint, Nathan?
- Tessék?

A fickó feltolta arcából kalapja karimáját, s azt suttogetta: – Nem akartam megzavarni munkájában egy zsenit.

- Úristen – feleltem –, maga az.
- Igen, én vagyok, tényleg.

A nyugtalan fekete szempár meg a jerseyi akcentus: Jimmy volt az.

- Lustig a West Orange-i Lustigéktól. Ben-Joseph – mondtam –, a Diaszpóra Jesivából.

- Már nem.
- Baj van?
- Most kissé feszült vagyok – közölte bizalmasan.

Áthajolt az aktatáskája fölé. – Tud titkot tartani? – S aztán egyenest a fülembe súgta: – El fogom téríteni a gépet.

- Igen? Egyedül?
- Nem, magával – suttogetta.

NEMES ANNA fordítása

RAJNAVÖLGYI GÉZA

Az első trubadúr énekei

Hogyan is hívták?

A franciák, akik ma a magukénak vallják, legnagyobb hűbérbirtoka okán Guillaume d'Aquitaine-ként emlegetik. Azon a nyelven, amelyet költeményeiben használt, az okszitánnak nevezett elnépiesedett latin nyelven, Guilhem de Peitieu volt a neve. Mi voltaképpen nyugodtan nevezhetnénk akár Akvitániai Vilmosnak is, hiszen nagyapja volt a híres-hirhedt Akvitániai Eleonóranak, akinek hatalmas örökségéért évszázadokon át háborúztak később a francia és az angol királyok.

1071-ben született, és 1127-ben halt meg. Tizenöt éves korától kezdve Akvitánia hercege és Poitiers grófja, tehát a mai Franciaország szinte teljes délnyugati felének hűbérura. Ami persze állandó csatározásokat jelentett hűbéreseivel és szomszédjaival. Nem is menekült ezek elől a csatározások elől, sőt sokszor maga leste a kínálózó alkalmat. Az első keresztes hadjáratban viszont a pápai buzdítás ellenére is vonakodott részt venni. Inkább megtámadta a felesége jogán magának igényelt toulouse-i grófságot, melynek ura a Szentföldre vonult harcolni. Jeruzsálem elfoglalásán fellelkesedve, no meg az egyházi kiközösítéstől is készletve, csak évekké később indult el, ám a keresztesek között nem szerzett sok dicsőséget.

Szerette a nagyúri életet, a harcokat, a vadászatokat, a lovakat – meg a hatalmaskodást, a féktelenséget. És mindezeknél jobban szerette a nőket (de talán a férfiakat is). Ez azonban más kortársairól is elmondható, és nem őrizte volna meg az emlékezetét, ha nem költött volna néhány nagyon is személyes hangú éneket. Tizenegy maradt ránk közülük.

Nagyon különbözőek ezek az énekek.¹ Vannak olyanok, amelyek iskolapéldái a későbbi klasszikus trubadúrköltészetnek, az antikvitást követő korok első nagy európai – elsősorban szerelmi – lírájának. De vannak olyanok is, ahol egy sokkal nyersebb hang szólal meg, amely a mai olvasó számára olykor akár az obszcenitás küszöbét is átlépi. És végül vannak az efféle kategóriákba nem sorolható énekek, mint a keresztes hadjárat előtti búcsúzó, vagy a semmiről szóló rejtélyvers, vagy pedig az, amelyik az öregedő, a szerelemből is kiábrándult költőt mutatja meg.

Nem véletlenül igyekszem következetesen énekekről beszélni. Hiszen a trubadúrlíra éneklésre szánt költészet, és manapság a hiányosan fennmaradt dallamkincs mellett elsősorban kulturális szokásaink utalják ezt a lírát az olvasás körébe. Az ének és a vers egységét maga Guillaume említi az egyik énekben, sőt még arra is következtethetünk, hogy dallamait is maga szerezte.

¹ Az énekek számozása a modern kiadások hagyományos rendjét követi, és nem kronologikus sorrendet jelöl.

Kiknek írta ezeket az énekeket?

Néhányat közülük nyíltan barátainak, lovagársainak címez, akik persze korántsem voltak olyan gáncstalanok, mint ahogyan a romantika áldotta meg. Inkább afféle ivócimboráknak, katonatársaknak képzelhetjük őket, akik jót mulatnak a sikamlós témákat hallgatva. És az igazi trubadúrversek sem a most már tisztelő hódolattal körülvelt hölgyekhez, hanem ezekről a hölgyekről és főleg a költő érzelmeiről szólnak. De legfőképpen – hiába szólított meg szövegében ezt vagy azt – magamagának költött, mert meg akart nyilatkozni.

Valóban ő volt az első trubadúr?

Ha az énekek formáját, vers- és rímtechnikáját, strófaszerkezetét nézzük, nehezen elképzelhető, hogy mindez előzmények, akár szóbeli előzmények nélkül jött volna létre. És kérdéses az is, hogy valóban trubadúrnak tekinthetjük-e Guillaume-ot. Hiszen a XII. század nagy vívmánya, a nótisztelet még csak nyomokban jelenik meg nála. Ebben a tizenegy versnyi kis életműben az a megkapó, hogy akár egy nagyító alatt, a félbarbárságból látjuk benne kiemelkedni a nagy, vallomásos költészetet, amely őszinte, közvetlen megnyilatkozásaival időnként még túl is lép az úgynevezett udvari költészet konvencióin.

„Guillaume éppen annyira a mi korunké, mint amennyire a saját koráé is volt.” Érdekes, hogy ezt a mondatot 1910-ben éppen Ezra Pound írta le.

Guillaume d'Aquitaine magyarul először 1942-ben szólalt meg. A messze földre induló keresztes búcsúénekét Győry János fordította le az Illyés Gyula szerkesztette *A francia irodalom kincsháza* c. antológia számára. Azután a hatvanas–hetvenes években Weöres Sándor és Jékely Zoltán, majd az elmúlt két évtizedben kortárs műfordítók ültették át lassanként az egész életművet.

Paul Valéry kifejezésével élve, az irodalmi fordítás „travail d'approximation”. Amit talán leginkább a megközelítésre irányuló igyekezettel lehetne magyarul visszaadni. A magam kísérlete távolról sem kíván versenyezni az előzményekkel, csupán személyes hozzájárulás szeretne lenni Guillaume d'Aquitaine művének megközelítéséhez.

Barátaim, ildomos inkább csak bolondozás, De lesz benne szép öröm,	lesz énekem, nem értelem. ifju szív, meg szerelem.
--	--

Aki ezt nem érti meg, s nem is dúdolgatja majd Szerelem nem múlik ott,	az nemtelen, önkéntelen. hol dalolják szívesen.
--	---

Két paripám osztozik csatán mindkettő derék, de egymást nem tűrik ők	a nyergemen, friss, eleven, – túl kell adnom egyiken!
--	---

Ha járna két jó lovam
nem lenne gond, holmimat
hisz nyeregben úgy ülök,

szép kezesen,
hová tegyem,
mint e földön senki sem

Egyikük növekedett
s egyre makrancoskodik,
ágaskodik, ha a lovász

a hegyeken,
vad, féktelen:
megvakarná rendesen.

A másik hazája meg
nincsen nála kanca szebb
Arany, ezüst, drága kincs

jó Confolens,
- azt meghiszem!
mellette mind értéktelen!

Legelészett mint csikó
urat szereztem neki,
egy évet tölt ővele,

zöld réteken,
s feltételem:
száz évet meg énevem.

Mondjátok, hogy kellene
Dolgom nyitját, lovagok,
Melyik a két hölgy közül?

jól döntenem?
alig lelem!
Ágnes vagy Arsen legyen?

Gimel várán úr vagyok
Niollal meg mindenütt
mind a kettő esküvel

s dús földeken,
büszkélkedem:
adta át magát nekem...

II

Barátaim, elfogott
mindenféle kósza hír
hogymint számít egy úri nő

az ámulat:
lám szétszaladt,
a hölgyőrizők miatt.

Azért sír, mert semmitől
hármásban van ott velük,
Ha a gyeplőn lazít emez,

se tartanak:
és ő a rab.
visszafogja őt amaz.

Szenved lám ilyen s olyan
mert gavallért játszik egy
s a másikkal jobban zajong,

bántalmakat,
bunkó alak,
mint a nagy királyi had.

Titeket hát, örök, így
s az, ki nem hallgatna rám,
olyan csőzst nem találtak ám,

tanítalak,
bíz' balgatag:
hogymint ne hunyna néhanap.

S jámbor hölgyet sohasem
szeszélyből ne háгна át
ha nincsen tisztos útra mód,
láttam olyat,
koralátokat:
majd hamiskodásra kap.

Ha nem jutna tőletek
beéri majd azzal is,
nem kap közelben harci mént,
finom falat,
ami akad:
vesz hát parádés lovat.

Aki hallja, az nekem
hogy ha némely nagybeteg
meg ne haljon, vizet vedel,
igazat ad,
bort nem ihat,
szomjan ám sosem marad.

Mind csak egyre vizet vedel,
szomjan ám sosem marad.

III

Barátaim, ért csapás
hogy nem fojtom el dalom,
de senki azt ne tudja meg,
már annyi sok,
s csak jajgatok,
hogy bánt sok bajos dolog.

Elmondom hát nektek itt,
Tóban ha nincs hal, s pinán
utálom, és ha bajt kevert,
mit gondolok.
a lakatot
ne dicsérjék a bajhozót.

Úristen, ki életünk
mért nem lett a pinacsósz
Hisz nincs sem ő, sem ellenőr
kormányozod,
rögvest halott?
ily fenemód átkozott.

Mondom, amit a pina
(sok rossz terhel engemet,
amíg minden más sorvadoz,
tenni szokott
s rosszat kapok):
ez megnő, ha megfogod.

S ha nem hinné bárki is,
az irtásra menjen el,
döntenek egy fát, ám helyén
mit oktatok,
s majd látja ott:
két-három nő fel, s nagyobb.

Sűrűbb a vágás után
s az uraság sem veszít,
Pimasz, ki jajgat kár miatt,
erdő, bozót,
sőt nyer adót.
holott kára semmi volt.

Hamis, ki jajgat kár miatt,
holott kára semmi volt.

IV

A semmiről énekelek,
nem érint mást, sem engemet,
sem ifju vért s szerelmeket
– nincs benne sok...
Álomba hullva verselek,
s lovagolok.

Mikor születtem, nem tudom,
nem sírok s nem vidámkodom,
nem ül jó s rossz kedv arcomon
– csak bambulok...
Nyűgöztek éji ormokon
varázslatok.

Ébrenlét volna? álmodás?
– csak úgy tudom, ha mondja más.
Majd' leterít egy fájdalom,
szívem sajog...
Szent Marsaut-ra! egérfutás,
nincs búra ok!

Beteg vagyok, riaszt halál
– mi ez? valaki mondja már!
A kórság gyógyítóra vár
– s kit kaphatok?
Megöl a rossz, s jól vizitál
a járatos.

Van szeretőm. S ugyan ki az?
Nem láttam még, ez így igaz!
Nem bánt engem s nem simogat...
Békén vagyok!
Nem járnak normann s frank urak,
hol lakozok!

Kívánom, bár nem láttam őt,
nem tett se jót, se bősztitót,
s ha nincs itt, nincs hiánya, sőt...
Nem búsulok!
Ismerek én szebb úri nőt,
ki nála jobb!

Az ének kész. De tárgya mi?
El is fogom már küldeni,
s továbbviszi más valaki
Anjou-ba ott...
S hozzá a kulcsot adja ki,
mit rejt a tok!

V

Dalt költök, s közben szunnyadok
- napfényben állok s ballagok.
Jaj, vannak álnok asszonyok!
S hogy milyenek?
Lovag szerelméről ha hall, mind csak nevet.

Sújtsa a hölgyet kárhozat,
kinek szerelme nem lovag!
Mert ha barát, vagy volna pap,
az besteség,
s jogos, ha rút bűneiért lángokban ég.

Auvergne s Limoges vidékeit
jártam, kerülve bárkit is.
Gari s Bernart úr hölgyeit
fölleltem ott.
Kívántak Szent Lénárddal ők szép jó napot.

Szólt egyikük tört latinul:
„Isten hozott, zarándok úr.
Kastély szolgál lakásodul,
bízvást hiszem,
de jár itt, tudjuk, sok bolond meg esztelen.”

S halljátok nyelvem válaszát.
Nem mondtam én se bűt, se bát,
nem ígérgettem fűt, se fát.
Szóltam viszont:
barambipant, barambipant, barambipont.

Szólt gyorsan Ágnes erre fel:
„Ermessen, megleltük, mi kell!
A vándort, húgom, rejtjük el!
Hisz nem beszél,
s a dolgainkról tőle majd rossz hír se kél!”

Be is borított köpenye,
égett a kandalló tüze:
nem volt hiányom semmibe’.
Volt mulatás!
Átjárt a hév, s izzott a szén, a jó parázs.

Kappant adtak tálon élém,
két egészet befaltam én.
Nem jött kukta, szakács felénk,
ültünk magunk:
volt borsos étkünk, kenyerünk meg jó borunk.

„Nővérekém, hátha színlelő,
s csupán előttünk néma ő...
Vörös kandúrunk hozd elő
tüstént, siess!
Megoldja nyelvét rögtön az, ha csalfa ez!”

Hozta Ágnes a borzadályt,
irdatlan nagy bajuszkirályt.
S meglátva őt, szívem megállt,
vérem lehűlt,
s fogam még a hölgyekhez is aligha fűlt.

S hogy túl voltunk a lakomán,
ledobtam kedvükért ruhám.
A kandúrt akkor szaporán
valamelyik
végighúzta a hátamon a sarkamig.

Farkát rángatta egyre csak,
az meg meresztett karmokat,
s már száznál is több seb fakadt
fel testemen.
De moccanást se! – érne bár el végzetem.

Ezt látva Ágnes így beszélt:
„Néma – ne aggódjunk ezért!
Fürödjünk inkább, lesve kéjt,
kedves hugom!”
El is telt aztán így velük nyolc-tíz napom.

S halljátok, hányszor dugtam ott:
száznolcvannolcszor – nem titok!
Szerszámom majd' cserbenhagyott
a végire!
Hogy mondjam el, mi munka járt, s mi kín velem!?

Monet, te reggel útra kelsz,
s a tarsolyodban lesz e vers.
Gari s Bernart hölgyére lelsz.
S ott így beszélj:
pusztítsák el kandúrjukat a kedvemér'!

VI

Mindenkinek tudnivaló,
hogy ez a dal jóra való,
s a műhelyemből származó,
mintegy virágként viruló.
Nem tévedek!
Önmagáért tanúskodó
mindaz, mi lesz.

Tudom, mi bölcs, s mi hibbanó,
tisztességes, szégyent hozó,
mi merész, s mi gyáválkodó.
S ha jön szerelmi dáridó
– bolond legyek? –,
csak azt választom én, mi jó,
a rossz helyett!

Tudom, ki szólít kedvesen,
ki pedig ellenségesen,
ki az, ki jól mulat velem,
derék barát és fesztelen.
S majd úgy teszek,
hogym része békesség legyen
meg élvezet.

Áldott, ki óvta életem,
s szép kedvtelést is szánt nekem:
nem terheltem hát mást sosem,
hisz játszhatom lágy fekhelyen,
s lám pengetek,
jobban mint más, a hangszeren
- hol azt, hol ezt...

Isten s Szent Julián nevét
dicsérhetem, hisz csodaszép
gyakorlatom van már elég,
s ha tán új ötlet kéne még,
megfelelek!
S nem lesz, ki házamból kilép
majd, téveteg.

Hordom a „nagymester” címét,
s babám se mondja búcsuképp,
hogym nem lesz másnap táncra kész!
Dagad bennem a büszkeség:
remekelek,
s megtermené bármely vidék
kenyeremet.

De azt ám mégsem állítom,
hogym egyszer nem volt rossz napom,
s majd' vesztettem játékomon.
Bár jól indult el az nagyon,
de megrekedt...
Néztem: ha így megy, feladom,
lankadt leszek.

Rám is szólt már az angyalom:
„Uram, dákód aligha nyom!”
Indult az újabb rohamom:
„Egy városért se hagyhatom!
Nem ernyedek!”
S emelintette két karom
a terepet.

A terepet ha felhozom,
dákóm bemegy.
Jól sikerült két alkalom,
s bicegve ez.

A terepet jól megnyomom,
s bizony nyerek.

VII

Íme, virágban a mezők,
a kertek fája újra zöld,
patak csobog kavics fölött,
és fúj a szél.
Érezzen mind szép örömet,
ki kedvre kél.

Ámorra nincs egy rossz szavam,
számomra bár haszontalan,
s nem ő szabja meg már utam.
Kétség se fér
hozzá, hogy sok öröme van,
ki véle él.

Így volt ez mindig is velem:
szerettem, ám de kedvtelen.
Így volt, s nem lesz másként sosem.
Ha véget ért,
sokszor csak ennyit szólt szivem:
ily semmiért?

Engem leginkább az nyomaszt,
hogy mi kellett, nem kaptam azt.
A közmondás való igaz,
s aranyat ér:
„kitartáshoz erőt ad az
elszánt kedély”.

Ámort csakis az nyeri meg,
aki mindent kedvére tesz,
s barát vagy sem, az egyre megy
- békében él.
Az engedelmesség lehet
csupán a cél.

Csak engedelmes légy, s ügyelj,
hogy mindenütt társadra lelj,
s olyan modort válassz, amely
jó bárkinél!
Az udvarnál ne feleselj
- így pór beszél!

E rigmusomról mondhatom,
hogy csak megértsd, s nincs unalom.
Szabályos rend a versidom,
szép szófüzér,
és tetszetős a dallamom,
ahogy zenél.

Narbonne-ba én el nem megyek,
de magamért
versem küldöm: ő lesz kezes
jó híremért.

Társam, Estève, bár nem megyek,
de magamért
versem küldöm: ő lesz kezes
jó híremért.

VIII

Új dalba kezdek, új e nóta
- fagy, szél, eső kedvem ne oltsa.
Gyötör hölgyem, kemény a próba:
 elég nagy e szerelem?
De kínjaim bárhogy fokozza,
 nem oldoz tőle semmi sem.

Tehet, mit kíván, kénye-kedve,
hűbérbe adhat pergamenje,
s azt senki borgőznek ne higgye,
 hogya hölgyem én szeretem!
Ha nincs ő, nem kell életem se:
 csak szerelmére éhezem.

Szebb színe, mint ivor fehére,
imádom őt, s más senki nőt se,
bizonyosságát ám adja végre,
 hogya szeret szerelmesen.
Éltemnek - Szent Gergelyre! - vége,
 ha ágyán nem csókol s gyepen.

Szép hölgy, hiszed, hasznodra válna,
szerelmed ha engem kizárna?
Élnél ezentúl mint apáca!
 Ez a gyötrő szerelem,
félek, még küld engem halálba,
 ha díj nem jár, csak sérelem.

Barát lennék, csuhát is öltve
- vesztve engem, vinnéd-e többre?
Bennünk gyúl a világ örömré,
 ha él köztünk szerelem!
Dalolj - szólok - komám, Dareustre,
 s ne kornyikálj ily rémesen.

Csakis őerte lel hideg ki,
 mert őt híven szeretem.
Nem származott még párja néki
 Ádám apánktól, vélhetem.

IX

Örömben úszom, s élvezek
szerelmes jókedvet vigan.
S örömré vágyva untalan,
a legjobb kell, mi csak lehet.
Hisz ez a legfőbb élvezet,
mi szem s fül tetszésére van.

Nem dicsekszem, tudjátok ezt,
sosincs egy hencegő szavam.
Virágjában sincs ám olyan
öröm, mi ezzel versenyez,
mi ennél tündökletesebb
- akárha ködbe fény suhan.

Leírni azt, mi volna ez,
szándékunk, vágyunk hasztalan,
s elgondolnunk is céltalan,
- ilyet nem szülhet képzelet!
S ki szólna szép dicséretet,
éven át költhet szorgosan.

Sápaszt minden más örömet,
s a gőg szolgálja jámboran,
hisz hölgyem olyan nyájasan
vet édes szép tekintetet,
hogy él száznál több éveket,
kinek szívéből része van.

Örömétől gyógyul beteg,
s dühétől meghalnak sokan,
s a bölcs miatta oktalan,
s torzzá tesz szépet, délceget,
s finom emberből durva lesz,
s parasztból jó úr, gáncstalan.

Szem nem látott ily nemeset,
s a száj előtte hangtalan:
enyém marad hát biztosan,
csak hogy üdítse szívemet,
buzdítsa kedvre testemet,
s maradjak véle ifian.

Ha ő hozzám szíves, kegyes,
óvom szerelmét boldogan,
hódolva, s tartva titkosan.
Kedvére szólok és teszek,
s övezi őt majd tisztelet,
s dicsérem is minduntalan.

Üzenni nem merészelek
mással – fogadná bosszusan! –,
s szerelmet vallani magam
félelek: szám majd habog-hebeg.

Mi kell nekem, ő mondja meg,
mert tudja: tőle jön javam!

X

Az évnék édes új szaka
lombot fakaszt, s madár dala
zeng az erdőn százféleképp
– szállnak frisshangú énekek.
Ejtse az ember is szerét,
hogy azt tegye, amit szeret.

Onnét, hol szívem otthona,
nincs híradás, levél soha:
kerül az álom, nevetés.
Ezért hát lépni sem merek,
míg nincsen rá bizonyíték,
hogy miként vágyom, úgy lehet.

Olyan szerelmünk, mint e kép:
galagonya ágára nézz,
senyved csak bokrán reszketeg
esőben, fagyban éjszaka,
s reggelre naptól ébredsz,
zöld lombra süt fény sugara.

Emlékszem egy reggelre még,
vizály után jött békeség,
s adott nekem egy nagy kegyet:
gyűrűje volt meg ő maga.
Hogy éljek, Isten adja meg,
s fogjam megint, mit rejt ruha!

Nem érdekel a rút beszéd,
őrzöm jó szomszédom szívét.
Tudom, hogy bár sok nyelv pereg,
s fut a dicsekvő szó tova:
szerelemről locsog-fecseg...
Van késünk, s van mit vágnia!

XI

Kedvem jött dalba kezdeni,
fájdalmam versbe önteni:
Limousin s Peitou hölgyei
nem látják több szolgálatom.

Megyek, sorsom száműzetés,
borzaszt, mi vár, ezernyi vész.
Marad fiam, s dúlásra kész
minden szomszéd, acsarkodón.

Fáj, hogy már nem leszek tovább
Poitiers-ben uraság.
Folcon d'Angers-nak adom át
- őt várja birtok s kis rokon.

Ha gyermekemhez ő nem áll,
s uram se segít, a király,
Gascogne meg Anjou hadba száll
- rátámad sok haragosom.

Lehet fiam eszes, vitéz,
de elvisz tőle messzeség,
s hamar eléri csúnya vég
- védtelenül, fiatalon.

Kérem minden jó hívetet,
ha bántottam, bocsássa meg,
s Jézus úrhoz esdekelek
- népnyelv s latin szó szájamon.

Virtus volt részem s szép öröm,
de már hozzájuk nincs közöm,
s Felé igyekszem csak hívón
- ott bűnösé az irgalom.

Mulattam, mókáztam sokat,
szólt ám Urunk: már nem szabad.
Roskaszta terhem vállamat
- közeledik végső napom.

Elhagytam minden szép szokást,
lovagságot, hivalkodást,
s teszem, mit Ő kér, semmi mást
- fogadjon el, fohászkodom.

Barátaim, mind jöjjetek,
s halálomkor dicsérjete:
ti hoztátok öröömöt
- hol itt, hol ott s hol otthonom.

Odahagyom öröömöt
- nyérc és coboly csak cifra lom.

RAJNAVÖLGYI GÉZA fordításai

CHARLES BOYLE

Budapest

A konyhában, ott esznek, egy vén házimacska, nem fajtisza, lomhán hever egy széken és liheg, noha hideg nap van. Az ablakon túl felhők, mezők, az a fajta látvány, amit háborítatlannak neveznek.

Ő csak betolakodó, nincs joga, hogy itt legyen, és ez olyan érzés, mint a szabadságé.

- Az erdő, lenn a völgyben, a legnagyobb az országban - jelenti ki James az asztal másik végéről, mintha minden egyes fát maga ültetett volna.

- Itt vannak farkasok is - mondja csendesen C., és évődve néz rá.

- A holdra vonítanak - mondja ő.

- Csinálnak azok mást is.

- Jól van ez az állat? - kérdi a nő, akit Marciának hívnak. - Ne adjunk neki vizet vagy valamit?

A nő aggódik a macskáért, ő pedig gyanítja a szándékát. Ha valaki megkérdi tőle, van-e valamilyen állata, azt mondja majd, hogy nincs. Nem vonzzák a néma lények. Pedig éppen a héten engedett a nyomásnak - a családi nyomásnak, a szokások nyomásának: sarokba szorították - és vásárolt egy pár nyulat az egy pár gyerekének. Lapulnak és remegnek a félelemtől vagy az éhségtől. Honnan tudhatná? Az ürülékük kemény barna gyöngy.

A macska beteg. Ez a kanóc könnyen lángot foghat ennyi bor és a nyelvek megoldódása után. James, C. férje a fejébe vette, hogy egy halom pénzt költ az operációra, amely meghosszabbítja a macska életét. Engedd el, mondja C., mintha a tányérja mellé lökné a dolgot. Saját maga miatt akarja elkölteni azt a pénzt, ez az igazság. Beviszi a macskát, és visszahozza sérülten, rémulten, borotvált és összekaszabolt testét kaparászva, vagy beviszi gyanútlanul és elpusztítja. Egy jó élet bevégeztek, és nincs szenvedés. Ez a könyörületesség.

Tudja, hogy C. a házasságáról beszél. Itt minden - a kézzel festett tányérok a tálalón, a fényképek, a sebtében firkált listák és a gyorsszolgálati szerelők számai - csak díszlet, történelem, eldobható. Az izgalomtól remegni kezd. Szeretne odafordulni ahhoz, aki mellette ül, akárki is az - történetesen Marcia -, és megölelni. Tudja, ha valaki most bármilyen gyatra viccet mondana, ő túlságosan hahotázna, ennek nagy a veszélye.

- Sajnálom - mondja C., és feláll. A ruhája redői lágyan omlanak alá, puhábbak a bőrénél; amióta bejöttek, az ujjaiiban bizsergnek. Most veszi észre, C. tágra nyitja a szemét, miután beszélt; egyáltalán nem mentegetőzik. - Tényleg, nem is kéne ezt hallgatnotok. Ki kér még bort?

Marcia a pohara karimája fölé teszi a kezét, mintha bűvészmutatvány bemutatására készülne. De James igenis kér, és a poharát átlöki az asztalon. Felöltlik benne, hogy James lekezeli őt, mert melegnek tartja. Eredetileg úgy volt, hogy

négyen lesznek az asztalnál, C. és James és Marcia meg a fivére, Maurice, aki nemrég özvegyült meg, és akit C. össze akart hozni Marciával, de amikor C. telefonált, és a fivére elmondta, hogy ő történetesen éppen nála tartózkodik, akkor persze, miért ne.

Marcia jogtanácsos, határozott véleménye van. Mindent meg lehet magyarázni. Az ő szemében mindenki olyan, mint egy házi kedvenc, ellátásra szoruló. James nyugalmazott jogász, a fivére volt kollégája; briliáns agya van vagy volt, a fivére mondta. C.-t neki rendelte a sors. Néhány hét múlva – hamarabb, hamarabb – majd felé fordul az ágyban, és azt mondja: – James azt hiszi, hogy meleg vagy. – Ebben biztos.

– És te is azt hitted?

– Még mindig azt hiszi.

*

Az utca másik oldalán Marcia jön kifelé Maurice-szal a falu könyvesboltjából. C. elfordul, de már észrevették. Kis szünet, míg kiürül az út, és már körül is veszik a ragaszkodásukkal, köszönik az ebédet, zacskókban kotorásznak, mutatják, mit vettek a könyvesboltban. Ő nincs meglepve.

Maurice megrándította a csuklóját. A pólyát mutogatja. A fűnyírót rakta be a fészkerbe; megcsúszott, elesett, kinyújtotta a kezét, hogy védje magát, és most itt van. Végül is ő csak egy jogász, még csoda, hogy ráadásnak nem ütötte meg az áram. A férfiak olyan szerencsétlenek. Egy konzervnyitót se tud kezelni. Marcia főz neki.

– Évek hosszú során át mindent ő csinált – mondja Marcia. Ezzel Alice-nak, Maurice feleségének pörköl oda, aki már halott, aki komplikációkba halt bele. Alkoholista volt, mindenki tudja.

– És komolyan borzasztó nehéz – folytatja Marcia. Lelkendezik, diadalittas. – Maurice annyira merev. Olyan sokat adott, hogy elfelejtette, hogyan kell elfogadni. Ez a nehezebb dolog, persze, de ugyanannyira fontos. Nulláról indulunk.

Marciát már egy évtizede ismeri, régebben. Örül, hogy ez van vele. El sem tudta képzelni, hogy az élet ilyen egyszerű is lehet.

– Jó tanárom – mondja Maurice, a szeme kislejtően csillog, ami zavarba ejti őt. Ízlik neki az étele.

A szem, igen, és néhány más apró dolog – ahogy balra billenti a fejét, amikor figyel – noha kevés szembetűnő fizikai hasonlóság van a két fivér között, semmi olyan, amit első látásra észre lehetne venni. Feltételezi, hogy jól kijönnék, de nem túl szoros a kapcsolatuk ezeknek a fivéreknek. Olyan dolgokat látnak egymásban, amiket nem szeretnek magukban, örülnek, ha nem zavarják egymás köreit. Testvériség: felvett szerepek, versengés, az egyik tanyát ver, ahol a másik őrizetlenül hagy egy helyet.

Maurice még mindig nézi őt, az áldását várva.

Kezd úgy gondolkodni, mint Marcia, analizálni, ami a tanácstalanság jele. Átnéz Maurice válla fölött: az utca, a viharvert kőépületek, a boltosok, akik cseverésznek és kérdéseket tesznek föl, és kis összegeket számolgatnak; aztán a zöld hegyek, amelyek nyugodtak, akár a képeslapokon. A nevek mantrája a falu háborús emlékművén – Atkinson, Hancock, Smith, Weatherspoon – az egész helyet meghatározza. Ő csak kétszer, talán háromszor találkozott Alice-szel. Egyszer egy jogásztársasági vacsorán. Valamikor régen egész szép lehetett. A tekintete megsemmisítő volt. Hosszú házasság volt; vannak gyerekek valahol, szerte a világban, Hongkongban, Ausztráliában. Enyhe az idő, változó. A hétvégén nagyon meleg lesz. A forgalom ezen az utcán évről évre romlik. Marcia és Maurice a posta felé veszi útját, Marcia a kezét Maurice vállán nyugtatja.

Van egy lakása a városban – jobban mondva ez a férje, James lakása, jogi könyvek vannak az üveges könyvespolcokon, de mióta James nyugdíjba ment, szinte egyáltalán nem használja őket. C. ágyában ébred kiabálás és sikoltó autógumik zajára. Verekedés az utcán, gondolja. Szürke fény, valamikor pirkadat körül. Meztelenül átsétál a nappaliba, és ott találja C.-t, amint keresztbe tett lábbal ül a földön, és egy filmet néz a tévében. Megsimogatja a haját. Fejét se mozdítva megveregeti a földet, hogy üljön oda mellé. Együtt nézik, amint két nő menekülőben kocsival rohan keresztül kis városokon. Biztos végignézi, pedig a zene előre jelzi a végét. Ő egy félóra elteltével, mialatt a fűtés még mindig nem kapcsol be, lekanyarítja a takarót a pamlagról, és maguk köré tekeri.

Nappal a világ többet tár fel magából. Néha úgy érzi, turista a saját városában. Idegenekkel beszélget. Mesél arról az emberről, akivel a parkban sétálgatva találkozott, egy emberről, aki olyan volt, mintha cigány volna, és a haja a baseballsapkája hátsó pántja köré volt csavarva. Az ember azt mondta, hogy Svédország északi részéről jött, a távoli északról, és költő – szeretné meghallgatni egy versét? Ő azt mondta neki, inkább egy viccet szeretne hallani. Az ember erre elmesélt neki egy hosszú viccet, legalább öt percig tarthatott, teljesen svédül vagy valami távoli dialektusban az Északi-sarkon túlról, és a végére majd megpukkadt a fékezhetetlen nevetéstől. Most őt is megnevetteti, és nemcsak az arca nevet, de a lábujjai, az ujjai, a hasa is.

Vagy a sorompónál várakozik, amikor begördül a vonat, és szelíden lassít és megáll, kinyílnak az ajtók, és az emberek kiözönlenek, a sietősek az órájukat nézve, és az öregasszonyok, akik már a hordárok kora óta utazgatnak és a diákok súlyos, de ergonomikus hátizsákjukkal, és ő csak vár, míg a peron olyan néptelen nem lesz, mint a tengerparti sétány télen, és ő nincs rajta. A szeretőit arra tanítja, gondolja róla, és már nem először, a legfontosabb a türelem.

Vannak napok, amikor egész délelőtt fehér felhős az ég, és szítál az eső délután, és este hirtelen porcelánkékre tisztul az ég, és felhőtlenül ragyog a nap, mintha életében semmi rosszat nem tett volna.

Nem olyanfajta türelem ez, ami erénynek minősül (nem is az). Voltak idők, amikor útban a lakása felé még addig se tudtak várni, beosontak egy sikátorba, és egymás ruháját tépdesték.

Hazamegy. Jobban beleillene a képbe, hogy amikor hazaér, a felesége éppen répát tisztítana, de nem, csak áll a konyha közepén, és tudja, hogy van valami következő tennivalója, de elvesztette a fonalat.

- Meghoztad a...? - kérdezi.

- A tejet?

- Igen, a tejet. Elfogyott.

- Elfelejtettem - mondja ő. - Bocsánat.

A ház felső emeletéről, a szobájából, ahol mostanában alszik, látja a nyúlketrecet a kertben, és a kisebbik gyereke előtte ül keresztbe tett lábakkal. A nyulaknak színét se látni. A ládájukban vannak, a kis kuckójukban, duzzognak.

Felhívja telefonon. Nem hagy üzenetet.

Útban az állomás felé, véli, talált egy megtépett baglyot, amit helyre kellett rakni. Vagy talán egy barátot készült elhagyni, aki Romániából jött hozzá látogatóba, vagy talán Magyarországról - melyik ország fővárosa is Budapest? - könnyezve. C. hadilábon áll a menetrendekkel, a 24 órás órával. Nem visel órát. Az étvágya végtelen, és mint a legtöbb nagyétvágyú ember, adakozó is. Mikor ő öltözködni kezd, és azt mondja, hogy mennie kell, lerúgja a takarót, és szét-tárja a combjait, felkínálkozik, kéri, hogy csókolja, ajkat az ajakra.

A fia még mindig ott van, a nyúlketrec előtt, várja, hogy előbújjanak. Egész nap, egész éjszaka, ha kell. Honnan van benne ez az eltökéltség, ez az elhivatottság, fogalma sincs róla. Nem tud visszaemlékezni, mikor volt ennyire büszke rá. Ha ez az ő fia, ő sem lehet olyan rossz: ez a módja, az egyik a sok közül, amikre képes, hogy leszólja saját magát.

A nyulakat, gondolja, megette a róka - sok van errefelé, talán több mint ahol ő van, ott vidéken - de nincs sehol szörpamacs vagy véres cafatok. Vagy megszöktek, visszamentek a vadonba, ebben az esetben nem sokáig maradnak életben.

Csöng a telefonja. Azt mondja, hogy fáradt, hogy nem volt ma jó napja, hogy -

- Mikor láthatlak?

Nem biztos benne - a hétvégén, talán. Szombaton feljön, igen. Szombaton korán.

- A tejszállító vonattal? - mondja. Aztán a macskáról kérdezi.

Nincs macska. A macska eltűnt, mondja, hetekkel ezelőtt. Már hallott ilyet régebben is: van valami ösztön bennük, ami megsúgja, hogy eljött az idejük, és elmennek, hogy négy szemközt találkozzanak a teremtóvel.

Amikor újra kinéz az ablakon, a fia már nincs ott, de a nyulak igen, a ládájukon kívül, a drótnak feszülve. Behunyja a szemét, és látja a völgyet átszelő erdőt, 'a legnagyobbat az országban'; belép a homályába, a sötétjébe, hallja a susogást és a csapdosást és hirtelen átható kiáltásokat. Bár nem tettek érte semmit, hogy kiérdemeljék - de mikor döntöttek érdem szerint valamiről? -, az állatoké az

utolsó szó, sőt az utolsó nevetés. Erre vannak kifejelesztve, benne van a genetikai gépezetükben. Ez a gondolat olyan, mint egy harapás étel, amely egészen más ízű, mint amit vártál, amit elképzeltél róla.

Egy év múlva C. Hannah-nál van látogatóban Budapesten. Csak kézipoggyással, és még mindig nem visel órát. Ehelyett egy számsor van golyóstollal a csuklójára írva, és már kezd elmaszatolódni. Hideg délután van, őszi, de kinn esznek a teraszon. Az élet nem egyszerű. Velük van még, nemcsak most az asztalnál, egy perui gyerek, egy hat év körüli kisfiú, lelapult fekete haja van és olyan tiszta és mély tekintete, hogy úszni tudna benne.

- Ó, hát ő - mondja válaszul valamire, amit Hannah mondott. Ő, megkülönböztetésül a másik őtől, Jamestől, akiről az előző félórában beszélgettek. Olyan, mintha egy olvasókönyvben volnának, és a szereplőket elemeznék.

A kezében egy plüssállatot tart, egy bárányt, amit a kisfiú enyhén szólva kijuttat a kezéből. Amott van, a terasz sarkában kuporog, szemlélődik. Mostanáig úsztak egy régi és drága szálloda fürdőjében, amely már a kommunista éra előtt is megvolt, és átállt a másik oldalra a maga udvariatlan kabinosaival, akiket nem tanítottak meg rá, hogyan kell a vendéggel bánni. Boldog, hogy egész életében szabad volt.

Leszámítva, hogy nem szabad. Úgy érzi, hogy egy filmben szerepel, komédia-e vagy thriller, még nem tudja. A fiú Hannah és magyar férje fogadott gyereke; Hannah éppen kidobta a férjet, de az eltökélte, hogy visszakapaszkodik a hajóra, és konokul követi őket mindenhová, utánuk settenkedik. Nem akar vízbe fúlni. Ezért vannak a számok tintával a kezére írva, ezeket kell bepötyögni a riasztóba Hannah lakásában két másodperccel a belépés után. Összevissza tapogatózik a sötétben, próbál nem bepánikolni, elképzeli, hogy letartóztatják és egy föld alatti cellába viszik, és vakító fényben hallgatják ki, aztán lassan lehúzzák az ujjairól a körmököt.

- Csodálatos szeme van - mondja. És hozzáteszi, mint aki végszavaz önmagának: - Csodálatos farka van. Pezsdítő.

A fiú, markában egy pókkal, odajön az anyjához. - Fiúpók vagy lánypók? - akarja megtudni. Úgy beszél az angolt, mint egy amerikai. (Ezért, komolyan mondja, Hannah nem hagyhatja egyedül a lakásban, amíg dolgozik, egyedül a tévével, ami amerikai vetélkedőkre van hangolva; és ezért ő maga se bír megmaradni ebben a tiszta, funkcionális, de rosszul ablakozott lakásban, ahol lámpát kell gyújtani a reggelikészítéshez is, több mint egy órán keresztül; ezért el kell vinnie magával a gyereket, amivel a kód eszeveszett pötyögtetésére kárhoztatja magát a billentyűzeten, amikor nincs ötletük, hogy mit csináljanak. De még csak két napja van itt.)

- Atyavilág! - mondja Hannah nevetve. Boldog, legalábbis azt hiszi. Előadást tart a jó életről.

Hannah nem sokban különbözik Marciától, aki hisz benne, hogy az életet rendbe lehet hozni - miközben egyfolytában figyel a fiú kérdezősködésére.

Miért van a pókoknak olyan sok lábuk? Mennyi ideig élnek a pókok? Pókgyerek ez vagy felnőtt?

A pár a szomszéd asztalnál turista, akárcsak ő. Németek, hollandok? A férfit teljesen leköti az útikönyve hátlapjában lévő térkép, amelyet széthajtogatott az asztalon. A nő a folyón túlra néz olyan elmerülten, hogy látszólag elfeledkezett a felemelt villáján lévő ételről is. Tegye vissza a tányérra? Vagy bele a testébe? Ha igen, melyik nyíláson keresztül?

Most egy férfi jön feljűk: pincér vagy titkosrendőr, netán Hannah kidobott, kétségbeesett férje.

Őt valójában nem érdekli, melyik. Bort kortyolgat; nem neki kell beszélnie. A férfi mögé néz, oda, ahová a nő néz a szomszéd asztaltól, túl a folyón, amely csillámlik a délutáni napfényben.

Oké, mondja a fiú, de honnan tudja, hogy már felnőtt, miért nem növeszt további lábakat?

Régi filmekben a kamera néha visszafahrtol az intimtől – a csóktól, a veszekedéstől, a lovak felnyergelésétől – és a háttérpanorámát mutatja: a városképet, kupolákat és tornyokat és palotákat, hósipkás hegyeket. Milyen szép, gondolod. És amikor éppen kezded gyanítani, hogy nem is valódi, hogy csak festett háttér, jön a vágás, a következő jelenet. Szűkös volt a keret, megértheted, nem fedezné, hogy az egész stáb hónapokig egy luxus forgatási helyszínen tartózkodjon. Bocsáss meg, ha van valami megbocsátanivaló, ami persze nincs. De egy festőnek megéri, hogy megfesse azt a tájképet, sokórányi szemlélődéssel és minden egyes ecsetvonás türelmével, noha pusztán alig egy másodpercre tűnik majd fel a filmvászonon.

KATONA TERÉZ fordítása

MIHAIL JURJEVICS LERMONTOV

(1814–1841)

A koldus

A koldus zárda kapuján
Kopogtatott kis adományért.
Kiszikkadt, éhes, csontsovány,
A szenvedéstől épp hogy élt még.

Az arca élő gyötrelem,
Várt csak egy darab kenyérre,
S valaki ekkor – szívtelen –
Követ rakott kérő kezébe.

Szerelmedért koldultam így,
Könnyes, keserves búba esve,
S te legszentebb érzelmeim
Csaltad meg épp így, mindörökre.

(1830)

Nem Byron, nem, én más vagyok

Nem Byron, nem, én más vagyok,
Még eddig ismeretlen küldött.
Akárcsak őt, világom úzött,
De bennem orosz szív dobog.
Korán kezdtem, korán bevégezem,
Nem sok, mit tudtam nyújtani,
Lelkemben, óceáni mélyben
Széttört remények roncsai.
Rejtélyes óceán, ki fejt meg?
S hogy én mikén töprengtem el,
Arról ki szól az embereknek?
Én tán, Isten vagy senki sem!

(1832)

A vitorlás

Fehérlik egy vitorla árván,
Ködben, a tenger kék vizén.
Mi dolga bolygónk messzi táján?
Hazulról mért szökött szegény?

A szél süvít, hullám dobálja,
Árboca dől, recseg-ropog.
Jaj, nem boldogságát vadássza.
S nem boldogság, mit elhagyott.

Alul azúr a tenger árja,
Fölül arany a napsugár...
De lázad ő, viharra várva,
Nyugtot viharban lel csupán.

(1832)

A tőr

Szeretlek, tőr, damaszkuszi acél,
Barátom, hűvös és világos,
Bosszúra edződteél egy méla grúz tüzén,
És szabad cserkesz fent ádáz csatákhoz.

Egy liliumfehér kéz nyújtott át nekem
Emlékül, búcsúnk bús percét jelezve,
S először nem vér csordult fémes testeden
Csak fényes könnyesepp volt - fájdalom csöppnyi gyöngye.

Az éjsötét szempár merően rám meredt,
S oly rejtélyesen vibrált benn a bánat,
Mint érclapod tükröz rezgő tüzet
Hol csillogót, hol haloványat.

Társam vagy már, szerelme néma záloga.
S a vándorúton benned példaképem látom:
Nem változom, erős lélek vezet tova,
Erős, mint te, acélbarátom.

(1837)

A költő halála

*Bosszuld meg, ó, uram, bosszuld meg!
Eléd borulva kérlek.
Tegyél igazságot, büntesd a gyilkost,
Utódaink hogy borzalmas halálát
Mint igaz döntésedet csodálják,
S a példát lássa benne sok galád!*

Elhunyt a költő – óh, önérzet! – ,
Pletykák mocsokolták, s ím, halott.
Bosszú s golyó mellébe tépett,
S az emelt fő lehorgadott.
Mert feldühödve büszke lelke
Olcsó sértések szégyenén,
Szállott a fél világgal szembe,
Maga – mint mindig –, s már nem él.
Nem él. Mit ér a zokogás most?
Rajongók üres kardala,
És gügyögő bizonygatások!
Beteljesült a sorsa ma.
Tán tegnap nem ti hergeltétek
Merész és szabad szellemét?
S mulatságból nem fűtöttétek
Még alig szunnyadó dühét?
Örvendjete! Az utolsókat
E kínokból nem bírta ki.
A babérkoszorú lekókadtt
Kihunyt fáklya a nagy zseni.

Hidegvérrel sújtott a gyilkos,
Túlélni esélyt sem adott.
Kiegett szív, verése pontos,
Keze a pisztolyon nyugodt.
Nem is csoda, hisz messziről jött,
Akár a társa, annyi száz,
Szerencse-, rang-, vagyonvadász,
Kit sors szeszélye ide űzött.
Pimasz vigyorral megvetett
Idegen erkölcsöt s a nyelvet,
És nem kímélve jó hírünket,
Átkos percben annyit se sejtett,
Mire emelt ártó kezét.

S ó most halott – vigyázza sírja,
Amint egy kedves énekesről írta.
Őt féltékenység ölte meg,
S róla csodás dalt énekelt,
Hisz őt is megölték könnyörtelen kezek.

Mért hagyta el nyugodt és gyengéd jó barátok
Körét – s keresett önző, ostoba világot,
Mely megfojt izzó szenvedélyt, szabad szívet,
Miért adott kezet hitvány rágalmozóknak,
Miért adott hitelt hazug, hízelgő szóknak,
Hol volt a régi emberismeret?

A fényes koszorút letépték, s babérba fonva, rejtve
Töviskoronát helyeztek ők fejére,
S orvul sok rejtett durva tüske
Dicsó homlokát megsebezte.

Sok semmiházi aljas s álnok suttogása
Mérgezte otrombán utolsó perceit,
S hogy sírba szállt, a bosszúvágy hiába,
Kudarcba fulladtak titkos reményei.
Elhunyt a dalnok, már csodálva
Nem halljuk több új énekét.
Sötét, szűk nyughelyébe zárva,
Ajkán immár örök pecsét.

S ti aljasságban megdicsőült,
Hírhedt atyáitok pökhendi sarjai,
Eltévedt, vak szerencse torz játékszeréül
Sok szolganemzedék ajnározottjai,
Kik éhes sáskarajként álltok ott a trónnál,
Kik hőst, zsenit, szabadságot megöltetek,
A méltó büntetés elől ki bujkál,
Hallgat igazság s jog ma még előttetek.
Züllés kegyeltjei, de bíró, égi is van!
Kemény, s rátok talál;
El nem téríthető arannyal.
Minden tett, gondolat ismert előtte már.
Hiába, nem segít a rágalom s a pletyka,
Hiába minden szóbeszéd,
Fekete véretek lemosni sose tudja
Az omló szent, költői vért.

(1837)

Ha ő dalol...

Ha ő dalol – a hang elolvad,
Akár az ajkakon a csók,
Ha néz – az egek játszadoznak
Tündérszemében, úgy ragyog.

Sétál? – a világ benne mozdul,
Ha szól – az arcvonásiban
Szavak, érzések tengerén túl
Csodás szoliditás bája van.

(1838)

Felhők

Fellegek, égiek, ősi zarándokok,
Sztjeppen, azúron ezer puha gyöngyfonat,
Úzve, akár magam is, tovaszállotok,
Dél fele mind, aki északi hont sirat.

Vajh ki, mi hajt titeket? Suta sors terel?
Orv irigyek dühe? Nyílt gonosz indulat?
Kerget a bűntudat, egyre növvő teher?
Léha barát sunyi vádjai bántanak?

Nem, hisz unalmas e föld, rideg és konok,
Semmi tinéktek a fájdalom, érzelem.
Vagytok örök, hideg, égbeli vándorok.
Nincs honotok se, tehát sosem úzhet el.

(1840)

A szikla

Arany felhő ott aludt az éjjel
Egy nagy sziklaóriás ölében.
Útra libbent másnap, pirkadással,
Égi kékben játszódván vidáman,

S hagyta harmatos nyomát a vén szirt
Ráncaiban. Az meg csak magában
Álldogált a néma pusztaságban,
S eltűnődve hosszan, csendesen sírt.

(1841)

Hazám

Szeretem én hazám, de furcsa szerelemmel.
Nem másít rajt elmés ítéletem,
Se hírneve, bár úgy szerezte vérrel,
Se büszke méltósága s bölcs nyugalma sem.
S az ősi, éjsötét múlt szötte kába vágyak
Bennem hiú remény- s vigaszra nem találhatnak.

De szeretem – miért, nem is tudom –
A tágas sztyepek hűvös hallgatását,
A sűrű erdők parttalan ringását,
S tengert utánzó áradást a sok folyón.
És szeretek döcögni földúton szekérral,
S az esthomályba fúrva tekintetemet
Míg éji szállást kutatok, merengve nézem
A bánatos falukban rezgő tüzeket.
Kedves nekem a füst a tarlón,
Az éji sztyep szekérsora,
S a lankás dombon, szőke rozsból
Fehérlő nyír, pár árva fa.
Nem is tudják mások, mit érzek,
Ha kerek szérút láthatok,
S ha szalmatető kunyhót nézek,
Faragott zsalus ablakot.
S ha harmat hull az ünnep estjén
Éjfélleg nézném táncaik,
Ahogy dobantva, füttyögetvén
Ropja pár mámoros muzsik.

(1841)

Kisétálok magamban...

Kisétálok magamban az útra;
Kavicsa a ködön átragyog;
Csendes az éj, istent lát a puszta,
S csillag a csillaggal társalog.

Ünnepi az égbolt, oly csodás fenn!
Alszik a föld, kéken, csillogón...
Mért szomorú, mért nehéz a lelkem?
Mit kívánok, áhítok vajon?

Az élettől már semmit se várok,
S múltamat egészen vállalom.
Nyugalmat keresek s szabadságot,
Feledni s aludni – óhajom.

Aludni, de nem az örök álmot,
Ne altasson temetői csend!
Életerő, finom vibrálások,
S lélegzet emelje keblemet!

Éjjel-nappal a fülembe zsongna
Édes hangon szerelem dala,
Egy tölgy sötét, örökké zöld lombja
Susogna és fölém hajlana.

(1841)

LÁNGI PÉTER fordításai

BOZÓK FERENC

Kutyák a világlírában

Oly sok szeretetet, hűséget és önzetlen ragaszkodást kaptam már életemben a kutyáktól. Ideje, hogy végre én is adjak nekik valamit. Bár jobban örülnének négylábú barátaim egy pár főtt kolbásznak, mint ennek az írásnak, de talán ez az esszé is segít valami keveset még közelebb hozni a kutyákat a finom lelkű olvasókhoz. Bella kutyámmal folytatott Duna-parti magányos sétáim egyik alkalmával az jutott eszembe, milyen szédületes és megrázó, hogy a Kr. e. 8. században, tehát idestova 2800 esztendeje keletkezett homéroszi eposzban, az *Odüsszeiában* az eposz szerzője a kutyának már azokat az erényeit írja le, amelyeket mi, évezredekkel később élő kései utódok is jól ismerünk és azonosítunk a kutyákkal. Argosz, Odüsszeusz kutyája a hűség és odaadás példája és prototípusa. Húsz évig várt reménykedve gazdájára. Elaggottan és fekélyekkel borítva várt Odüsszeuszra, és amikor végre meglátta, békében múlt ki:

*S most meglátva, hogy ott van az ő közelében Odüsszeusz,
farkcsóválva tekintett rá s a fülét lekonyítva.*

(...)

*Míg Argoszra halál éjszínű sorsa csapott le,
rögtön amint húsz év múltán meglátta Odüsszeuszt.*

(Devecseri Gábor fordítása)

Argosznak, eme kedves kutyának emlékét oly hálásan ápolta a görög-római világ, hogy egyebek közt például egy Kr. e. 82-ből származó római pénzérmén is feltűnik Odüsszeusz lába mellett. Ezen a ponton azonban rögtön meg kell állapítanom, hogy a kutyákhoz kötődő mitikus és prototipikus sztereotípiák közt a hűség és szeretet mellett a harcias vadság is megjelent már az ókori világban és eme kettős sztereotípiát később végig is kísérte a világirodalmat egymással párhuzamban, olykor egyazon lírikus életművén belül is keveredve. Megjelent a kutya például Arész harcisten attribútumaként, Arész sisakját díszítve. Spárta fiatal harcosai kölyökkutyákat áldoztak az isteneknek, a férfiasság és harcias bátorság jeleként. Ne feledjük Kerberoszt sem, az alvilág háromfejű házörzőjét, vagy hogy az Erinnüsöket kígyóhajjal és kutyafejjel ábrázolták. Epikus alkotásoknak, főként regényeknek és novelláknak kutyahőseiről már több katalógus és antológia készült, de a „lírikusok kutyái” ezeknél talán „kóborabb kutyák”, hisz ők szórtabban és kevésbé számon tartottan vannak jelen a világirodalmi és irodalomtörténeti emlékezetben. Magam a teljesség igénye nélkül, kedvemre igyekszem most kóborolni kedves költőim „csellengő kutyáit” keresve. Kevésbé

a kronológia, a korstílusok vagy irányzatok kapcsolódási pontjait keresem, inkább a tematikus párhuzamokat keresve figyelem a versek közötti nexusokat. Két nagy témacsoport mindenképp kínálkozik. Leegyszerűsítve azt mondhatnám, hogy az egyik témacsoportban a költők pozitívan írnak a kutyákról, a hűség, ragaszkodás, szeretet jól ismert vallomásait adják. A másik nagy témacsoport verseiben a kutyák negatívak, azaz „kerberoszi” szörnyetegekként, vad, csaholó sátánfajzatokként jelennek meg, vagy afféle „konformista”, az embernek alárendelt szolgálalkú állatokként. Ez legmarkánsabban a farkasokkal összehasonlító versekben érhető tetten. Bár ezúttal elsősorban a világlíra kutyáiról írok, Petőfi „kutyás verse” erőteljesen idekínálná magát. Petőfinél a kutya-farkas párhuzam kétféle emberi jellemet vagy magatartástípust jelöl, még akkor is, ha nála ez a Habsburgokhoz való politikai hozzáállás is kiegészül. Petőfi *A kutyák dala* című verséhez hasonlóan Friedrich Schiller sem éppen szimpátiával ír a kutyáról, amikor egy ellenlábását a kutyához hasonlítja a *Mit harapással* című versben:

*Mit harapással rontasz, helyrehozod te nyalással.
Lám, kutya-étkeidért így vezekelsz: kutyamód.*
(Haraszi Miklós fordítása)

Goethe ki nem állja a vad kutyaugatást a *XVII. Római elégiában*:

*Jó sok hangot utálok, ám a kutyák ugatását
mindennél jobban; széthasogatja fülem.*
(Jánosy István fordítása)

Az elégia későbbi soraiból azonban kiderül, hogy mégis örül ennek a pokoli lármának, amikor felidézi egy lány éjjeli látogatását. A lányt hevesen megugatják a kutyák, és amikor kutyaugatást hall, azt reméli, a lány talán ismét meglátogatja éjjel, titokban. Miroslav Krležát, a horvát költőt szintén az éjjeli kutyaugatás ihleti meg a *Vidéki éjszaka* című versében, ám nála nem pozitív tartalmakkal. Sőt inkább valami ösvilági, sötét tartalom, érthetetlen, megmagyarázhatatlan ösztönös átok kapcsolódik hozzájuk:

*Vak éveinken a kutyák, mért csaholnak úgy odakint?
Nem-ismert léptü idegen az úton éppen arra ment?
(...)
Néma a táj. No de rákezdik, rá megint.
Vakkannak, nyíznak, bögnek dühödten, eszükveszetten,
vérszomjasan küldik a hangot mindenre, mindenre, mi rezzen,
(...)
a puszta éjszakát ugatják, a szeles vak éji világot,
pedig meddő e kutya-zengemények, egy fűti csak őket: az átok.*
(Illyés Gyula fordítása)

Szergej Jeszenyin verseiben gyakori motívum a csavargás és a kicsapongás. *Búcsút mondok* című versében a csavargás mozzanatához kapcsolódik az éjszaka mindig gyanakvó és éjjeli vándorokat megérző kutyák képe. A magyar olvasóban az „*Én vagyok a falu rossza egyedül, engem ugat minden kutya messziről*” kezdetű dalocska képződik meg az alábbi sorokat olvasva:

*Korhely vagyok, kópé és garázda.
S mikor este Moszkvát becsavargom,
könnyű léptem ismerős zajára
eb neszel föl minden utcasarkon.*

(Rab Zsuzsa fordítása)

Van azonban olyan Jeszenyin-vers is, ahol a csavargás mozzanatához a kutya nem gyanakvó házőrzőként, hanem kóborló sorstársként kapcsolódik. A kutyával osztozik testvéri sorsközösségben. Ilyen *A csavargó gyónása* című vers:

*Hát te, kedves
zsemleszín kutyám?
(...)
Loptam egyszer: anyámtól kenyeret,
és eddegéltünk nagy-titokban, ketten,
morzsáig-híven osztozva veled.*

(Rab Zsuzsa fordítása)

A *Kacsalov kutyájához* című Jeszenyin-versben a kutya szintén a csavargó, korhely költő jó barátjaként jelenik meg. Igen találó az a kép, amely a kutyában a szesztestvér, ivócimbora gesztusvilágát, jellegzetes testbeszédét látja meg:

*Ördögi-szép, kedves kutyapofád
milyen megható bizalmat sugárzik!
Olyan vagy, mint beszszelt jóbarát,
ki csókolózni a képünkre mászik.*

(Rab Zsuzsa fordítása)

A csaholó kutyák vándorra felneszelő és féktelen, félelmetes zaja nemcsak Goethe, Jeszenyin vagy Krleža verseiben, hanem egyebek közt Leconte de Lisle *Az üvöltők* című versében is megjelenik:

*Szanaszét a ló- és ökörcontok között,
Gyászos vonítással, karban, sovány ebek
Csapatja felnyújtott fejjel üvöltözött.*

(Vargha Gyula fordítása)

Akad azonban olyan költő is, aki a fentiekkel ellentétben kellemes zenének hallja a kutyalármát. Adam Mickiewicz a *Pan Tadeusz*ből idézett, *A vadászat* című versbetétjében a vadászat zajait egységbe fogott „koncertként” írja le. A sok láрма és zajhatás között a kutyák csaholását, féktelen ugatását nem kellemtelen zajnak érzékeli, hanem a vadászat összhang-melódiájának egyik szólamaként hallgatja:

*csahos falkákkal telnek a csöndes tölgyesek,
felzeng a körvadászat minden vidám zaja,
jelzés, kemény uszítás: mindez a kiirt szava,
a vinnyogás, vonítás...kutyák? Vad csörtetés?*

(Hajnal Anna fordítása)

Petőfi Sándornak a már említett *A kutyák dala* és *A farkasok dala* című versei olyan ellenpólusos párversek, mint például William Blake nem kutyákról szóló, de egymástól habitusban és alkatban ellenpólusosan eltérő állatokról szóló versei, *A tigris* és *A bárány*. Megérdemelne egy alaposabb elemzést összevetni Petőfi Sándor *A kutyák dala* és *A farkasok dala* című ellenpárosító versét Alfred de Vigny *A farkas halála* című versével is. Szinte kísérteties a tematikai azonosság. Különbség viszont, hogy Petőfinél két egymással kapcsolódó, egymást értelmező, kiegészítő, de külön, önmagukban is megálló versekről van szó, Vigny versében viszont a kutyák (lásd szolgaság, de viszonylagos létbiztonság, az ember barátai) és farkasok (lásd szabadság, de létbizonytalanság, az ember ellenségei) egyazon versben jelennek meg:

*A hanga közt a hold világa áthatott,
Táncolni láttam ott négy karcsú állatot.
A vidám agarak játékba így merülnek,
A gazdának, ha megtér, csaholva így örülnek.
Hasonló termetök, a tánc is épp olyan,
De a farkas-fiúk játéka hangtalan.
Tudják jól, hogy csupán néhány lépésnyire
Lappang ós-ellenük, a falvak embere.*

(Zempléni Árpád fordítása)

A „hol nagyon sátános, hol nagyon istenes” Paul Verlaine olykor démoni fenevadnak ábrázolja a kutyát. *A Mert megszenvedtem, igazán* című versben a Halállal azonosítja:

*nézd, nézd, a végzetes Agár,
a Halál! – Óh, rút fenevadja!
Csaknem megölt már, leszorít,
szívembe veri fogait.*

(Szabó Lőrinc fordítása)

Két olyan „istenes” verse is van azonban, melyekben megtérő és vezeklő önmagát az antropomorfizált Isten hűséges kuttyájaként szeretné látni:

*Uram, ma, butaság s vad dühök idején
áldalak, amiért kereszténynek születtem,
de hogy mint hű kutya kövessék a kegyben,
tisztult bátorságot s erőt is önts belém.*

(Példázatok; Szabó Lőrinc fordítása)

*Kövessétek csak őt. Jó pásztorbotja van. Én,
bégető bútokat vigasztaló szavára,
én meg, én majd leszek útunkon a kuttyája.*

(Itt vagytok végre; Rónay György fordítása)

Verlaine azonban sok mindenre képes, egyebek között tud Francis Jammes naiv és tiszta, részvételi hangján is írni a kuttyáról:

*Kimúlt a kiskutya. Be kár! Oly drága volt!
A szőre hófehér, csak egypár sárga folt
tarkázta, szinte már aranyosbarna, fénnyel.*

(A kiskutya halála; Kálnoky László fordítása)

Köztudott, hogy Charles Baudelaire inkább a macskákat kedvelte. Erről több kiváló verse is tanúskodik. Szerb Antal *A világirodalom történetében* találóan jegyzi meg, hogy Baudelaire maga is olyan volt, mint egy elkényeztetett, gőgös és lomha macska. *A jó kuttyák* című prózaverséből azonban hosszabban is lehetne idézni. Amikor ezeket a mondatait olvassuk, az imént idézett Verlaine-vershez hasonlóan olyan érzés fog el, mintha Francis Jammes írta volna őket. A nyersebb, lidércesebb Baudelaire-versekhez szokott olvasó meglepve olvassa ezeket a kuttyák paradicsomáról ábrándozó, sokkal inkább Jammes tolla alá illő sorokat:

A fesztelen múzsát hívom, a városlakót, a ma előtt, hogy segítsen megénekelnem a jó kuttyákat, a szegény kuttyákat, a sáros kuttyákat, azokat, akiket mint dögvészeseket és tetveseket, mindenki kerül, csak a szegény ember nem, akinek kísérő társai, és a költő nem, aki testi szemmel tekint rájuk.

(...)

Én a sorsverte kuttyákat éneklek, azokat éppúgy, akik magányosan bolyonganak a roppant városok tekerényes szakadékaiban, ahogyan azokat, akiknek hunyorgó és átszellemült szeme szinte rászól az elhagyott emberre: Vigyél magaddal, és kettős nyomorúságunkból talán teremtünk valamiféle boldogságot!

(...)

És hányszor gondoltam, hogy talán van valahol (ehégre ki tudja?) annyi bátorságnak, annyi türelemnek és munkának a jutalmául egy különleges paradicsom a jó kutyák, a szegény kutyák, a sáros és vigasztalan kutyák számára.

(Szabó Lőrinc fordítása)

Ezekről a „transzcendensbe hívott” kutyákról akár József Attila *Kutya* című versére is asszociálhatunk, aki „istenhulladékok, istendarabkákat keresgél”. És mintha Baudelaire soraira reflektálnának Jules Supervielle sorai, *A kutya* című versében, melyet Rónay György, a *Mondd, szereted az állatokat?* című vers költője fordított:

*Kóbor kutya vagyok
s egyebet nem tudok,
de lám, most ez a szó itt,
a költő szava szólít,
hogy mégis jutna holmi
kis ünnep a kutyának.*

S ha már említettem Supervielle kapcsán Rónay Györgyöt és Baudelaire kapcsán Francis Jammest, következzen két Rónay György által fordított, Francis Jammes által írott kutyás versidézet. Az első az *A paraszt este* című versből:

*A nyáj meg-megiramlik, de utána szalad
a gazda kutyája (sárga jószág, és mintha csak
fából volna faragva) s csaholva visszahajtja.*

A második az *Egy kutya halálára* című versből:

Áldott lény vagy te, ó egyszerű, szürke társ!

Illyés Gyula is fordított Jammes-verseket, például a *Mi is a boldogság?* című verset, melyben szintén feltűnik a kutya alakja, mint az emberi idillbe illeszkedő társ:

*Ifjú szerelmeim sorra feledni tudtam.
De látom még ma is a harmat-este útban,
ahogy vadász-kutyám a jény felé szalad.*

Hasonló idillt, élményt és érzelmeket ábrázol a szintén Illyés által fordított *Szittam cseréppipámat* című Jammes-vers alábbi részlete:

*Kiabált a juhász: Coki, Farkas, ide,
hemperedett az eb jókedvűn elibe
s harapdálta a botját játszi kedvvel, a nagy
békességű, meleg, esős égbolt alatt.*

A fenti versekkel párhuzamosan olvasható a Végh György által fordított és hasonló idillt megidéző *Kutyám, kicsit gyerünk* című Jammes-vers alábbi két sora:

*Kutyám, kicsit gyerünk ki innen a magányba,
amit a felkelő hold rózsaszínnel bevon.*

Köztudomású, hogy Jammes milyen részvétellel és együttérzéssel fordult az állatok, például a teherhordó szamarak felé. A már fentebb idézett Jeszenyin *A kutya* című versében az anyakutya tragédiájáról ír megindító részvétellel, kinek kölykeit zsákba teszi és vízbe fojtja a gazda. A magyar olvasónak erről a versről akár Kányádi Sándor *Vannak vidékek* című verse is eszébe juthat. De maradjunk a világirodalomnál. Sokan, sokféle árnyalatban írtak a világlírásban a kutyákról. Ki így, ki úgy. Mindenkiről nem szeretnék írni és nem is tudnék. Engedtessék meg azonban, hogy a kutyák is megszólalhassanak, az utolsó szó jogán. Robert Burns ugyanis *A két kutya* című versében arra vállalkozott, hogy megszólaltasson két kutyát, akik a gazdáikról beszélgetnek. A két négylábú, miután kiplettykálta magát, elbúcsúzik egymástól, majd:

*A két eb fölkerelkedett,
örültek, hogy nem emberek.
(Kálnoky László fordítása)*

KISS GÁBOR

Az ember és árnyékai

Northrop Frye és az irodalmi szimbolizmus
Chamisso *Peter Schlemihl*jének példáján

A nap, mely izzón vöröslött mögöttem,
árnyékká tört előttem, oly alakban,
amint testemmel ellenzője lettem.
Megijedtem, hogy egyedül maradtam,
s vissza is néztem, mert riadva láttam,
hogy nincs több árny a földön, csak alattam.
(Dante: *Isteni Színjáték*)

I

A szimbolizmus a mítosz lényegi vonása. A mítosz eredetét és eredetiségét Blumenberg szerint általában két egymással ellentétes metaforikus kategória – *rettenet* és *költészet* – segítségével írják le. A két kategóriát „a démonikus megbabonázottság passzivitásának tiszta kifejeződéseként vagy a világ antropomorf elsajátításának és az ember teomorf felfokozásának képzeletbeli kicsapongásaként” értelmezi.¹ A mítosz megszületése „az ember fölötti hatalomtól való kezdeti rettenet” enyhülésével jár együtt, a mítosz képes lesz a „rettenet” „bagatellizálni”.² A mítoszteremtés és a mítoszban való élet okainak és sajátosságainak forrását a mitologikus gondolkodásban fedezhetjük fel. Abból az ösztönös érzésből adódóan, mely szerint az ember és a természet egységet alkot, az archaikus társadalomban élő ember még nem határolta el magát sem a természeti, sem a társadalmi környezetétől, étellel és saját tulajdonságaival ruházta fel a környező világ objektumait. Ennek okán Blumenberg idegenségre és félelemre koncentrál „rettenet” kifejezését meglehetősen egyoldalúnak vélem. Amint az különben Blumenberg elméletében is körvonalazódik, a mitologikus gondolkodásból adódóan az archaikus ember legalább annyira közelít valamiféle ósbizalommal a természet felé, mint idegenséggel és félelemmel.

A folyamat eredete mutatkozik meg a „rettenet” megszüntetésére, „enyhítésére” elmondott történetben. A történet a teremtési aktus verbális megjelenítése, kozmosz teremtése a káoszból. A kaotikus, ismeretlen világ a történet által familiarizálódik, a „rettenet” által létrejött félelem feloldódik. A jelenség pszichológiai vetülete meglehetősen összetett, vélhetően arra a kiindulási alapra vezethető vissza, miszerint a „mítoszok a tudattalan tartalmakat megjelenítő szimbólumok nyelvén szólnak hozzánk; méghozzá egyszerre szólnak tudatos

¹ Blumenberg, Hans: *Hajótörés nézővel: Metaforológiai tanulmányok*. Király Edit fordítása, Atlantisz, Bp., 2006, 109. (Kiemelés az eredetiben.)

² Uo., 181.

és tudattalan énünk mindhárom – ösztön-én, én, felettes én – rétegéhez [...] Ezért aztán rendkívül hatásosak...”³

A szimbólum „mint a megismerés formájának érvényessége független attól, hogy az egyes ember magát a szimbólumot teljes mélységében érti-e vagy sem. [...] Annyi bizonyos, hogy egy szimbólum aktualizációja nem mechanikus: a társadalmi élet feszültségei és változásai, végső soron pedig a kozmikus ritmusok befolyásolják.”⁴ Általános jelentésében nem más, mint „(e)gy szó, egy szólam vagy egy kép, ha valamilyen speciális utalást hordoz”,⁵ ezen túl – Loszev megállapításai szerint – a szimbólum mítosz, mindemellett „a mítosz szimbólum annak következtében, hogy *személyiség*. Hiszen nem egyszerűen csak tárgyak, hanem *intelligens* tárgyak vannak előttünk.” Ez az intelligencia azonban reálisan nem választható el a tárgyától, ez az öntudat teljes mértékben hozzátartozik.⁶ Személyiségének (intelligenciájának, öntudatának) kinyilvánítása megmutatja empirikus keletkezését is a történeti, „reális” időben, miközben a mitikus, körkörös idő által feltáruló, „nem keletkező maggal” is rendelkezik. És a szimbólum csoda, írja Loszev, mert keletkezésével összefüggésben láthatóan kinyilvánítja „nem keletkező magvának” „eredendő, abszolút öntételezését”, ami egyfajta mindenhatóságban, mindentudásban nyilvánul meg. A szimbólum tehát intelligens tárgy vagy személyiség; „történelem”, „empirikus keletkezés”; és mágikus kifejezési forma: csoda.⁷

Eliade gondolatait a mitikus tudat szimbolizmusáról a tudományos világlátás támadó kritikája ellen fogalmazza meg, meglehetősen fanyar humorral: „A szimbolikus gondolkodás nem csak a gyermekek, a költők vagy az elmebetegek kizárólagos felségterülete: az ember legalapvetőbb sajátja, korábbi, mint a nyelv és a következtető gondolkodás. A szimbólum a valóság legmélyebb rétegeit tárja fel, amelyek a megismerés bármely más eszközének ellenállnak. A képek, a szimbólumok, a mítoszok a pszichének nem holmi fölösleges teremtményei; szükségletet elégítenek ki és funkciót töltenek be: a létezés legtitkosabb módzatait fedik fel.”⁸

A mitológikus gondolkodás „diffúz jellege, tagolatlan volta a szubjektum és az objektum, a tárgy és a jel, a dolog és a szó, a lény és a név, a dolog és a hozzá tartozó attribútumok, az egyes és a többes, a térbeli és az időbeli, az elem és az elv, vagyis az eredet és a lényeg meghatározatlan elkülönítésében mutatkozott meg”.⁹ A szimbólumban a mitikus gondolkodásnak megfelelően „*a »belső«*

³ Bettelheim, Bruno: *A mese bővölete és a bontakozó gyermeki lélek*. Kúnos László fordítása. Corvina, Bp., 2008, 39.

⁴ Eliade, Mircea: *Képek és jelképek*. Kamocsay Ildikó fordítása. Európa, Bp., 1997, 30.

⁵ Frye, Northrop: *A kritika anatómiája: Négy esszé*. Szili József fordítása. Helikon, Bp., 1998, 63.

⁶ Loszev, Alekszej: *A mítosz dialektikája*: Ford. és az utószót írta Goretity József. Európa, Bp., 2000, 259. (Kiemelés az eredetiben.)

⁷ Uo., 259–260.

⁸ Eliade, id. mű, 14.

⁹ *Mitológiai enciklopédia I.*, főszerk. Tokarev, Szergej Alekszandrovics, a magyar kiadás szerk. Hoppál Mihály, ford. Bárány György et al, Gondolat, Bp., 1988, 13.

és a »külső«, az »eszme« és a »kép«, az »ideális« és a »reális« között teljes egyen-súlyt találunk”.¹⁰ A szimbólum és a mágia összefüggésére hívja fel a figyelmet a mitikus gondolkodás azon tevékenysége, amikor a valóságos tárgyak, a maguk valójában más tárgyak vagy jelenségek kifejezőivé válhatnak, szimbolikusan a helyükbe léphetnek. A tárgyak közötti kapcsolatot „másodlagos, érzékelhető tulajdonságok, tér- vagy időbeli egymásmellettség” hozza létre.¹¹ „Ami a tudományszerű elemzésben hasonlóság, a mitológiai magyarázatban azonosság.”¹²

Dan Sperber a *Preracionális-e a szimbolikus gondolkodás?* című tanulmányában a címben feltett kérdésre hosszas elemzéssel keresi a választ. Kiindulási pontjai azok az oppozíciók, amelyek a racionális gondolkodást mint tudatos, teleologikus és produktív műveletet mutatják be,¹³ míg a szimbolikus (Meletyinszkij terminológiájában: mitologikus; Freudnál: animisztikus) gondolkodást kaotikus és eredmény nélküliként. A filo- és ontogenetikai, valamint a kognitív feltételezés is a szimbolikus gondolkodás preracionális voltát hangsúlyozza. Az emberi törzs- és egyedfejlődés történetében – idézi főként Lévy-Bruhl és Piaget kutatásait a szerző – a fogalmi racionalitás a szimbolikus gondolkodásra, képzetalkotásra épül. A kognitív feltételezés – Sperber itt Neisser kutatásaira támaszkodik – a racionális gondolkodásról mint a szimbolikus gondolkodás „irányítottabb, gondosabb kifejlődéséről és kiaknázásáról” beszél.¹⁴ Sperber a gondolkodási folyamatokat és az emlékezés mechanizmusait a fenti kutatások eredményeitől eltérő kiindulópontból vizsgálja: „ha azt állítjuk, hogy a szimbolikus gondolkodás szükségszerűen valamilyen előzetes racionális feldolgozásra épül, a szimbolizmus nem előzhette volna meg a racionalitást sem az emberiség, sem az egyén fejlődésében”.¹⁵

A következő meglepő eredményre jut. Az észlelés megoldásának, megértésének racionális feldolgozásakor szimbolikus feldolgozásnak nem kell feltétlenül végbemennie, ám ha az nem megfelelően megy végbe, akkor a szimbolikus fel-

¹⁰ Loszev, id. mű, 54. (Kiemelés az eredetiben.)

¹¹ A mágia pontos és találó definícióját Frazer meghatározó művében olvashatjuk; a szimpatetikus mágia definíciója: „A mágia mindkét, homeopatikus és átviteli fajtája kényelmesen összefogható a közös szimpatetikus (szimpátián alapuló) mágia elnevezéssel, mivel mindkettő feltételezi, hogy a dolgok a távolból titkos szimpátia útján hatnak egymásra, és hogy az impulzus az egyikről a másikra olyan úton-módon vivődik át, amelyet a láthatatlan éter egy faj-tájaként gondolhatunk el.” Frazer James G., *Az Aranyág*. Bodrogi Tibor és Bónis György fordítása. Századvég, 1993, Bp., 22. (Kiemelés tőlem.) A mágia célja változatos, írja Freud, a „természeti folyamatokat kell alávétetni az ember akaratának, az egyént megvédenie ellenségeitől és a veszélyektől és megadnia neki azt a hatalmat, hogy ellenségeinek árthasson.” Freud, Sigmund: *Totem és tabu*. Pártos Zoltán fordítása. Göncöl, Bp., 1990, 75.

¹² Mitológiai enciklopédia I., 13.

¹³ Az oppozíciók leggyakoribb elnevezései: racionális/intuitív, korlátozott/kreatív, másodlagos folyamat/elsődleges folyamat, logikus/prelogikus, tudományos/mágikus, racionális/szimbolikus. Sperber, Dan: *Preracionális-e a szimbolikus gondolkodás? = Jelképek – kommunikáció – társadalmi gyakorlat: Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből*, szerk. Hoppál Mihály és Niedermüller Péter, 45–69. Itt: 45–46.

¹⁴ Uo., 46–47.

¹⁵ Uo., 47.

dolgozás átveszi a feladatait – így akár azt a látszatot is keltheti, hogy a szimbolikus feldolgozás kizárólagos volt.¹⁶ Freud a világnézetek keletkezéséről kialakított álláspontja, mely szerint az animisztikus világnézet megelőzi a vallásos és a tudományos világszemléletet, helytállóan tűnik fel.¹⁷ Sperber gondolataiból szinte egyenesen következik, hogy a szimbolikus gondolkodást miért tartották sokáig prelogikusnak, s hogy semmivel sem alacsonyabb rendű forma, mint a racionális. (A kérdés vizsgálatakor kitűnik a kérdésfeltevés abszurditása, hiszen hogyan is adhattak volna az archaikus kultúrák a modern kor pozitívizmusa és tudományos eredményei által felállított világképnek megfelelő magyarázatot.) Sőt abból a tapasztalatból, hogy a szimbolikus feldolgozás azokat a feladatokat is képes ellátni, amelyekre a racionális nem képes, a szimbolikus gondolkodást éppen magasabb rendű formának kellene tartanunk.

Ehhez kapcsolódhat Jung intése, miszerint a szimbólumok az ember és a társadalom nélkülözhetetlen alkotóelemei, s figyelmen kívül hagyásuk, gyökeres kiirtásuk beláthatatlan következményekkel jár(na). Összhangban Sperber elméletével, Jung szerint, ha az archaikus ember „pszichéjében felbukkant valami ösztönös fogalom, tudata bizonyára képes volt arra, hogy azt egy összefüggő, pszichikus mintázatba illessze. A »civilizált« ember erre többé már nem képes.”¹⁸

Sperber tehát azt állítja, hogy egyrészt „a racionális feldolgozás nem kíván semmilyen előzetes szimbolikus feldolgozást”, másrészt pedig „mindenfajta szimbolikus feldolgozás szükségessé tesz valamilyen előzetes racionális feldolgozást”, harmadrészt: a szimbolikus feldolgozás – akár a hosszú távú memória részvételével, gondoljunk a zsebkendőre kötött csomó működési elvére – hozzájárulhat a racionális feldolgozáshoz. A hozzájárulások döntő szerephez jutnak a kreatív gondolkodásban.¹⁹ Ezzel visszakanyarodtunk Loszev szimbólumdefiníciójához. A szimbólumban a kép újat ad hozzá az eszméhez, az eszme újat hoz a képbe, „és az »eszme« nemcsak egyszerűen a »képiséggel« azonosul, hanem a »kép« és az »eszme« azonosságával azonosul. A szimbólumban »egyre megy« mivel kezdjük; lehetetlen benne »kép« nélkül megtalálni az »eszmét«, csakúgy, mint »eszme« nélkül a »képet«. A szimbólum önálló valóság.”²⁰

Jung kétféle szimbólumfajta különböztet meg: „kulturális” és „természetes” szimbólumot. Ez utóbbiban a személyes jelentés a „psziché tudattalan tartalmából” származik, ám sok esetben archetipikus, így visszavezethető „archaikus gyökereihez”. A kulturális szimbólum esetében hosszú, tudatos átalakuláson keresztül „örök igazságok” kifejeződéséről beszélhetünk, amely a civilizált társadalom kollektív képévé vált.²¹

¹⁶ Uo., 49.

¹⁷ Freud, id. mű., 74.

¹⁸ Jung, Carl Gustav: *A tudattalan megközelítése = Az ember és szimbólumai*, szerk. Jung, Carl Gustav, Matolcsi Ágnes fordítása. Göncöl, Bp., 1993, 17–104. Itt: 94.

¹⁹ Sperber, id. mű., 50–51.

²⁰ Loszev, id. mű., 55. (Kiemelés az eredetiben.)

²¹ Jung, id. mű., 93.

A szimbólum szemantikailag önmagában nyitott – míg a jel nagyrészt zárt – kifejezési forma, állítja Turner. Nyitott egyfelől a nyilvánosság felé, hiszen közös használattal a jelölőhöz új jelölt kapcsolódhat; és nyitott az egyén felé, amennyiben bárki személyes jelentést vezethet be a szimbólum ismert jelentésének terébe.²² A szimbólum jelentésrétegei között megkülönböztethetjük az első szintet, amelyet szó szerint kell érteni, tehát mítoszként, élő valóságként kell felfogni; a második szinten azonban akár más szimbólumokra is utalhat. A két vagy több réteg aztán egymással is összekapcsolódhat – szimbolikusan, allegorikusan vagy akár sematikus.²³ A szimbólumok tulajdonságai – „a többértelműség, az asszociáció komplexitása, félreérthetőség, nyitottság, az érzelem és az akarat elsődlegessége a gondolkodással szembeni szemantikájukban, más szemantikai alrendszerekbe való szétágazásra hajlandóságuk” – a dinamikus jellegükkel függenek össze.²⁴

A szimbólum azon túl, hogy dinamikus, organikus is. Mindenféle organizmus szimbolikus, mert „*nem jelent semmi olyat, ami ne önmaga lenne*”. Hiszen az organizmus azt jelenti, ami „reálisan ő maga”, azaz a saját eszközei révén kezd el létezni, s így az eszme benne nem elvontan, hanem a maga realitásában jelenik meg.²⁵

II

A szimbólum az irodalmi szövegekben sem viselkedik másképp, hiszen lényegi tulajdonságai megmaradnak. A szimbólum és a hermeneutika összefüggéseit vizsgálva Eliade arra a következtetésre jut, hogy a „szimbólum értékcsökkenése és torzulása azáltal az egyszerű tény által, hogy a szimbólumot átélik, nem gyengíti hermeneutikájának érvényességét.”²⁶

Az irodalmi szimbólum „az alkotófolyamat programját” is magába sűríti. Abból adódóan, hogy ugyanaz az eredeti szimbólum több mű többféle cselekményévé is kibontakozhat, a cselekmény alakulása „csak a szimbólumban rejlő lehetőségeket mutatja meg” – írja Lotman –, s hogy a kibontakozás „visszafordíthatatlan és előreláthatatlan jellegű”, maga az alkotásfolyamat, ebből következőleg csak „aszimmetrikus” lehet. A szimbólum olyan sokrétegű, kódoló rendszerként mutatkozik meg, melyet Lotman „a szöveg sajátos »génjének«” nevez.²⁷

²² Turner, Victor: *Szimbólumtanulmányok*, = *Jelképek – kommunikáció – társadalmi gyakorlat*, 173–187. Itt: 21. 183.

²³ Loszev, id. mű, 61.

²⁴ Turner, id. mű, 183.

²⁵ Loszev, id. mű, 57–58. (Kiemelés az eredetiben.)

²⁶ Eliade, id. mű, 30. (Kiemelés az eredetiben.)

²⁷ Lotman, Jurij: *A szöveg mint értelemgeneráló rendszer = Kultúra és intellektus: Jurij Lotman válogatott tanulmányai a szöveg, a kultúra és a történelem szemiotikája köréből*. Szerk., ford., az elő- és az utószót írta Szitár Katalin, Argumentum, Bp., 2002, 25–89. Itt: 77.

A szimbólum nem teljesen konvencionális jel, vagyis felfedezhető hasonlóság „a tartalom és a kifejezés síkja között”. Az ikonikus jel és a szimbólum közötti eltérés az ikon és a kép közötti különbségben ragadható meg. „A háromdimenziós valóságot, írja Lotman, a képen kétdimenziós ábrázolás váltja fel. A tartalom és a kifejezés nem teljes egymásra vetíthetőségét a képen az illúzió effektusa ellensúlyozza: a kép a teljes hasonlóságról igyekszik meggyőzni befogadóját.” Az ikon esetében – és ez többnyire a szimbólumra is jellemző – a kommunikatív természetének megfelelően a kifejezés nem egészében fedi a tartalmat, inkább utal rá, s a tartalom is csak „átsejlik” a kifejezésen: „a kifejezés annak mértékében utal a tartalomra, amilyen mértékben ábrázolja azt”.²⁸

A szimbólum tehát annyiban konvencionális jel, amennyiben az ikon és az index tulajdonságai keverednek benne, tehát „a jelszerűség mindegyik elvét magába sűríti”, de egyúttal át is lépi a jelszerűség határát. „Közvetít a szemiozisz különféle szférái, illetve a szemiotikai és a szemiotikán kívüli realitás között, s úgyszintén a szöveg szinkroniája és a kultúra emlékezete között. Szerepe szerint szemiotikai kondenzátornak is mondható. Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy valamely kultúraszimbólum struktúrája az individuum genetikus emlékezetével izomorf és izofunkcionális rendszert alkot.”²⁹

Northrop Frye a szimbólumok elméletét taglaló esszéjében szimbólum alatt „bármely irodalmi struktúra bármely egységét” érti, amennyiben az a kritikai vizsgálat céljára különválasztható, legyen az akár betű, szó, szólam vagy kép. Esszéjében az „irodalmi szimbolizmust” rendszerezi.

Frye általános kritikai felfogása a mítosz és az irodalom azonosságán és folytonosságán alapul: az irodalmi fikcióban „áttevődött mítoszok, *müthoszok* vagy bonyodalomformulák sorozata” áll előttünk.³⁰ Folytonosságuk abban a történetiségben érhető tetten, amely szerint az irodalom a mítoszból indul, s annak mindjobban leértékelődő „fikciós módjain” áthaladva – Frye ezt érti „áttevődésen” – az ironikus módnál megfordul, hogy visszatérjen a mítoszhoz. A leértékelődés „a hős tetterejéhez mérten” osztályozható. Attól függően, hogy a hős a többi ember és a természeti környezete fölé emelkedik, nagyjából azonos szinten állnak, illetőleg alantasabb náluk, beszélhetünk mítoszról (amely különben „a közönséges irodalmi kategóriákon kívül” esik), románcról, magas mimetikus módról, alsó szintű mimetikus módról és végül ironikus módról.³¹ Frye öt fikciós módja irodalomtörténeti korszakolásnak is megfelel, ám az öt mód egyúttal „ciklikusan körben halad”.³²

Az irodalmi műalkotásokat („költeményeket”)³³ csak mint poliszemikus jelentéssel bíró szövegeket kísérelheti meg értelmezni és rendszerezni a kritika.

²⁸ Uo., 88.

²⁹ Uo., 88.

³⁰ Frye, id. mű, 49. (Kiemelés az eredetiben.)

³¹ Uo., 33–34.

³² Uo., 41.

³³ Frye az irodalmi műalkotás helyett inkább a „költemény” szót használja. Lásd uo., 63.

A jelentések elrendezését Frye a kontextusok vagy viszonylatrendszerek szekvenciájaként képzei el, ahol „mindegyik kontextusnak megvan a maga jellegzetes műhosza és éthosza, valamint dianoíája, azaz jelentése”. Frye ezeket a kontextusokat „fázisoknak” nevezi.³⁴ Az öt fázis és az öt mód között párhuzamot fedezhetünk fel: a mű *literálisan* ironikus struktúra; a XIX. századi – alsó szintű mimetikus – irodalom szimbolizmusa *deskriptív*; *formális* szimbolizmust a magas mimézis íróinál – leginkább a reneszánsz és a neoklasszikus íróknál – figyelhetünk meg; az archetípusok legelevenebb példáit a románc világa adja, amely a *mitikus* fázisra jellemző; az *anagogikus* fázisban az irodalom mítoszalkotó oldala válik lényegessé.³⁵

A literális fázisban „betű szerinti” megértés történik. A betű szerinti értelmezéskor az irodalmi művet úgy, ahogy van, irodalmi műként kell megértenünk. A verbális elemek centripetálisan értelmezve a (verbális) struktúra egységei – „motívumok”. „Az irodalomban a tény- vagy igazságkérdések annak az elsődleges irodalmi célnak vannak alárendelve, hogy egy önmagáért való verbális struktúra jöjjön létre, és a szimbólumok jelértékei alá vannak rendelve annak, hogy milyen jelentőségük van az egymással összekapcsolt motívumok struktúrájában. Ha ilyen autonóm verbális struktúrával találkozunk, az irodalom.”³⁶ S mivel az irodalmi mű betű szerinti értelemben is irodalmi mű, ezért annak jelentése „nem más, mint mintája, illetve verbális struktúráként való integritása. Szavait nem lehet elkülöníteni és jelértékhez kapcsolni: egy-egy szó minden lehetséges jelértéke beleivódik a verbális viszonyok komplexitásába.”³⁷ A létrejött komplexumra, az irodalmi műre sokkal inkább lesz jellemző az önmaga műviségére utaló, önreflexív jelenségek – például a „jóslat, a varázsige, a névpótló metafora, a »kenning«” –, mint az élmények és jelentésének leírása. „A literális struktúra ironikus, mivel az, »amit mond«, mindig minőségileg vagy fokozatilag különbözik attól, amit jelent.”³⁸ Ami az irodalmi műben különböző, tagolt és egymással összehasonlítható motívum, az a mitikus tudat számára az egységes esemény, a hős vagy a kerek, egész szöveg izomorfja. Ennek háttérben a mitikus tudat által létrehozott szövegekre jellemző, a megfogalmazott közlemény ömlesztett, izomorf és homomorf jellege áll.³⁹

Az „ördög” szó helyett használt „szürke ember”⁴⁰ jelzős szerkezet jelzője Chamisso *Peter Schlemihl különös történetében* a színek és a fények kiemelt szerepére irányítja rá a figyelmet. A regény címszereplője, Peter Schlemihl ügye támogatása miatt felkeresi barátjának gazdag öccsét, Thomas John urat, aki éppen kisebb társasággal szórakozik. Társasága leginkább figyelemre méltó

³⁴ Uo., 65.

³⁵ Uo., 101.

³⁶ Uo., 66.

³⁷ Uo., 69.

³⁸ Uo., 72.

³⁹ Vö. *Mitológiai enciklopédia I.*, „Irodalom és mítoszok” címszó, 110–119. Itt: 110.

⁴⁰ Chamisso, Adelbert von: *Peter Schlemihl különös története*. Ford. és az utószót írta Turóczi-Trostler József, Helikon, Bp., 1961. A kifejezés első előfordulása: 17.

tagja a fent említett „szürke ember”, aki azzal hívja fel magára Schlemihl figyelmét (a társaság többi tagja számára érdekes módon közömbös marad), hogy az éppen szükséges tárgyakat vagy akár élőlényeket (sebtapasz, távcső, szőnyeg, sátor, három ló) könnyedén elő tudja venni szürke kabátja zsebéből. A „szürke ember” felajánlja Schlemihlnek Fortunátus aranyból soha ki nem fogyó, bűvös erszényét annak árnyékáért cserébe. Schlemihl elfogadja az ajánlatot, alkut köt a „szürke emberrel”. A „szürke ember”, hősrünk csodálkozására, egyszerűen feltekeri és zsebre teszi az elcserélt árnyékot.

Az ördög alakját felidéző színasszociációk többnyire nem a szürke, hanem a fekete színt, a feketeséget mint a gonoszság, a tisztátalanság színét⁴¹ említik. A szürke szín a keresztény kultúrában a test halálának és a lélek halhatatlanságának szimbóluma, egyébként nem feltűnő, monoton és neutrális szín, a fekete és a fehér keveréke. A regénybeli ördög valóban a szürke szín asszociációinak megfelelően viselkedik – nem kifejezetten gonosz, inkább nyájas, Schlemihlrel nagyon kedves, minden kívánságát teljesíti, annak mégis ellenszenves marad.

A regény szimbolikáját ennek ellenére nem a fekete és a fehér színek adják, az ördög szürke kabátja és Schlemihl – ördöggel kötendő szerződéshez szükséges – „piros vérén”⁴² kívül más szín nem kap hangsúlyt, a színek szimbolizáló szerepe mellé az árnyék(ok) és a fény(ek), valamint a láthatóság és láthatatlanság játéka társul. Ez a játék autonóm és komplex struktúrát alkotva a motívumok összefüggésének létrehozására, azok jelentésének telítettségére és a mű egybetartására törekszik. Schlemihl számtalan módszerrel próbálja kicselezni az árnyéktalanságára azonnal felfigyelő környezetét. Egy ideig hűséges szolgájának árnyékában mozog, ez a tőle való függésének ironikus képe, mely képben az árnyék az emberi társaságban való lét jelentésével bővül, de felcseréli az úr-szolga hierarchikus oppozícióját is. „Álárnyék”⁴³ festésére fogad fel egy festőt, de ahhoz, hogy az „álárnyék” betölthesse funkcióját, Schlemihlnek mozdulatlanná kellene válni. Azzal, hogy az „álárnyék” csak egyetlen helyzetben tűnhet létszerűnek, valóságosnak, s ez a helyzet kizárólag az „élő” tulajdonosának „élettelenné”, szoborrá dermedésekor jönne létre, az élő-élettelen, vagy a valós-műv(ész)i oppozíciók is felcserélődnek. Az „álárnyék” humoros fogalma ezáltal a művészet ironikus metaforája is, egyfelől képes pótolni az ember (a regényben hangsúlyozottan) nélkülözhetetlen „toldalékát”, másfelől, úgy tűnik, nevetséges és értelmetlen. Az árnyék mesterséges helyettesítése mindkét esetben a szereplő cselekedeteinek drasztikus korlátozásával működhethetne, ám azok véghezvitele hosszú távon lehetetlen.

Környezetének kicselezése miatt Schlemihl kerüli a természetes fényt, és amikor csak lehetséges, mesterséges megvilágítást használ: „fák alatt” vagy „gaz-

⁴¹ Vö. *Jelképtár*, szerk. Hoppál Mihály et al, Helikon, Bp., 2010. „Ördög” címszó: 230–232. Itt: 231. Valamint Tanczos Vilmos: *Szimbolikus formák a folklórban*. Kairosz, Bp., 2007, 61.

⁴² Chamisso., id. mű, 120.

⁴³ Uo., 48.

dagon és ügyesen megvilágított”⁴⁴ termekben találkozik csak szerelmével. A természetes fény az élet – szimbolikusan akár mint morálisan tiszta emberi élet – nélkülözhetetlen velejárója, melyek Schlemihl „mesterséges”, bűnbe esett életére leleplező erővel hatnak: első szerelme előtt például a holdfény fedi fel árnyéktalanságát. A hölgy, amikor csak a saját árnyékát pillantja meg, ájultan esik össze. A mesterséges világítás/megvilágítottság motívuma az élettelenséggel, és a nem emberivel áll analógiában, s mindez az ördöggel, illetve az ördöggel alkut kötő emberrel kerül közös paradigmasorba.

Ebbe a struktúrába illeszkedik a láthatatlanság motívuma is. A „szürke ember” elsőként a Schlemihlnek való, a hozzá illő tárgyak közül Fortunátus láthatatlanná tevő süvegét ajánlja fel. Ez vagy egy ugyanilyen varázstárgy „kód-süveg” néven a regényben később is felbukkan. E tematika mentén, az emberi árnyékkal való különleges kapcsolata következtében, a legérdekesebb varázstárgy kétségkívül a „láthatatlan madárfészek”. A „madárfészek” ugyan láthatatlanná teszi az ember testét, de az árnyékát nem tünteti el. Sőt maga a madárfészek is láthatatlan, de – a szövegből mintha ez derülne ki: viselés nélkül – (látható) árnyéka van. Schlemihl számára ideális eszköz ahhoz, hogy visszatérhessen az emberek közé, s kiderítse, mi történt a szerelmével. A „madárfészekre” azonban bűnnel, lopással tesz szert. Egy síkságon pihenve árnyék halad el mellette, amelyről azt hiszi, gazdátlan, s ő birtokba veheti. Ráugorva derül ki, azzal, hogy az árnyékra vetődött – a kifejezés figuratív értelmében – árnyékra vetődött: az árnyék helyett annak láthatatlan gazdájára – akit a „madárfészek” elrejtett. Amikor tévedésére rájön, magára teszi a „madárfészeket”, eltűnve az addigi gazda szeme elől.

Ennek a varázstárgynak a megfelelő használatához tehát éppen olyan körülmények kellene, mint amilyenek az árnyéktalan hősünknek: a természetes fény elkerülése vagy mesterséges megvilágítás. Eszerint az ember testi valójának jelen levő, de árnyék nélküli állapota semmivel nem különbözik az ember testi valójának eltűnt, de árnyékának jelen levő állapotától, így a két állapot felcserélhetősége is teret kap az értelmezésben.

Abból, hogy a „szürke ember” elsőként a süveget ajánlja fel az árnyéktalanságért cserébe, az is következik, hogy tudja, az árnyéktalan embernek nincs helye a társadalomban, legfeljebb megfigyelőként lehet jelen – de ahhoz a testet is el kell tüntetni. Schlemihl a regény végére maga is erre a következtetésre jut, a Föld növényvilágának ismerője és rendszerezője lesz.

A szem érzékelésével való játék motívumai, láthatjuk, egymással szorosan összekapcsolódva nemcsak paradigmasort alkotnak, hanem kisebb rendszerekre állnak össze. A regény előrehaladtával a paradigmasor elemei egyenként is újabb jelentésekkel bővülnek, amelyek hozzájárulnak a rendszerek egységes struktúrába rendeződéséhez.

⁴⁴ Uo., 74.

A deskriptív fázisban a „leíró” értelemmel van dolgunk. Ebben a megértésben a szimbólum centrifugálisan, jelként viselkedve összekapcsolja az egyes szavakat a jelentett tárgyakkal, „kilépünk az olvasottakból” „a köztük fennálló konvencionális asszociációkat őrző emlékezetünkhöz”, s így a „verbális szimbólumon kívül megjelenítjük az általa jelölt vagy szimbolizált dolgot is”.⁴⁵ Az irodalmi mű itt elsődlegesen verbális struktúra, olyan jelentéses szavak együttese, amely az irodalmi művet nem különbözteti meg bármilyen más, nem irodalmi szövegtől. „Ebben az összefüggésben a narratív a szavak rendjének viszonya olyan eseményekkel, amelyek hasonlítanak a kinti »életre«. [...] Annak a szimbolizmusnak a fogalma, amelyről itt szó van, nem az, amely közös benne és a többi művészetben, hanem az, amely közös közte és az egyéb szóstruktúrák között.”⁴⁶ A szimbólum ebben a fázisban a retorika eszköze, amely segít kivonni a dolgokat az életjelenségek folyamából, hogy aztán a modellként létrehozott világban azt a szerepet betölthessék, amelyet a valóságban. Szimbólummá – véleményem szerint – az által válik, hogy saját megalkotottságára hívja fel a figyelmet.⁴⁷

Peter Schlemihl a saját kalandjainak elbeszélője, a regény világában még több is: írója, hiszen, mint megtudjuk, különös történetét Chamissohoz írja. Elbeszélőként személyisége is körvonalazódik azáltal, hogy igyekszik az események rá gyakorolt hatását is jelezni. Érzelmi felindulásának ad hangot például a „szürke emberrel” való első találkozásakor, varázslatos tettei kapcsán: „Már jó ideje rosszul éreztem magam, sőt egyenesen megborzadtam; hát még amikor a szürkeruhás, hogy a következő kívánságot teljesítse, három hátsólovat, mondom, három szép, nagy, hollófekete paripát ugratott ki a zsebéből nyergestül, szerszámostul! – Képzeld csak el, az isten szerelmére, három felnyergelt lovat ugyanaból a zsebből, ahonnan már egy tárca, egy távcső, egy húsz láb hosszú és tíz láb széles szőnyeg meg egy ugyanolyan nagyságú sátor került elő, a hozzávaló mindenfajta rúddal és vasalkatrésszel együtt. Bizonyára el sem hinnéd, ha nem esküdnék meg rá, hogy a tulajdon két szememmel láttam.” Ezt követően azon csodálkozik, hogy a társaság többi tagja közömbös marad: „a többiek még csak ügyet sem vetettek rá”.⁴⁸ Az elbeszélő elképedő reagálása remek táptalajt adna az olvasónak a vele való azonosulásra, hiszen az pontosan megfelel az olvasói elvárásnak: fantasztikus jelenségek láttán a valóságban önkéntelenül is rácsodálkozó hangnemet és stílust használunk. Mégis, a társaság elbeszélővel szembemenő reakciója kimozdítja az olvasói azonosulás egyértelmű irányát.

⁴⁵ Frye, id. mű, 65.

⁴⁶ Uo., 69.

⁴⁷ Ezen a ponton érdemes felidézni, mit ír Nietzsche az ember világhoz való viszonyáról: „Úgy hisszük, hogy magukról a dolgokról tudunk valamit, amikor fákról, színekről, óról és virágokról beszélünk, pedig semmi egyebünk nincs, mint a dolgok metaforái, amelyek azok eredendő lényegének a legkevésbé sem felelnek meg.” Nietzsche: *A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról*. Tatár Sándor fordítása. Athenaeum I. Bp., (1992) 3. füzet, 6.

⁴⁸ Chamisso, id. mű, 21–22.

Az olvasó az emberi árnyékkal kapcsolatban Schlemihl véleményét osztja, de már nem tűnik fel benne magának az árnyéktalanságnak az irrealitása: „Hiszen elvégre is csak egy árnyékról van szó, semmi egyébéről, csak egy árnyékról, hiszen enélkül is ellehet az ember, s nem is érdemes ilyen semmisség miatt ekkora lármát csapni.”⁴⁹ A „lárma” alatt azt a jelenséget érti, amely az elbeszélőt folyamatosan körbeveszi, s amely miatt nem mer természetes fényben az emberek közé lépni, nem más, mint a többi ember túlzó és túlzottan elutasító reakciója vele kapcsolatban. A hiperbola alakzatának folyamatos megjelenése a regény alaphelyzetének tragédiáját hozza létre, majd mélyíti. Schlemihl árnyéktalanságát meglátva vagy megtudva – egyetlen szolgáján kívül – minden ember elmenekül előle, még a hölgy is, akivel valóban szerelmesek egymásba. Olyan mértékű túlzásról van szó, amely a valóságtól igencsak eltávolodott, Schlemihl szerelmének édesapja szerint például, akinek nincs árnyéka, szerelmes sem lehet: „és ön oly hallatlanul szemtelen volt, hogy nem áttallott rászedni bennünket; és azt állítja, hogy szereti ezt a leányt, akit ilyen szerencsétlenné tett?”⁵⁰ A környezet eltúlzott reakciói Schlemihlt is – és ezáltal az olvasót is – képesek lesznek meggyőzni igazukról: „De annyira éreztem, hogy oktalanság, amit beszélek, hogy önként abba hagytam, csakhogy az erdész feleletre sem méltatott.”⁵¹ „Chamisso művében az emberi árnyék (vagy annak hiánya) kell, hogy »jelentsen« valamit. Akárhogy is, nem lehetünk teljesen biztosak abban, hogy mit »jelent« az árnyék a helyi, megsértett polgárság számára, vagy bármilyen lehetséges nagyobb »irodalmi« vagy »történelmi« értelemben.”⁵²

Ezek után nem meglepő, hogy a varázstárgyáról való beszéd tónusa teljesen semleges, mintha létezésük kevésbé volna meghökkentő, mint az árnyéktalanság. Utolsó pénzén Schlemihl új csizmát vesz, s mágikus tulajdonságait gond nélkül ismeri fel és tisztázza magában: „semmi kétség, hétmérföldes csizma volt a lábamon”.⁵³

Az elfogadtató retorika által az olvasó abba a kifordított helyzetbe kényszerítődik, hogy az árnyék szimbólumának deskriptív értelmezésének megfelelően újrastrukturálja a világot: elfogadja a modellált világ azon jelenségeit is, amelyeket egyébként nem fogadna el természetesként, és fordítva, a természetes működésére csodálkozna rá. Képes lesz az olvasóval pusztán tragédiaként értelmeztetni az eseményeket, annak ellenére, hogy a helyzet valójában meglehetősen komikus is, példának okáért senki nem azt kérdőjelezi meg, eltűnhet-e az ember árnyéka, pusztán azt, ember-e egyáltalán az árnyéktalan ember.

Annak okán, hogy mi állhat az árnyék hiányát szóvá tevő szereplők érvei mögött, érdemes egy értelmezői pillantást vetni magának az árnyéknak metafizi-

⁴⁹ Uo., 92.

⁵⁰ Uo., 91.

⁵¹ Uo., 92.

⁵² Flores, Ralph: *The Lost Shadow of Peter Schlemihl*. The German Quarterly, Vol. 47 (1974), No. 4, 570.

⁵³ Chamisso, id. mű, 158.

kai tulajdonságaira. Az árnyék a test létezésének egyik alapvető bizonyítéka. Az árnyék mint bizonyíték hiányával a lelket hordozó test léte is megkérdőjeleződik,⁵⁴ még akkor is, ha a fő bizonyíték – a test jelenléte – adott. Az, hogy a két érv közül a „gyengébb” dönti el a kérdést, miszerint létezik-e az árnyéktalan ember – deskriptív értelmezésben: a jelölő hiánya egyúttal a jelölt hiánya is –, nem más, mint a gondolkodás működésének kifordítottsága.

A formális fázisban a műalkotás formája kerül előtérbe. A „költemény” formája, amellyel minden részlet kapcsolatban áll, sem nyugalmi helyzetében, sem olvasás közben nem változik. Irodalmi szimbolizmusról kizárólag a jelentés („dianoia”), azaz a nyugalmi helyzetben levő történet („müthosz”) terminusaiban szokás beszélni, mert „az irodalmi mű mozgásban levő képanyagára” nincs szavunk.⁵⁵ A mozgásban levő szöveg a forma alakító, a nyugalomban levő szöveg pedig a forma tartalmazó elve. A cselekedeteket és gondolatokat utánzó verbális struktúrákban – az irodalmi műalkotásban a formális utánzással – létrejön a történetmondás és a jelentés egysége. „A formális utánzás, illetve az arisztotelészi mimézis során a műalkotás nem külső eseményeket és eszméket tükröz vissza, hanem a példa és a tétel között helyezkedik el. Az események és az eszmék az ő tartalmának aspektusai, nem pedig megfigyelésre szánt külső területek. [...] Cselekedeteket illusztrál, és ideális abban az értelemben, hogy az emberi cselekvés egyetemes formája nyilvánul meg benne.”⁵⁶ A formális megértésben a szimbólumok olyan egysége válik hangsúlyossá, amely a „költemény” és „az általa utánzott természet” közötti arányokat mutatja meg. A „költemény” a szimbólum által „nem csupán reprodukálja a természet árnyékát, hanem eléri, hogy a természet az ő tartalmazó formájában tükröződjék”.⁵⁷ A szimbólum ebben a fázisban mint kép értelmezendő.

A *Peter Schlemihl különös kalandjai* című regény fő szimbóluma az árnyék. Formálisan vizsgálva a szimbólumot azonnal szembeűnik, hogy az árnyék mint kép valójában szinte sosincs jelen – a regény témája sem más, mint az árnyéktalan ember története. Az olvasó figyelme az árnyék hiányára irányul: a szimbólum mint kép mintha nem létezne, nincs jelen, de annyiban mégis létezik, amennyiben – akár a literális és a deskriptív értelem által – folyamatosan tudomást szerzünk erről a hiányról. Mint arról már volt szó, a társadalom nem törődik azzal, milyen (gazdag, bőkezű stb.) ember Schlemihl, amint fény derül árnyékának hiányára, kizárólag az foglalkoztatja őket. Még csak nem is arról van szó, hogy a hősnek nem létezik árnyéka, hiszen jól tudjuk, ott lapul a „szürke ember” zsebében, hanem csupán arról, hogy ez az árnyék nincs jelen, nem a Schlemihlé, nem is „engedelmeskedik” neki. A környezet reagálásának

⁵⁴ Peterkiewicz, Jerzy: *Cast in Glass and Shadow*. New Literary History, Vol. 5 (1974), No. 2, 356.

⁵⁵ Frye, id. m., 73. (Kiemelés az eredetiben.)

⁵⁶ Uo., 74.

⁵⁷ Uo., 74.

alapja, hogy minden tekintet az árnyék hiányára vetül. A szimbólum mint kép, még ha nincs is jelen, vagy (itt) épp azáltal, hogy nincs jelen, a saját formájában adja vissza a már bekebelezett világot. Természetes fénybe érve Schlemihlnek (hangsúlyozottan) nyomban minden egyes ember szóvá teszi, hogy nincs árnyéka; nem beszélve arról, hogy rendszerint ítélik az is fölötte: „Azonhelyt megbíráltak és megdobáltak sárral: – Rendes ember nem szokta otthon felejtetni az árnyékát, ha napra megy.”⁵⁸

Az árnyék hiánya a jelenlétével is újabb jelentéssel ruházza fel a szimbólumot: Schlemihl rosszindulatú, tolvaj inasáról azért nem hiszik el, hogy lopott, mert „kifogástalan árnyéka van”.⁵⁹ Az elbeszélő maga is részt vesz az árnyék jelenlétéből adódó jelentéstulajdonításnak: a felbukkanó kereskedőt, aki a vagyonával el akarta kápráztatni a társaságot, így jellemzi: „általános tisztelet vette körül, és széles, noha kissé halvány árnyékot vetett”.⁶⁰

Sajátos alakot kap az ördög is: a „szürke ember” vagy „szürke ruhás ember” képe által formálisan szimbólummá válik. Az „ember”, tehát a megszemélyesített, pontosabban humanizált ördög, személyiséggel, karakterrel is rendelkezik, amint látja, hogy behízelt magatartása nem vezet eredményre, odébbáll, s többé szó sem esik róla.

Az ördög mint kép is kivételes figyelmet érdemel. A „szürke” jelző valójában a kabátja színére vonatkozik. Külséjéről igen keveset tudunk meg: „hallgatag, ösztövé, szikár, nyurga, öreges ember”. A narráció is kikerüli a részleteket: „pontosan leírtam a szürkeruhást”; vagy később: „– Milyen volt ez az ember? – kiáltottam mindent sejtve. S Bendel lerajzolta a szürke kabátos embert vonásról vonásra, szóról szóra úgy, ahogyan az előbb elbeszélése során jellemezte azt az embert, aki után kutatott.”⁶¹ Az elbeszélő Schlemihl tehát pontosan tudja, hogy néz ki a leírandó személy, mégis csak egyetlen „tulajdonsággal” jellemzi: a szürke kabátjával. A részletes leírás hiányának módja az árnyék hiányának fentebb részletezett technikájával analóg és ellentétes. Schlemihl egyedül az árnyék hiánya jellemezte, míg az ördögöt a szürke kabátjának jelenléte. A „szürke emberben” az „ember” az olvasó számára mintha nem is volna jelen, rendelkezik személyiséggel, de mégis arctalan marad, a narráció által egyedül a szürke kabát hangsúlyos és kizárólagos jelenléte által létezik. Az „ember” (ördög) a Schlemihl elkápráztató csodákat is csak a kabátja segítségével tudja véghezvinni, hiszen annak a zsebéből szed elő mindent, s persze az árnyék is abba kerül. Egy megszólított idegen is szabászati hasonlattal jellemzi: „Ez a cérnavég-ember ott, aki olyan, mintha csak most szökkent volna ki a szabó tűjéből!”⁶² S ha az ördög – a mitologikus gondolkodás szimbolikus logikájának megfelelően – nem más, mint egy ruhadarab, akkor egyfelől hétköznapi dolog,

⁵⁸ Chamisso, id. mű 32.

⁵⁹ Uo., 117.

⁶⁰ Uo., 72.

⁶¹ Uo., 40, 43.

⁶² Uo., 20.

tehát olyasvalami, ami nem feltétlenül ad okot a félelemre, viszont állandóan számíthatunk a jelenlétére, másfelől erősek a látszattal való konnotációi.

S ahogyan a regény fő szimbóluma olyan kép, amely nincs jelen, úgy a történet is azáltal válik az ördöggel kötött szövetség mitológemájává, hogy volta-képpen, a szó szoros értelmében nem az. Schlemihl az árnyékának eladásával alkut köt ugyan az ördöggel, de a későbbiekben nem adja el a lelkét, az ördög szerződését nem írja alá. Árnyéktalansága miatt Schlemihl megváltozik, például, mint már volt róla szó, lop: ellopja a „láthatatlan madárfészket”; ezen kívül háromszor hazudik az árnyéka eltűnésének eredetéről, még ha reflektáltan is: „– Mellékes ugyan, hogy eshetett meg – feleltem –, de azért elbeszéltem. – *S szemtelenül füllentettem*: – A múlt héten Oroszországban járt az illető, s a szörnyű hidegben egyszer árnyéka annyira odafagyott a földhöz, hogy többé nem tudta lefejteti onnan.” Másodjára: *Újra hazudnom kellett*: – Valami otromba ember egyszer oly durván talált az árnyékomra lépni, hogy alaposan kilyukadt, éppen most foltozzák – hiszen az arany csodákat mível –, már tegnap vissza kellett volna kapnom.” Nem lehet nem észrevenni, hogy ebben a hazugságban az árnyéket Schlemihl egy ruhadarab – példának okáért: egy kabát – tulajdonságaival jellemzi. Harmadjára már nem reflektált a hazugság: „– Súlyos, hosszadalmas betegségbe estem, kihullt a hajam, a körmöm meg az árnyékom. Lássa, apó, fiatalember létemre ősz a hajam, rövid lett a körmöm, csak az árnyékom nem nő meg újra.”⁶³ Az erszény eldobásával és az árnyék után való sóvárgás megszűntével az ördög is eltűnik, Schlemihl is jó útra tér.

A hiány elbeszélésének apró mutatványa jelenik meg az elbeszélő udvarlásának megjelenítésében is: „azon voltam, hogy (a hölgyet) frázisokkal szórakoztassam. Szendén maga elé nézett, s halkán *viszonozta* kézszorításomat; e pillanatban kibukkant a hold a felhők közül – s ő csak a maga árnyékát látta, amint eléje vetődött.”⁶⁴ A nem elbeszélő kézszorítás, a cselekvés vagy a képesség a cselekedet vagy a kép hiánya általi megteremtése annak a példája, hogy elbeszélői technikája – a forma –, amellet, hogy újabb jelentésekkel bővíti, segíti is az elbeszélés történetének megértését.

A mitikus fázis a konvenció és a műfaj kérdését helyezi a megértés fókuszába, hiszen a szöveg egyfelől „egyedülálló valami”, másfelől „eleme a hasonló formák osztályának”. Amennyiben a „költeményt” mint a teljes irodalmi szövegkorpusz egy egységét gondoljuk el, úgy a műfajiság kérdése átcsúszik a konvenció problematikájába. A kritika bázisa ilyen esetben a szimbólumhasználat olyan aspektusa lehet, amely a „költemények” között viszonyt létesít, „miközben működésének fő terepét a költeményeket összekapcsoló szimbólumok alkotják. A végső célja nem az, hogy egy költeményt vizsgáljon a természet egy

⁶³ Uo., 48, 92, 152. (Kiemelés tőlem.)

⁶⁴ Uo., 55–56. (Kiemelés tőlem.)

konkrét utánzásaként, hanem hogy elgondolja, miképpen utánozza a természet mint egész rendjét a szavak megfelelő rendje.”⁶⁵ Ugyanez az irodalom szemszögéből megfogalmazva: „Költeményt csak más költeményekből, regényt csak más regényekből lehet létrehozni.”⁶⁶ Ebből adódóan az irodalmi mű az őt megelőző irodalmi művek utánzása, s – ilyen aspektusban – önmaga tárgya lesz, hiszen nem lehet külső kapcsolata semmilyen rendszerrel – ha ilyen tapasztalunk, az az „intencionális fallácia” részét képezi.⁶⁷ A „költeményeket”, mondja Frye, egymással a képanyag archetipikus és konvencionális elemei kötik össze – ilyenformán a szimbólumok az irodalom konvencionális és kommunikálható archetipusai. S habár a szimbólumok „asszociatív nyalábok”, nincsenek változatlan vagy „szükségszerű” asszociációk, értelmezésükkor nincsenek inherens megfelelések.⁶⁸ Az irodalmi mű archetipikus elemzése az ismétlődő, konvencionális cselekvések terminusaiban történik. Az ilyen cselekvések – „menyegzők, temetések, intellektuális és társasági beavatások, kivégzések és kvázikivégzések, a bűnbaknak kikiáltott gonosztevő elűzetése” – a rítussal analóg jelenségek.⁶⁹ Mitikus fázisában a műalkotás mítosz, s a mítoszt ebben a fázisban Frazer *Az Aranyág* című munkája, valamint Jung tanításai – az etnográfia és a pszichoanalízis – felől közelíti meg: „[a] rítus és az álom nyelvi kommunikáció formájában történő egyesülése”,⁷⁰ s e forma egészének egysége a szimbólum.⁷¹ Az archetipusok vizsgálatakor az irodalmi szimbólumokat az egész részeiként kell vizsgálni.

Ha az archetipusokat kommunikálható szimbólumokként fogjuk fel, középpontjukban „egyetemes szimbólumokat” találunk. Az egyetemes szimbólumok képei minden ember számára közös alapokat használnak: „étel, ital, keresés, utazás, fény, sötétség, szexuális kielégülés, többnyire házasodás formájában”.⁷² Az ezekre az alapokra épülő szimbolizmus abban az értelemben egyetemes, hogy érthetőségének nincsenek határai.

Peter Schlemihl története lényegileg az ördöggel kötött szövetség mitológiájára, Schlemihl alakjának prefigurációja Faust, Faust pedig a lelkét az ördögnek eladó ember archetipusa. „Faust és Schlemihl természetesen összemérhetetlenek. Hiszen – írja Turóczi-Tostler – Schlemihl az első pillanatban úgy hat, mintha csak paródiája, amolyan lesüllyedt, kispolgári, »biedermeier« alakmása volna Faustnak. És mégis tartja a rejtett rokonságot a nagy »ősképpel«, ami lehetővé teszi számára, hogy levetkőzze groteszk vonásait, s

⁶⁵ Frye, id. mű, 84. (Kiemelés az eredetiben.)

⁶⁶ Uo., 85.

⁶⁷ Uo., 99.

⁶⁸ Uo., 90. (Kiemelés az eredetiben.)

⁶⁹ Uo., 92.

⁷⁰ Uo., 93.

⁷¹ Uo., 94.

⁷² Uo., 103.

humanizálódva kerüljön ki groteszk kalandjaiból.”⁷³ Turóczi-Tostler a regény groteszkkal való kapcsolatára rámutató megállapítása vonatkoztatható a regény műfaji sajátosságaira, valamint esztétikai minőségére. A „szürke ember” mint ördög „nemcsak látszatra, hanem valóban paródiája az igazinak. Szerény, alázatos, szolgálatkész, minden démónia híján.” Turóczi-Tostler véleményét nem lehet teljes mértékben osztani. Amint már korábban volt róla szó, a regényben, annak ellenére, hogy az elbeszélő valóban fausti mélységű tragédiaként interpretálja a történetét, a komikum szerepe legalább olyan hangsúlyos. A „szürke ember” valóban parodisztikus, ám félelmetes is, birtokában van Thomas John úr lelke, amelyet meg is mutat a róla kérdezősködő Schlemihlnek: „Vonakodva nyúlt a zsebébe, s a hajánál fogva kihúzta belőle Thomas John halvány, eltorzult alakját.”⁷⁴ Az elbeszélő annyira megijed a látottaktól, hogy eldobja Fortunátus erszényét – s ezzel megmenti a lelkét, megszabadul az ördög állandó kísértésétől.⁷⁵

Az ördögtől való megszabadulása után Schlemihl véletlenül szert tesz egy hétmérföldes csizmára, amely használatával el tud vonulni a világtól úgy, hogy közben bárhova eljuthat (növényeket és állatokat tanulmányozni). Az utazások során „döbbenünk rá arra, mennyi rokon vonás fűzi Schlemihl az örök hontalanság és haláltalanság legismertebb világirodalmi típusához, a *Bolygó zsidó*hoz”.⁷⁶ Még a neve is erre utal: a héber eredetű „Schlemihl” jelentése: szerencsétlen ember, aki a megváltást és a boldogságot Istentől várja.⁷⁷ Schlemihl alakjának iróniája, hogy mintha a Bolygó zsidó archetípusának felfüggesztése történe Faust archetípusának jelenléte, magára vétele idejéig. Hiszen már a regény első mondatából kiderül, outsiderként érkezik a „földre”: „Szerencsés, de fárasztó tengeri út volt, végre kikötőbe értünk.”⁷⁸ Eredettörténete sincs, mindössze annyit tudunk meg a múltjáról, hogy ismerte Thomas John fivérét.

Faust és a Bolygó zsidó mítoszának felidézése mellett a népi hiedelmek, mesék is felbukkannak: akár az alaptörténet kapcsán, akár a csodás tárgyak megjelenésében. A láthatatlanná tevő „ködsüveg” és „madárfészek”, a hétmérföldes csizma, ahogyan persze az aranyból kifogyhatatlan erszény is az egyetemes emberi vágyak tárgyasulása és szimbóluma.

Az *Elveszett illúziók* említést tesz Chamisso „kisalakú, kétszáz lapos” könyvéről, melyet az arra járók könnyen és gyorsan el tudnak olvasni, de ironikus módon egy szó sem esik a tartalmáról.⁷⁹ Ez a finom utalás még így is jelzi az olvasó számára a két regény közötti rokonságot. Schlemihl alakja nemcsak

⁷³ Turóczi-Trostler József: *Utószó = Chamisso*, id. mű., 191.

⁷⁴ Chamisso, id. mű., 146.

⁷⁵ Pavlyshyn, Marko: *Gold, Guilt and Scholarship Adelbert von Chamisso's* Peter Schlemihl. *The German Quarterly*, Vol. 55 (1982) No. 1, 52.

⁷⁶ Turóczi-Trostler József, id. mű, 198. (Kiemelés az eredetiben.)

⁷⁷ Zeldner, Max: *A Note on „Schlemiel.”*, *The German Quarterly*, Vol. 26 (1953) No. 2, 116.

⁷⁸ Chamisso, id. mű, 11.

⁷⁹ Balzac, Honoré de: *Elveszett illúziók*. Benedek Marcell fordítása. Kriterion, Bukarest, 1978, 247.

Balzac Lucienjéé, hanem mindazoké is, akik pénzért vagy hatalomért cserébe lepaktálnak az ördöggel.⁸⁰ Ironikus abból a szempontból is, hogy az *Elveszett illúziók* még egy nagyobb egység – a Vautrin-trilógia, vagy a még nagyobb egység, az *Emberi színjáték*-tervezet – részeként is, méretében és terjedelmében jóval meghaladja a *Schlemihlt*.

Az irodalmi mű, míg a mitikus fázisban az álmot korlátozza – valószínűvé, elfogadhatóvá teszi –, az anagogikus fázisban a „totális álmot”, „az emberi elme gondolkodását utánozza, amely a valóságnak a kerületén, nem pedig a centrumában helyezkedik el”.⁸¹ A természet tartalmazóból tartalmazott lesz, a szimbólumok itt maguk is a természet formái lesznek. A természet egészének képzeleti megragadása alatt pedig magát az apokalipszist kell érteni, „amely ha nem is emberi, közelebb áll ahhoz, hogy emberi legyen, semhogy élettelen”.⁸² A rítus felől megközelítve azonos eredményekre jutunk: az anagogikus fázisban a „költészet” „az emberi cselekvést totális rítusként utánozza”, méghozzá „egy mindenható emberi társadalom cselekvését”. Frye a mágia irányultságát a rítussal hozza összefüggésbe. Freud gondolataihoz hasonlóan ő is úgy gondolja, a mágia az emberi igényeket hivatott kiszolgálni.⁸³ Ez viszont azt jelenti, hogy anagogikus felfogásban a társadalom már nem a természet része, hanem ellenkezőleg, a természetnek kell a társadalom részévé válnia.

Az irodalmi mű egyesíti a totális rítust a totális álommal, avagy a korlátlan társadalmi cselekvést a korlátlan egyéni gondolattal. Ennek okán a mű „végtelen és határtalan hipotézis: nem tartalmazható semmilyen tényleges civilizáció vagy morális értékrend keretében”.⁸⁴ bármit a „költészet” tárgyává lehet tenni; a „költemény” „minden irodalmiság mikrokozmosza”. Az irodalmi mű mint „a szavak totális rendjének individuális megnyilvánulása” tűnik föl. „Anagogikusan tehát a szimbólum nem más, mint monád: minden szimbólum egyetlen végtelen és örök szimbólumban egyesül, amely mint *dianoia* nem más, mint a Logosz, és mint *mítosz* nem más, mint a totális teremtő aktus.”⁸⁵

Az archetípusok, írja Jung, többnyire másokra kivetített formában jelennek meg. „Ha valaki az ördögöt embertársára vetíti ki, ez csak azért történhetik, mert azon az emberen tényleg van valami, ami a kép rögződését megkönnyíti.” Ez kizárólag annak köszönhető, hogy a másik „a kivetítővel nem fér össze, ezért

⁸⁰ Szávai János: *Balzac három világa* = SZ. J., *Nagy francia regények*, Tankönyvkiadó, Bp., 1989, 80–102. Itt: 86. Szávai nem Lucien, hanem *A számbőr* főhőse, Raphael kapcsán teszi ezt a megállapítást, amely a Vautrin-trilógiához (s benne az *Elveszett illúziók*hoz) hasonlóan szintén az ördöggel kötött szövetség mitológéája.

⁸¹ Frye, id. mű, 103.

⁸² Uo., 104.

⁸³ Vö. 11. jegyzet.

⁸⁴ Uo., 104.

⁸⁵ Uo., 105. (Kiemelés az eredetiben.) A „Logosz” itt: „alakító szó, amely egyszerre értelem, és mint Goethe Faustja vélte, praxisz, azaz teremtő cselekvés.” Uo., 105.

a kettő között egy „ördögi” (azaz elválasztó) hatás működik”. A kivetítő pedig kénytelen felismerni, „hogyan az ördögi benne is éppannyira megvan, sőt éppen ő esett csapdába először, hiszen ő vetítette ki”. „Az ördög az »árnyék« archetípus egyik variánsa, vagyis az ember el nem ismert sötét oldalának veszedelmes aspektusa.”⁸⁶ S minthogy „[m]inden archetípusos alaknak megvan a saját árnyéka,”⁸⁷ az ördögnek kettő is van abban az (ironikus) jelenetben, melyben Schlemihl árnyéka is a „szürke embernek” „engedelmeskedik”. (Arról nem esik szó, hogyan lehetséges természetes fényben egy testnek két árnyéka, sem arról, hogyan válik mindkettő láthatóvá, hiszen egyetlen fényforrás megvilágításában egybe kellene esniük.)

Peter Schlemihl hazugságában saját árnyékát egy ruhadarab tulajdonságaival jellemzi, emellett elbeszélésében az ördög lehangsúlyosabb attribútumának a kabátját teszi meg. Az árnyék és az ördög ily módon bemutatott hasonlósága a szimbolikus logika alapján kettejük azonosságát jelenti. Az árnyék fogalma Jung elméletében (és terápiájában) kiemelten fontos. Tudattalanunk az elnyomott emlékeinket, képzeleteinket, tapasztalatainkat tartalmazza, melyek az álmainkban különböző formákban fellépő „árnyék” figurájának felelnek meg: „»Árnyék«-nak nevezem az egyéniség »negatív« részét, vagyis a rejtett, előnytelen tulajdonságok, a hiányosan kifejlődött funkciók és a személyes tudattalan tartalmainak summáját.”⁸⁸

Von Franz szerint azonban az „árnyék” nem feltétlenül ellenfél vagy gonosz, mint ahogyan Schlemihl ördöge sem az. Éppen olyan, mint „bármelyik emberi lény, akivel ki kell jönnünk”. Az „árnyék” szerepe ugyanis, hogy „az ego ellentétes oldalát képviselje, és hogy azokat a tulajdonságokat testesítse meg, melyeket az egyén a többi emberben a leginkább nem szeret.”⁸⁹ Jung az „árnyék tudatosításának” nevezi a személyiségünk kevésbé szeretett részeivel való szembenézést.⁹⁰ „Egy sötét sejtelem azt mondja, hogy e negatív oldal nélkül nem vagyunk egészek, hogy testünk van, amely – mint a testek általában – elkerülhetetlenül árnyékot vet, s ha megtagadjuk e testet, nem vagyunk többé háromdimenziósak, hanem lapos és élettelen lények.”⁹¹

Schlemihl második alkalommal képes lesz ellenállni az ördög kísértésének, mi több, az ördög eltűnésével az árnyékáról (tehát „árnyékáról”) is lemond, ezért ilyen megközelítésből a regény az „árnyék tudatosításának” iskolapéldája. Ami a példaszerű értelmezést felborítja, a környező társadalom felőli nézőpont. Mint arról már korábban volt szó, Schlemihl az árnyékának hiányával ébred rá a fontosságára,

⁸⁶ Jung, Carl Gustav: *Bevezetés a tudattalan pszichológiájába*. NAGY Péter fordítása, Európa, Bp., 1990, 177.

⁸⁷ Franz, Marie-Louise von: *Az árnyék és a gonosz a mesében*. Orosz Magdolna és Zalán Péter fordítása. Európa, Bp., 1998, 40.

⁸⁸ Jung, id. mű, 125.

⁸⁹ Franz, Marie-Louise von: *Az individuáció folyamata = Az ember és szimbólumai*, 157–230. Itt: 175.

⁹⁰ Franz, id. mű, 169.

⁹¹ Jung, id. mű, 60.

elsősorban az emberek túlzó reakcióinak köszönhetően. Árnyéka (tehát „árnyéka”) eltűnésének éppen azzal kellene járnia, hogy az emberek kizárólag a személyisége pozitív oldalát látják. Ám talán mindez fordítva történik, mindenki az árnyéktalan (tehát „árnyéktalan”) Schlemihlre vetíti ki ellenszenvét – „árnyékát”, ezáltal a többi emberrel összeférhetetlenné válik. Maga is árnyékká (tehát „árnyékká”) alakul, s ha „árnyék”, akkor ebben az összefüggésben ő maga az ördög. Schlemihl nemegyszer nevezi az embereket, ahogyan magát is „szegény ördögnek”.⁹²

A „szürke ruhástól” úgy sikerül végleg megszabadulnia, hogy a tőle kapott erszényt a mélybe hajítja. Az erszényt a „szürke ruhás” a közte és Schlemihl között levő „erős kapocsnak” nevezi. A „szürke ruhás” felajánlja Schlemihlnek, ha ő nincs ott, az erszényt csak meg kell ráznia, mint egy csengőt, s azon nyomban ott terem. A hiány és a jelenlét témáját veti fel újra ez az ördögi engedmény, hiszen az erszény által tulajdonképpen az ördög is folyamatosan jelen lenne (még ha nincs is), tehát Schlemihl (és az olvasó) számára az ördög szimbólumává válik. S mivel a szimbólum nem jelképez, hanem megegyezik az ábrázolt valósággal, így az erszény és a benne levő pénz is magával az ördöggel azonos. Ilyenformán az ördöggel kötött szövetség mitológemája kiterjeszhető mindenkire, aki pénzt fogadott vagy lopott el Schlemihltől. Két kivételt lehet említeni, akik a pénzüket mások megsegítésére, gyógyítására és jótékonykodásra szánták, Bendel, a volt szolgáloja, valamint Mina, az egykori szerelme; ők ellent tudtak állni az ördögi kísértésnek.

Az ördög, fő attribútuma, a szürke kabátja által a külsőség, a látszat képviselője. Schlemihl maga is eleinte pénze osztogatásával próbálta elérni, hogy az emberek ne tegyék szóvá – azaz ne vegyenek tudomást – árnyéka hiányáról. Az emberek elfogadták a pénzt, azonban nem teljesítették az íratlan szerződés feltételeit. A „láthatatlan madárfészek”, amint arról már tettem korábban is említést, meglehetősen tökéletlen varázstárgy, hiszen csak bizonyos körülmények között lehet használnia annak, akinek van árnyéka: a láthatatlan ember látható árnyékához ugyanolyan körülmények kellene, mint a látható ember láthatatlan árnyékához. Ebből a nézőpontból a látszat és a láthatatlanság is ugyanannyira az ördöghöz köthető tulajdonság, mint a pénz vagy az árnyék.

Árnyék hiányában – mint a testi valóság létezésének bizonyítéka hiányában – a test mint valóság léte is megkérdőjeleződik. S mint azt fentebb kifejtettem, árnyéka eltűnésével Schlemihl maga válik árnyékká. Az árnyék persze nem pusztán „személyes” jelenség: az árnyék Platón barlanghasonlata szerint nem más, mint az emberek számára érzékelhető világ. Az igazi létezők világa az ideák világa.⁹³ Az antikvitás mitikus tudatának „reális” és „illuzórikus” fogalma, írja Frejdenberg, pontosan a miénkkel ellentétes: amit a reálison értett, azt mi nem létező dolognak tekintjük; és ami számára a látszat világa, a valóság illúziója, számunkra az a realitás.⁹⁴ Platón nézőpontját a kereszténység a maga képére formálta át, eszerint a

⁹² Chamisso, id. mű, 13.

⁹³ Platón: *Az állam*. Ford. az utószót és a jegyzeteket írta Jánosy István. Lazi, Szeged, 2001, 224–229.

⁹⁴ Frejdenberg, Olga: *Metafora = Kultúra, szöveg, narráció: Orosz elméletírók tanulmányai*. Szerk. Kovács Árpád és V. Gilbert Edit. Hoffmann Kornélia et al fordítása. Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs, 1994, 211–250. Itt: 219.

földi életünk alapvetően csak „hányattatás”; majd a reneszánsz öntudatra ébredt embere céljául tűzte ki az árnyak, azaz a látszat világának átlépését (még hozzá a ráció és a tudomány eszközével). Peter Schlemihl története is ennek a folyamatnak a része, hiszen az árnyék eladásával mindennek, ami látszat, el kellene tűnnie. Ám fordítva történik, mi több – ahogy Bíró Béla a regénnyel kapcsolatban írja –, „[a] látszat eltűnésével maga a valóság válik látszólagossá”.⁹⁵ Vagy ahogyan a regény reflektál a problémára: „vajon az ábrázolás egyezik az ősképpel?”⁹⁶

Napjainkban a kvantumfizika és a kvantumkozmológia elméletei olyan következtetésre jutottak, amely Platón elméletéhez hasonló: „a mi háromdimenziós világunk egy négydimenziós világ háromdimenziós »árnyéka« csupán”.⁹⁷ A negyedik dimenzióról éppúgy nem szerezhetünk tudomást, ahogyan Platón barlanglakói – „ugyanúgy be vagyunk zárva a három dimenzió börtönébe, mint amazok önnön barlang-börtönükbe”.⁹⁸ S ahogyan – a korábban idézett jungi gondolat szerint – árnyékunk nélkül nem volnánk háromdimenziósak, úgy a negyedik dimenzióra is „az árnyék, a látszat, az irracionális” létéből következtethetünk. Az irreális lételeméleti kategóriája sem lehet más, mint „valamely világon túlmutató, számunkra közvetlenül hozzáférhetetlen realitás »vetülete«. *Ha nem létezne ez a magasabb rendű realitás, az irreális is elképzelhetetlen volna.*”⁹⁹ Az értékétől megfosztott „irracionalis” a tudattalanba került, ahol „feltartóztathatatlanul és pusztítóan hat, mint egy gyógyíthatatlan betegség, amelynek, mert láthatatlan, a gyökerét nem bírjuk kiirtani” – írja Jung.¹⁰⁰

Peter Schlemihl különös története értelmezésének összegzéseképp elmondható tehát, hogy az „árnyék” szimbóluma szubverzív szimbólum. A Northrop Frye által felállított értelmezési fázisok mindegyike során a felbukkanó oppozíciók felcserélését, a gondolkodás kiforgatását, vagy akár az irracionális jelenlétét tapasztalhattuk. A szimbólum éppen ilyen, „valamilyen magasabb rendű és abszolút nem jelszerű lényeg kifejeződése”. Amennyiben olyan jelnek tekintenénk, amely jelentése egy másik rendszerbe vagy másik nyelvhez tartozó másik jel volna, úgy a szimbolikus jelentés nem lenne más, mint „racionális interpretáció”, azaz „a kifejezési síkról a tartalom síkjára való adekvát fordítás”. A szimbólum kifejezési formáján átsejlik az irracionális tartalom, „ezért a szimbólum mintegy a híd funkcióját tölti be a racionális és a misztikus világ között”.¹⁰¹ Az anagogikus értelmezés rámutatott a pszichoanalitikus értelemben vett „árnyék” és a Platón barlanghasonlatában kifejtett „árnyék” közötti analógiára is. A regény szimbolikája olyan paradoxikus struktúrát épít fel, amely a saját maga által termelt oppozíciók felforgatását önmaga alapvető funkciójává, oszthatatlan egységének folyamatos öntételezésévé teszi. Ebben az értelemben a szimbólum monád.

⁹⁵ Bíró Béla: *Legenda a kerek Egészről*. Liget Műhely Alapítvány, Bp., 1997, 7.

⁹⁶ Chamisso, id. mű, 159.

⁹⁷ Bíró Béla, id. mű, 7.

⁹⁸ Uo., 8.

⁹⁹ Uo., 8. (Kiemelés az eredetiben.)

¹⁰⁰ Jung, id. mű, 175.

¹⁰¹ Lotman, id. mű 78.

S. KIRÁLY BÉLA**Egy konzervatív forradalmár magyar pályarajza**M. Szebeni Géza: *Charles de Gaulle*.*Egy konzervatív forradalmár*. Magyar Szemle Könyvek, 2012

M. Szebeni Géza munkásságának köszönhetően kiváló XX. századi kereszténydemokrata politikusok életműveit ismerhette meg az érdeklődő. Alcide de Gasperi, Robert Schuman és Konrad Adenauer elemző pályarajzai egy sajátos trilógiát képeznek, melyben a politológiai irodalmunkban elhanyagolt kereszténydemokrata politikai család azon nagyjairól gyarapíthattuk ismereteinket, akik sokat tettek az európai egység megszületéséért. A szerző legújabb könyvében az előzőektől eltérően olyan államférfi monográfiáját nyújtja az olvasónak, aki összeköthető velük abban, hogy ő is a nemzetek Európai Unióját akarta. Ez a vízió napjainkban kisebbségbe szorult az Unióban. Nem csoda: de Gaulle 1970-ben távozott az élők sorából, és azóta a technika nagyot fejlődött. A technika vívmányai és annak tömegcikké válása is hozzájárult ahhoz, hogy a gazdasági lobbicsoportok, az ideológiavezérelt politikusok és szinekúrában elfáradó brüsszeli bürokraták az Egyesült Európai Államok utópiáját merészebb dimenziókba emeljék. Elszakadva a nemzeti és állami „helyektől” közülük sokan azt hiszik, hogy a technika segítségével lebonthatják a természeti korlátokat. Az utolsó akadályt, az emberi természetet kívánják legyőzni úgy, hogy egy összetett közösséget eszelnek ki a tervszerűen szabványosított emberekből.

M. Szebeni Géza könyve hiánypótló munka. Más, meghatározó jelentőségű XX. századi államférfiak életrajzához képest, viszonylag későn, 1997-ben jelent meg először de Gaulle-ról magyar nyelvű könyv. Andrew Shennan karcsú kötete¹ hasznos, de inkább összefoglaló jellegű munkának nevezhető. A Philippe de Gaulle admirálissal készült monumentális beszélgető könyv² már közelebb hozza a magyar olvasóhoz a magánembert is. De Gaulle egyetlen fiának meglehetősen kései, 2003-ban megjelent visszaemlékezései, vallomásai nélkülözhetetlenek, főleg azért, mert a tábornok-elnök a magánéletét szigorúan megtartotta magának, és ez az attitűdje is forrása volt a róla keringő mítoszoknak. E történelmi léptékű személynek a valóságra vetülő mitikus árnyéka határozta meg sokáig a de Gaulle-lal kapcsolatos történetírói álláspontokat. A magyar szerző, a nyugalmazott diplomata élettapasztalatának birtokában távol tartja magát az ilyen kísértéstől. Megmarad a szigorú tárgyilagosság és a rokonszenv határmezsgyéjén, sőt több ízben kritikusan viszonyul alanyához. A könyv legfőbb érdemének tartom, hogy nem erőlteti az ideológiai értékkijelölést, az

¹ Andrew Shennan: *De Gaulle*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997.

² Philippe de Gaulle: *Apám, De Gaulle*. Beszélgetések Michel Tauriackal. Európa, Budapest, 2008.

aktualizálás nagyon is csábító lehetőségét, de a lírai helyzet- és jellemfestést sem. Pedig szemben a mi köldöknéző és svájci bankhiteles korunkkal, az a korszak és annak kivételes hőse bővelkedett a romantikus élet-halál határhelyzetekben. Csábítást érezhetett volna arra is, hogy hőse életútján tovább haladva a halálig kísérje el, megelevenítve a hatalomból való fejedelmi távozása utáni hónapok magánéleti nyűgeit, bepillantva a colombey-les-deux-églises-i birtokán remetei magányban élő és emlékiratait fogalmazó „ledöntött tölgy” (Malraux) könyvtárszobájába. A szerző azonban kitűzött és pragmatikus céljától el nem tántorodva csupán a politikából való önkéntes távozásig követi hőstét. Az óra megáll 1969. április 28-án éjfélkor.

E választékos, nem túlzásfolt és erudícióval sem hivalkodó bibliográfia birtokában megírt könyv két okból is jókor érkezett a magyar könyvpiacra. Egyrészt, mert a posztkommunizmustól kinnal, keserűséggel szabadulni igyekvő Magyarországnak bel- és külpolitikai helyzete 2010-ben – véleményem szerint – több párhuzamot is mutatott az 1958-as franciaországi anarchiával, másrészt a már említett Philippe de Gaulle–Michel Tauriac-könyv hemzseg a tárgyi tévedésektől. Ez tulajdonítható a visszaemlékezés pontatlanságának, de írható a fiú elfogultság számlájára is. Kilenc francia történész fogott össze és 370 oldalon fejtették ki elmarasztaló véleményüket a fenti könyvben található súlyos tárgyi tévedésekről, szépitgetésekről és a de Gaulle ellenfeleinek gyakorta önkényes megítéléséről.³

A cím igen pontos, jól foglalja össze Charles de Gaulle sziszifuszi, de mítoszhősétől eltérően rendkívül eredményes, máig ható munkásságát. A szerző a Lánchíd Rádió az év február 24-i adásában is megerősítette, hogy nem egy jól hangzó címet keresett könyvéhez. Kérdésekre válaszolva elmondta, hogy amennyiben a forradalmat új minőségek létrehozójának tekintjük, akkor de Gaulle tábornok-elnök igazi forradalmár volt, hiszen hozzányúlt annak a francia társadalomnak minden szegmenséhez, amelyben élt és minden részletét átalakította az alkotmánytól, a politikai szférától indulva a gazdaságon át a társadalmi életig. Csak ellenségei és hívei voltak. Egy új politikai rendszer alapjait fektette le, tartós gazdasági sínre állította hazáját és tudatában volt, hogy annak további működéséhez, haladásához már csak apró kiigazításokra van szükség. Az eredmény nem késlekedett. Hazája ismét elismert nagyhatalom lett, újfent megcsillant a „grandeur” visszfénye a Szajna víztükrében és az ország nagy gazdasági fejlődésen ment keresztül, Európa Japánja lett. (Más kérdés, hogy ez a liftélmény 1968-ban szédülést okozott.)

A hazai és az európai kommunista, posztkommunista vagy magát neoliberaisznak nevező hazai indoktrináció a forradalom fogalmát a szivárványos baloldal számára tartogatta-melengette, hiszen – általában – a szívünk is bal oldalon

³ République à l'amiral de Gaulle. Préface d'Henri-Christian Giraud. Avec la participation de Jacques Le Grounec, Georges Hirtz, Henri-Christian Giraud, Jean-Robert Gorce, Yves Amiot, Jean Monneret, Patrick Ehrhardt, Fabienne Mercier-Bernadet et Arnaud de Chantérac. Éditions du Rocher, Párizs, 2004.

dobog. Ám arról kevésbé esett szó, hogy az infarktus is azon az oldalon érkezik. Ezért a szerzőnél egy kissé bővebben időznék el a „konzervatív forradalmár” jelzős szó szerkezet értelmezésénél. De Gaulle azért konzervatív, mert az említett időtálló reformjai során nem nyúlt hozzá a társadalom alapszövetéhez, a társadalmi viszonyokat nem kívánta megváltoztatni egyik vagy másik társadalmi réteg javára. Nem akarta eltörölni a múltat, mi több, kemény kézzel zabolázta meg az eltörlésére irányuló sanda vagy érdekezérelt szándékokat. Az első világháborúban de Gaulle hadnagy többször is súlyosan megsebesült, majd 1916-ban német fogságba esett. Országgrészről országgrészre egyre szigorúbb fogolytáborokba hurcolták ötszöri sikertelen szökéskísérlete miatt. Ennek ellenére, szokásához híven ilyen körülmények között is sokat olvasott és – a lehetőségekhez mérten – figyelemmel kísérte a német belpolitikai, valamint katonai helyzetet. Feljegyzéseit később beépíti az 1924-ben megjelent *Viszály az ellenségénél* (La Discorde chez l'Ennemi) című könyvébe. Több mint biztos, hogy a német földön hosszabb időt töltő de Gaulle-t jobban megérintette a „hely szelleme”, mint más kortárs idegent. A gaulle-izmussal foglalkozó francia eszmetörténészek is elhanyagolták, hogy a tábornok milyen gyakran használta a mechanikus civilizáció kifejezést, amely a német értelmiségiek felkapott fogalma volt Walter Rathenau, a későbbi kancellár két híres könyvének – *Zur kritik der Zeit* (1912) és *Zur Mechanik des Geistes* (1913) – megjelenése után. Fogolyként olvashatta a helyi újságokban a német konzervatív forradalom alapművéről szóló cikkeket, elemzéseket. Moeller Van den Bruck *A porosz modell* című könyve éppen 1916-ban hagyta el a nyomdát. Thomas Mann is ekkor érintette meg a konzervatív forradalom szellemisége, amelynek lenyomatát az *Egy apolitikus meglátásaiban* (1918) olvashatjuk. Rövidre fogva: a modernizáció, a társadalom elgépiesedése azokban az években, amikor de Gaulle fogoly volt, állandó témája a német sajtónak és intelligenciának. Rathenau újabb nagy sikerű könyvében – *Von kommenden Dingen* (1917) – ekkor hirdeti meg a nemzet új szerveződési formáit a háború idején.

Tulajdonképpen mit is jelent a konzervatív forradalom Németországban? Egy nagy német nemzeti mozgalmat, amely rendszerszintű szintézist próbált teremteni a nemzet, a rend, a szocializmus, a gazdasági fejlődés, az iparosodás között. E témák első látásra egymásnak ellentmondóak, egymást kioltó jelenségek és a hagyományos jobboldal nem is tudott mit kezdeni velük. A de Gaulle előtti francia jobboldal idegenkedett a gazdasági modernizáció gondolatától. A tábornok-elnök, az őt támogató baloldali gaulle-isták és Georges Pompidou érdeme a francia gazdaság későbbi és gyorsított ütemű ipari-gazdasági felzárkózása más nyugati államokhoz. Természetesen nem lehet a külföldi élményeiből levezetni a de Gaulle-i konzervatív forradalmat, de azt mindenképpen jelezni kell, hogy az ő esetében egy rendkívül művelt és példátlanul széles tapasztalattal rendelkező államférfival van dolgunk. De Gaulle változtatási kísérletei – a két háború között a hadvezetésben, a háború után a gazdaságban és a társadalmi élet más szféráiban – egyfajta felvilágosult abszolutista

kísérletnek foghatóak fel, utolérendő a német, majd az amerikai gazdaság szervezettségi színvonalát. A puritán és tekintélyt sugárzó államférfi igen magasra tette a mércét önmaga előtt, joggal várhatott maximumot polgártársaitól, a nemzetétől. Napjainkban bárki előtt említjük a nevét az idősebb és a politika iránt mérsékelt érdeklődést tanúsító francia emberek társaságában, tapasztalataim szerint elsöre mindenkinek az „ugrik be”, hogy egy feddhetetlen erkölcsű és megvesztegethetetlen, talpig becsületes emberről beszélünk, jól lehet kőkemény és – ha kellett – könyörtelen politikai ellenfél volt.

Paul Johnson angol konzervatív történész, akinek de Gaulle mindig a begyében volt, a tábornokról készített jellemvázlatában rendre a könyörtelenségéből indult ki. Kaján tekintete kiszúrja hőse furcsa megjelenését, hihetetlen magasságát, aki az asztalnál ülve is fölébe tornyosul mindenkinek; még az állítólagos rossz szájszagát is felhánytorgatja, csak hogy kijelenthesse: de Gaulle – bizony – visszatásító figura.⁴ Voltak ismerősei – folytatja –, akikkel rendszeresen találkozott, de barátai nem, mivel a gyengeség jelének tekintette közel kerülni valakihez. Követőtől feltétlen hűséget várt el, amit általában meg is kapott, de nem viszonozta hasonlóval. Ez a szörnyű alak – folytatja –, aki képes volt a legmagasabb rendű hősiességre, de mélységesen félelmetes is tudott lenni, igazi intellektuel volt, a szónak abban az értelmében, hogy fontosabbnak tartotta az eszméket, mint az embereket, és úgy vélte, hogy Franciaország ideája előbbre való, mint az egyes franciák. 1958-ban visszatérve a hatalomba, de Gaulle időnként sajtótájékoztatót tartott, amelynek egyikén – fiatal újságíróként – Johnson úr is részt vett. A tábornok kifejtette, hogy számára Brüsszel materializmusa érdektelen, mivel az ő Európája Dante, Goethe és Chateaubriand Európája. „És Shakespeare-é is, tábornok úr?” – vágott közbe Johnson. „Ádáz, gyűlölettől izzó pillantást vetett rám, pár másodpercig hallgatott, aztán az egekbe rántotta a vállát és odavetette: »Na persze, Shakespeare-é is.«”

Szívesen olvastam volna a gaulle-izmusról mint politikai-szellemi irányzatról, amely halála után is meghatározta a francia politikát, bár tudom, hogy ennek a bemutatására a szerző nem tett ígéretet. De Gaulle életpályáját M. Szebeni Géza arányosan osztja szét: a nagy tiltakozások és a nagy alkotások szakaszára. Pályája első felében minden szellemi és politikai eszközzel tiltakozott a francia katonai dogmatizmus ellen, amely az 1940-es katonai összeomláshoz vezetett, tiltakozott és küzdött a harmadik, majd a negyedik köztársaság legitim, de terméketlen és kisztílú parlamentáris rendszere ellen, a baloldali utópiák és a jobboldali notabilitások köldöknéző szemlélete ellen, és később keresztbe tett az amerikai katonai és politikai hegemoniának is. Halála után megnyílt az esélye annak – és sokan fohászkoztak is ezért –, hogy a nevével fémjelzett irányzat felszívódjon, mint számár a '68-as ködben, hiszen követőinek csoportosulásai

⁴ Paul Johnson: *Hősök. Nagy Sándor, Julius Caesar, Churchill, De Gaulle...* Európa, Budapest, 2010. 352–362.

szervezetlenek és ellenfeleinek gyűrűjében a hívei is megosztottak voltak. Nem így történt: egy amerikai újságíró, aki az első, 1979-es európai választások előtt minden francia párt vezetőjét kikérdezte, meglepetten tapasztalta, hogy mind-egyik pártvezér tulajdonképpen gaulle-ista és ragaszkodik de Gaulle egyik „vívmányához”, a francia atombombához. A kijelentés érvényes volt a Francia Kommunista Párt titkárára, Georges Marchais-ra is.

Mi tehát a gaulle-izmus? Rendszer, életfilozófia, attitűd, doktrína vagy egyszerűen csak egy szellemi állapothoz köthető empirikus viselkedéskészlet? Volt minisztere, Olivier Guichard ez utóbbira esküszik. „Franciaországban annyira megszoktuk, hogy intellektuális javaslatokból vezessük le a politikai cselekvést, hogy azt hiszem hasznos, ha visszautasítom a doktrína címkéjét (...) Egyfajta empirizmus? Bizonyára, de Gaulle saját politikáját a körülmények doktrínájának nevezte...”⁵ Miniszterelnöke, Michel Debré hasonló következtetésre jutott: „Azt hiszem, hogy a gaulle-izmus lényege egy Franciaországról kialakított egyéni látásmód és eszmevilág, ugyanakkor egy elképzelés a megvalósítására mozgósított akarat, amely biztosítani kívánta a haza anyagi erejét, erkölcsi autoritását, garantálni a társadalom egységét és a nemzet függetlenségét másokkal szemben. Másképp fogalmazva, a gaulle-izmus lényege egy erős és szervezett akarat Franciaország jövőjének biztosítására.”⁶

M. Szabó Géza nem győzi hangsúlyozni, hogy egyszeri, megismételhetetlen államférfiről írt könyvet, noha művének időszerű elemei áttekinthetőek és talán értékelhetőek. Szerintem a mai brüsszeli bürokrácia és a mögöttes lobbisoportok versus nemzeti kormányok kötélhúzásában egyre jobban felértékelődik a de Gaulle-i politika sajátossága. Ő, a rá jellemző megérző képességgel pontosan rámutatott a mai Európai Unió fő gyengeségeire: lealacsonyító materializmusára és arra való képtelenségére, hogy Európa a keresztény lényegét jelentő civilizációra építse és szervezze önmagát. Ezért a de Gaulle-i életmű minden kortársánál többet sugároz a mának, jobb kulcsokat ad a jelenben orrunk előtt becsapott ajtók zárjának a nyitogatásához, mint bármelyik ideológiák által felfújtt XX. és XXI. századi politikai sztár.

De Gaulle és gaulle-izmusa kivételes körülmények között végrehajtott kivételes tettek összessége. A tábornok stílusa, a felmerülő problémákra adott sajátos akcióreceptjei teljesen egyediak, de példamutatóak. A gaulle-izmus ideológia is, abban az értelemben, ahogyan kötődött a nemzetéhez, az államhoz, az államnak a nemzet életében betöltött, a felmerülő társadalmi problémák megoldásában játszott kivételes szerepéhez. A gaulle-izmus nagyfokú bizalmat is jelent az emberben, a teljesítőképességében, a demokratikus körülmények között alkalmazott technikában és a modernizációban. De Gaulle nem tartotta magát sem jobb-, sem baloldalinak. A modern politikát és az általa teremtett embertípust megvetette, de a rendteremtései során folyton belekény-

⁵ *Réflexion sur le gaullisme*. Études gaulliennes, 14. szám, 42.

⁶ Uo. 28.

szertült a politikusi szerepbe, amelyet kivételes adottságai miatt – ha kellett – igen jól alakított. Ahhoz viszont, hogy beszéljünk róla, hogy elemezzük életművét és értelmezzük szerepfelfogását, kellett végre egy tisztességesen megírt, magyar szerzőtől származó életrajz-számvetés. Ez a szellemi fegyver-tény M. Szebeni Gézának, valamint könyvkiadójának köszönhető.

PETRŐCZI ÉVA

Spanyol világsiker – magyar „nyitánnal”

Javier Cercas: *Szalamiszi katonák*. Körösi Ivett fordítása.

Európa Könyvkiadó, 2013.

A közelmúltban látott napvilágot a Budapesten is járt, mostanra már világhírű spanyol író, Javier Cercas *Szalamiszi katonák* című regényének magyar kiadása. A könyvnek és Cercas látogatásának nagyon élénk sajtó- és média-visszhangja volt, egy, semmiképpen nem elhanyagolható tény azonban – legalábbis tudtommal – egyik beszélgetés során sem hangzott el. Az, hogy a 2008-ban elhunyt, 53 nyelven – így egy regénye, *Az ötödik pecsét* erejéig spanyolul is – olvasható Sánta Ferencnek van egy döbbenetes erejű novellája, az 1970-ben megjelent, Federico García Lorca emlékének ajánlott *Halálnak halála*. Ez a csak szűkebb körben ismert és elismert írás hajszálpontosan ugyanazt a témát veti fel, mint Cercas olvasók ezreit meghódító történelmi-etikai-lélektani bestsellere. (Ezúttal a szó legnemesebb értelmében használva ezt a kifejezést!) A magyar novellában ugyanis két, nagyon vájt fülű, nagyon irodalmi közegből való fogoly (egyikőjük nyilván maga Lorca!) nem hagyja a folyóba veszni az őket kivégzésre hajtó, állig felfegyverzett falangista őrt. Bármennyire dideregnek már a parton is, vékony rabruhájukban beugranak az örvénylő vízbe, kimentik és mesterséges légzéssel visszahozzák az életbe azt az embert, akinek halála számukra a túlélés esélyét jelenthetné. Vagyis: a gyűlöletnél, a bosszúváagnál sokkal erősebb bennük az irgalom, az emberi élet tisztelete. Harminchárom esztendővel a mi Sánta Ferencünk elbeszélése után az 1962-es születésű spanyol egyetemi tanár, korábban csak közepesen sikeres író, Javier Cercas, történetesen egy francoista család sarja, nagyon tiszteletreméltó módon csatlakozott azokhoz az írókhoz-gondolkodókhöz, akik nem elégszenek meg a spanyol polgárháború felületes, érzelmős, olcsón heroikus értelmezésével, hanem a tisztázás igényével vállalkozott egy nem könnyű oknyomozásra, annak kiderítésére, mi készített egy máig sem azonosított köztársaságpárti katonát arra, hogy egérutat és kivégzés helyett egy egészen 1966-ig terjedő életidőt ajándékozzon Ráfael Sanchez Mazas írónak, a Falange alapítójának, egyik fő-fő ideológusának, s himnuszuk, a *Cara al Sol* egyik szerzőjének. A történet színhelye Girona, a Santa María del Collell kolostor kör-

nyéke. Az időpont: 1939. január 30., amikor a köztársaságiak Mazast ötven társával együtt ki akarták végezni. Ő – fényképei tanúsága szerint is – ösztövé, Don Quijote-szerű figura volt, szódásüveg szemüveggel; a zuhogó esőt kihasználva elrohant (vagy, szemüveg híján, inkább botladozott) a közeli fenyvesbe, s egy árok felé igyekezett. Megmenekülése történetét, amelyet a szerző egyébként szó szerint is idéz, sőt egy képmelléklet jóvoltából Mazas egykorú naplója lapjaiba is beleolvashatunk, Cercas e szavakkal emeli szépirodalomma: „...és abban a pillanatban, amikor eléri az árok szélét, az eső zaján keresztül odahalatszik a közlől jövö kiáltás: „– Ott van? A katona meredten bámul rá; Sánchez Mazas pedig őt nézi, de vaksi szeme nem érti, amit lát: a csapzott haj, a széles homlok és a vizesen csöpgög szemöldök alatt a katona tekintete nem fejez ki sem együttérzést, sem gyűlöletet, még csak megvetést sem, inkább valamiféle titokzatos és kifürkészhetetlen örömet, amely határos a kegyetlenséggel és ellentmond az ésszerűségnek. De nem is ösztön ez, hanem olyasmi, ami ugyanolyan vak csökönységgel él benne, mint amivel a vér áramlik az érrendszerben... Olyasmi ez, ami kikerüli a szavakat, mint ahogy a patak vize kerüli ki a sziklát, mert a szavak arra szolgálnak, hogy önmagukat jelentsék, hogy a mondhatót mondják, más szóval mindent, kivéve azt, ami irányít, vagy éltet bennünket, vagy amik valójában vagyunk, vagy ami az a névtelen és rongyos katona, aki most nézi ezt a földdel és a patak barna vizével szinte egybeolvadó embert, majd anélkül, hogy levénné róla a szemét, elkiáltja magát:

– Itt nincs senki! – Azzal megfordul és elmegy.

Javier Cercas csak félig alteregó hösét (mivelhogy a regényben újságíróként is szerepelteti önmagát, noha zszurnaliszta soha nem volt!) annyira foglalkoztatja ez az egyszerre magasztos és kibogozhatatlannak tűnő történet, hogy készséges és vonakodó segítök, kortársak bevonásával igyekszik felgombolyítani a majdnem abszurd történetet. Mert az ifjú éveiben Mussolini-rajongó, azután Falange-fundáló, olykor takaros, antikizáló idöskori szonetteket faragó Mazasnak, a „camisas viejas”-ok, azaz „régii ingek”, tehát az ös francoisták egyikének bizony nagyon igaza volt, amikor élményeit ő is *Szalamiszi katonák* címen akarta papírra vetni. Mert Spanyolországban a sok áldozatot követelő, a civilek mellett mindkét oldalon sok tollforogatót (köztük a négyszer a helyszínré látogató legismertebbet, Ernest Hemingwayt is!) megmozgató polgárháború eseményei kegyetlenségben bizony vetekedtek a döntö görög győzelmet hozó, Kr. előtt 480-ban lezajló szalamiszi csatáival. Drágán, negyven görög és kétszáz perzsa hajó elvesztésével zárult le az ütközet. Spanyolországban sem történt ez másként, de a tragédiát fokozta, hogy egy nemzet fiai gyilkolták egymást. A köztársaságiak García Lorca mellett legismertebb poétája, Antonio Machado (a regényben az ő sorsáról is olvashatunk!) így jellemezte a kort, *Fiatal Spanyolország* című versében: „Hazugság és galádság kora volt az. A sebzett, / s farsangi maskarákba bújt Spanyolhont, az árvát / hagyták ránk...” Kegyetlenül találó helyzetkép ez, a polgárháború haláltánc-jellege jól érződik Cercas regényében is. Mégsem érezzük lehangoló, elkésérítő alkotásnak. Világsikerét fikció

és dokumentumok biztos érzékű váltogatása mellett annak is köszönheti, hogy kikerüli a hamis pátoszt, nem kínál egyértelműen fehér és fekete hősöket. Főhőse, Mazas köré nem fon ugyan apologetikus babérkoszorút, de megírja, hogy megmenekülése után ő is sokakat igyekezett megmenteni, s hogy Franco tárca nélküli minisztereként nem igazán érdekelték a jobboldali spanyol parlament hatalmi játéka. Ugyancsak az olcsó ellágyulás megakadályozását szolgálja az író szeretőjének (hogy vélt, vagy képzelt figura, az most lényegtelen!), Conchinak, a televíziós jósnőcskének kicsit közönséges, de talpraesett és életrevaló alakja. Vagy az aggastyánkorú Mirallesé, aki egy franciaországi öregotthonban éldegél-iddogál és szövöget erotikus álmokat az egyik ápoló apácáról. Elképzelhető ugyan, hogy egy emberöltővel korábban, ahogyan egy chilei író feltételezi, ő volt Mazas névtelen megmentője, de esze ágában sincs vénségére a hős szerepében tetszelegni. A nyomozás Miralleshez kötődő, egyszersmind a történetet lezáró epizódjában, Conchi e műfaj iránti rajongásának folytatásaként – legalább olyan nyomatékkal, mint Lorca költészetében a *cante hondo* – előindáznak egy jellegzetes spanyol tánc, a bikaviadalt férfi-nő párbajává finomító *pasodoble* hangjai, s néhány mondat erejéig poétává varázsolják a prózát író szerzőt: „És lenne egy temetés, zenével, egy végtelenül szomorú pasodoble szólna boldogan egy agyonkarcolt bakelitről, és akkor felkérném, Françoise nővért, megkérném, hogy táncoljon egy olyan zenére, amire nem tud táncolni, Miralles frissen hantolt sírjánál, de mindezt titokban... hogy egy szép és okos apáca, akivel Miralles mindig is szeretett volna táncolni egy pasodoblét, és akinek, bár szerette volna, soha nem mertte megpaskolni a fenekét, és egy vidéki újságíró, egy búbanatos város névtelen temetőjében táncolnak egy vén, katalán kommunista sírjánál; senki nem tudna róla, csak egy hitetlen, anyáskodó jósnő és egy Európába tévedt chilei...” Ezek a költői sorok éppúgy egy generáció rekvizitjének tekinthetők, mint Machado híres verse.

Körösi Ivett finoman árnyalt fordításáról csak elismerően lehet szólni, s Elekes Dóra szonett-átültetéséről is. Végül külön köszönet illeti Gerhes Gábort, az Európa Könyvkiadó művészeti vezetőjét, a gyönyörű címlaptervért. Nem tudom, vajon David Trueba 2003-as, mára ugyancsak világhírű filmváltozatából vette-e ezt a rajta látható jelenetet, egy Gérard Philipe-mosolyú, ifjú katonával, de ez nem is lényeges. A fő a szöveg és a látvány minőségének teljes harmóniája. Irgalom az irgalmatlanság idején, képben és szavakban.

TELLÉR GYULA

Született-e „Orbán-rendszer” 2010 és 2014 között?

A jelen dolgozat a 2014. január 23-án a Széll Kálmán Klub rendezvényén hasonló címmel tartott előadás kibővített változata. Egyben egyenes folytatása a *Nagyvilág* folyóirat 2009. novemberi számában *Rendszer-e a rendszerváltás rendszere?* címmel megjelent esszémnek. Hogy a nemzeti rendszerről szóló írásnak ez az utóbbi összefüggése olyanok számára is világos legyen, akik nem olvasták a 2009-es szöveget, első fejezetként (I) ideírom fő állításait. A második fejezet (II) az említett előadás. A harmadik (III) néhány konklúziót tartalmaz.

*

I. A rendszerváltás rendszere

A MEGÖRÖKÍTETT BIRKÓZÁS

1. A múlt század utolsó és a jelen évszázad első évtizedében – a rendszerváltás során – Magyarországon nagyjából létrejöttek a piacgazdaság alapintézményei: a termelő magántulajdon intézménye, a magántulajdon működtetéséhez szükséges jogi keretek, a társasági formák, a pénzügyi közvetítőrendszer intézményei: a kereskedelmi bankok, a biztosítók, a tőzsde, a kivételes jogállású jegybank, a már korábban kialakult háromelemű adórendszer (áfa, ványa, szja), a központosított erőforrásokat újraosztó költségvetés, a foglalkoztatás szabályozása stb. Mindez nagyrészt megegyezett a másutt régebb óta tőkés elvek szerint működő gazdaságok intézményrendszerével. A rendszerváltás gazdasága ezek alapján korunkbeli jellegzetes tőkés piacgazdaság. Ugyanekkor látszatra létrejöttek az ezeket keretbe foglaló és működtető, a tőkés társadalmakra jellemző demokratikus jogi és politikai intézmények is: az újabb kori liberális elvek szerinti alkotmány, a többpártrendszer, a választási rendszer, a négyévenkénti ciklusokban újraválasztott országgyűlés, az országgyűlésnek felelős kormány, a központi költségvetés, a „fékek és ellensúlyok” rendszere (köztársasági elnök, Alkotmánybíróság, országgyűlési biztosok) stb. Ezekkel azonban már több probléma is adódik. Mindjárt a legfontosabb: a demokratikus intézmények keretei között egymással küzdelmet folytató erők kezdettől nem voltak és ma – húsz-egynéhány év után! – sem azonosak a régóta működő polgári társadalmak politikai erőivel: osztályaival, rétegeivel, csoportjaival s ezek politikai szerve-

zeteivel. *A magyar intézményrendszerben ugyanis húsz-egynéhány év után is alapvetően a szocialista hatalomgyakorlás pozícióőrző vagy hatalomvisszaszerző törekvésű internacionalista utódcsoportjai (elitjei, pártjai, választói) állottak-állnak szemben a rendszerváltásra törekvő polgári és nemzeti erőkkel. Valójában tehát a polgári társadalom intézményi keretei között a polgári társadalom jellegzetes csoportjai helyett továbbra is a rendszerváltás két fő ereje birkózik egymással a rendszerváltás tartalmának meghatározásáért s ehhez a központosított erőforrások feletti rendelkezésért és a jogalkotás lehetőségéért.* Ez a küzdelmük, melynek már a rendszerváltás pillanatában el kellett volna dőlnie – ez kellett volna, hogy legyen a rendszerváltás –, valójában igazi, a legutóbbi időkig eldöntetlen politikai élethalálharc. A két fél ugyanis nagyjából egyenlő erőt, de gyökeresen eltérő, egymást kizáró léteket és társadalomalakítási koncepciót képvisel. A posztzocialista erők – öt cikluson keresztül az MSZP és az SZDSZ szervezeti kereteiben – a nagytulajdon feletti szocializmusbeli hatalmuk átmentésével és a jövedelem-újraelosztás feletti ellenőrzésük megtartásával-újramegszerezésével kívánták folyamatos „túlélésüket” és hatalomgyakorlásukat biztosítani a szocializmusban kis és közepes méretű tulajdonától nagyrészt megfosztott, munkássá, téesztaggá és alkalmazottá tett szocialista utódtársadalom felett. Társadalomszerkezeti elképzeléseik tehát egy alapvetően kétpólusú: nagytulajdonosokból és tulajdon nélküliekből álló társadalmat céloztak meg, s ma is ilyet igyekeztek-igyekeznek létrehozni, fenntartani. Jellemző, hogy fontosabb vezetőik ciklusról ciklusra egyebek közt a posztzocialista nagytulajdonosok közül kerültek ki (Pál, Hujber, Medgyessy, Bajnai, Gyurcsány, Kóka, Józsa, Simon stb.). Választóik a szocializmus „egylaki” munkásosztályából, a szocialista iparvidékek lakóiból, az állami újraelosztás hajdani kedvezményezettjeiből tevődnek ki. A kis és középtulajdon újraelosztásával szemben pedig határozottan ellenálltak (az SZDSZ készpénzes privatizációs koncepciói, Tardos, Bauer stb.). Ezzel szemben *a polgári-nemzeti rendszerváltó oldal az alsóbb rétegek mellett a minél szélesebb tulajdonosi középrétegekből – kispolgárokból, polgárokból – és a felsőbb rétegekből álló hárompólusú társadalom létrehozására törekedett és törekszik. Ez a társadalom nyújtja ugyanis a legstabilabb szociológiai és politikai szerkezetet: a középen álló széles kispolgári-polgári rétegek az alsó társadalmi oldal felől a túlelosztás iránti nyomásnak, a nagytulajdonosi oldal felől a túlzott jövedelemelvonásnak és tőkehatalomnak ellenállva. S ami a rendszerváltás szempontjából döntő: ez a társadalom nyújtja – pontosabban: jó volna, ha már nyújtaná – a posztzocialista erők visszatérése ellen is a leghatározottabb védelmet.* Ez utóbbi programtörekvések végső soron valamennyi rendszerváltó pártot – a Magyar Demokrata Fórumot, a kiscgazdákat, a kereszténydemokratákat, ezek utódpártjait, majd az erős néppárttá szélesedő Fideszt egyaránt jellemezték-jellemzik.

TOVÁBBI MAGYAR SAJÁTOSSÁGOK: SZERKEZETEK ÉS LEJÁTSZÁS

2. A demokratikus intézmények keretei közt működő magyar társadalom a régi nyugati demokráciákkal szemben a fentiekén kívül további fontos, mondhatni: meghatározó erejű sajátosságokat mutat. Ilyen mindenekelőtt a magyar társadalom jövedelemszerzési módok szerinti szerkezete. Ennek legjellemzőbb vonása a foglalkoztatottaknak az összlakosságon belüli igen alacsony számaránya, illetve a jövedelmüket a költségvetési újraelosztáson keresztül kapók igen magas aránya (nyugdíjasok, munkanélküliek, rokkantak, megváltozott munkaképességűek, foglalkoztatás nélküliek, önkormányzati segélyezettek, gyermekgondozási ellátásban részesülők stb.). Ez utóbbiak a posztoszocialista klientúra tagjai. Ezek a társadalomrészek nemcsak a költségvetést terhelik meg nagymértékben, de az újraelosztástól való függésük miatt az újraelosztás színvonalának változásaira és az ezzel kapcsolatos politikai ígéretre is nagyon érzékenyek. Mivel a felnőttek valamennyien választójoggal rendelkeznek, ez az érzékenység különösen a választások idején tesz szert igen nagy jelentőségre. A durván nyolcmilliónyi választóból – a regisztrált munkanélkülieket is beszámítva – a többség érintve van, a mélyponton: több mint négy és fél millió ember, az újabban némileg javuló foglalkoztatási helyzet idején is kb. négy millió. Az üres ígérettel megvásárolható szavazatok választásokat dönthetnek és döntenek el (pl. 2002-ben a „jóléti rendszerváltás” ígérete alapján). A régi demokráciákkal szemben további fontos sajátossága a magyar politikai életnek a gazdaság alacsony teljesítőképessége, s a jövedelem-központosítás magas – jóval több, mint ötvenszázalékos – aránya ellenére a központosított erőforrások szűkössége. Ráadásul ezeket az erőforrásokat nemcsak az újraelosztáson keresztüli jövedelemszerzők eltartásának költségei terhelik meg aránytalanul, hanem a szocializmusból örökölt igen magas államadósság adósságszolgálati terhei is, vagy éppen a nagyméretű korrupció.

3. Ezek között a körülmények között a ciklikus demokratikus folyamat „lejátszása” a következőképpen zajlik. A hatalomszerzéshez – a demokrácia közhelye – minél nagyobb szavazói támogatásra van szükség. Ez pedig a szemben álló hatalomszerző feleket mindeddig arra ösztönözte – sőt kényszerítette –, hogy nagyhangú programcélokkal, túlzó választási ígéretekkel igyekezzenek a – mint mondtuk: igen ígéretérzékeny – választók jóindulatát és vonzalmát maguk felé fordítani. A politikai élethalálharc feszültségében a felek valóságos ígéretlicittel igyekeztek egymáson túltenni és a választásokon a szavazattöbbséget a maguk számára biztosítani. Ha ehhez az ígéretlicithez hozzávesszük a gazdaság alacsony teljesítményét, nyilvánvaló, hogy az ígéretetek egy része eleve teljesíthetetlen. Már eleve ennek tudatában fogalmazzák meg őket. Ez pedig azt jelenti, hogy az ígéretetők közül akármelyik fél kerül is hatalomra, a strukturális okokból bekövetkező nem teljesítés hamar előáll, kiderül, s az emiatti

választói elégedetlenség újra meg újra magasba csap. Ekkor lép fel a magyar politikai folyamat újabb sajátossága: a „falanxképződés”. Először az ambiciózus posztszocialista szakszervezeti vezetők szeme csillan fel: végre lehet (amúgy – ismét strukturális okokból –: jogosan) követelni, handabandázni, összeszervezkedni, ágazati vagy tömegsztrájkot szervezni. Ezen a ponton az ellenzéki pártok is nyomban a követelések mögé állnak, hogy megingassák és megbuktassák a hatalmon lévő kormányt, s egy következő választáson újabb ígéretekkel maguk lépjenek a helyébe. Megint látnunk kell azonban – s főleg ez a magyar sajátosság – itt nem egyszerűen egy „szokásos” kormány–ellenzék szembenállásról, hanem a teljes ellenzék – legyenek akár rendszerváltók, akár posztszocialisták – politikailag is egységes blokkba, frontba szerveződéséről és az ellenoldal ellen fordulásáról van szó. Vagyis megint alapvetően a posztszocialista rendszervédők és a polgári-nemzeti rendszerváltók egészének szembenállásáról. A politikai közvélemény ciklusról ciklusra bekövetkező „tisztulása” is döntően e felé a kétpárti, „kéterős” alakulás felé mutat. Az újabb és újabb bukott kísérletekből kiviláglik: másfajta egybeszerveződésnek vagy másfajta szervezeteknek a politikai hatalomszerzésben alig van esélyük (Bajnai támogatottsága vagy az LMP-é). Megbuknak vagy a periférián maradnak.

4. A lejátszás következő lépése és egyben további magyar sajátossága: az ilyen helyzetbe került kormányok (főleg a közjő iránt kevésbé érzékeny posztszocialista nagytulajdonosokból álló „baloldaliak”!) külső forrásokból igyekeznek az ígéretek teljesítéséhez szükséges többletpénzt begyűjteni s ígéreteik színvonalasabb teljesítése, azaz: saját túlélésük érdekében jelentős privatizációs akciókat hajtanak végre, jelentős hiteleket vesznek fel s jelentős adósságot halmoznak fel. A sokféle hitelnyújtóval – nevezzük őket egyetlen jelképes személybe aggregáltan: Befektetőnek – a rendszer újabb alkatrésze, szereplője jelenik meg. A Befektető kívülről mérően figyel, s évszázados – sőt évezredes – tapasztalatai alapján alaposan mérlegeli a két fő hitelfelvevő helyzetét. Tisztában van a rendszeren belül zajló élethalálharcral, s azzal is, hogy mindkét birkózó fél – más-más indokokkal ugyan – a hiteltől várja politikai túlélését, sőt végső győzelmét. Kvázi: „még egy hitel és örökre miénk a hatalom!” (Gyurcsány: 2004–2006). A Befektetőnek azonban az az érdeke, hogy egyik felet se engedje sem végső győzelmet aratni, sem végső vereséget szenvedni. A Befektetőnek az az érdeke, hogy a hitelfelvevői oldalon a hitelfelvételi igény és ezáltal a hitelfelvételi helyzet örökkévalóvá legyen. Ezt – a tőkeérdekű pénzügyi világrendszer más szereplőivel (például a hitelminősítőkkal, a Nemzetközi Valutaalappal stb.) együttműködve – maga is igyekszik elősegíteni: rálicitál a válságokra, esetleg maga idézi elő őket!, gazdasági rémhíreket („elemzéseket”) terjeszt, minősítési besorolásokat sugall, bankközi kamatokat hamisít, árfolyamokat állít be, kockázati felárakat tesz a kamatokra, alkalmas pillanatban befekteti vagy hitelenség teremtése érdekében visszatartja a pénzét, s mindezzel elveszi a nemzeti jövedelemnek azt a többletét, amelynek révén egy ország kiszabadulhatna az adópozícióból, vagy legalábbis könnyíthetne helyzetén. Ez

által a Befektető a magyar belpolitika fontos szereplőjévé válik (azzá vált már az 1970-es évektől). *Ha az itt leírt, kényszerítő erejű oksági kapcsolatokból álló szerkezetet belülről szemléljük, azt látjuk, hogy az élethalálharc, az anyagi szükségesség feltételei között folytatott, megúszhatatlan ígéretlicit, a hatalomszerzés után a szükségképpeni választói csalódás, a kormánydöntő új-régi falanx fenyegetése s az ellene való védekezésül bevont külső erőforrás egyetlen egybefüggő s folyamatosan működő szerkezetet, a benne uralkodó sürgető hitelszomjúsággal kiegészülve valóságos hitelszivattyút alkot. Ha viszont ugyanezt a szerkezetet kívülről, a Befektető szemével nézzük, megkapjuk az egész szerkezet igazi jelentését: azt, hogy ez a szociológiai szerkezet a magyar nemzeti jövedelem folytonos hitelezői kiszívásának eszköze, igazi kívülről szabályozott jövedelemszivattyú s egyben – más metaforával – sajátos „póráz” az ország nyakán az ország folytonos pénzügyi függésben tartására. A birkózó felek élethalálharca a szivattyúnak különleges és kifogyhatatlan hajtóerőt biztosít. Az adósságkérdés szomorú vége: ha az adósságállomány a kis teljesítményű, válság sújtotta, stagnáló nemzetgazdaságban a bruttó hazai össztermék egy bizonyos hányadát – hetven-nyolcvan százalékát – eléri, az újabban felvett hitel már csupán a korábban felhalmozott hitel megújítására és az adósságszolgálat fizetésére (vagy éppen arra sem) elég. Az ilyen országoknak a Befektető vagy nagyon drágán, vagy egyáltalán nem ad hitelt s a Valutaalapot hívja segítségül a lakosság eredményesebb megpumpolására. (Az Európai Unió válságba jutott országaiban – ahol a „demokratikus” pártküzdelmek által hajtott, a Befektető által beszabályozott, a magyarhoz hasonló hitel- és jövedelemszivattyúk működnek – az iménti években éppen ez volt a helyzet.)*

AZ ELSŐ ÖSSZERAKÁS

5. Az eddig elmondottakból kitűnhet: *a múlt század '80-as éveitől, '90-es éveitől lezajlott rendszerváltás nem a régi polgári demokráciák szokásos működését hozta ismételten létre, hanem a rendszerváltás végső tartalmát meghatározni akaró két fél birkózását tette örökkévalóvá és szervezte rendszerelméleti értelemben vett rendszeré. Ennek a polgári demokrácia intézményi keretei között létrejött, rendszerelméleti értelemben vett makroszociológiai rendszernek az egymást tartó, egymást újratermelő és az egész ciklusról ciklusra működésben tartó alkatrészei: a rendszerváltásban szembe került erők szervezetei és egymással folytatott élethalálharcuk, az állami újraelosztásból élők s ezáltal a választási ígéretre túlságosan érzékeny és befolyásolható tömegek óriási aránya az összlakosságon belül, a válság sújtotta és számtalan szerkezeti bajjal küzdő gazdaság alacsony teljesítménye, választásokkor az eleve teljesíthetetlen ígéretekből álló, az élethalálharc által hajtott politikai nyomulás és egymásra ígérés, vagyis az ígéretlicit, a szükségképpeni*

választói csalódás és a falanxképződés, a külső erőforrások segítségével hívása a hatalommegtartás érdekében, az eladósodás és az ezáltal működtetett belső hitelszivattyú, valamint ugyanez a szerkezet, mint a Befektető javára működő fő jelentésmeghatározó: a nagy külső jövedelemszivattyú, melynek révén az egész rendszer a külső, tágabb szerkezetekbe illeszkedik bele. *Ebben a rendszerben a lejátszás ciklusról ciklusra kényszerítő erővel, azonos módon történik, a szerepek és pozíciók eleve meghatározottak, csak a szerepekbe hol a posztoszocialista, hol a rendszerváltó oldalról belépő szereplők változnak. Ezt a szocializmust felváltó, a rendszerváltásra irányuló birkózást megőrkítő s immár húsz esztendeje működtető, a rendszerváltásra irányuló eredeti szándékok és vágyak szempontjából azonban kudarcos, „félúton megrekedt” rendszert, rossz „makroszociológiai összerakást”, mely formailag követi a fejlett polgári demokráciákat, tartalmilag azonban gyökeresen eltér tőlük, annakidején „a rendszerváltás rendszerének” neveztem, s ezt az elnevezést ma is helyesnek tartom. és fenntartom.*

6. Egyetlen eset – az MSZP-SZDSZ pártegyüttes 2002-es és 2006-os egymás után kétszeri hatalomra kerülése – kivételével a rendszerváltás rendszere ciklusról ciklusra hatalomváltást hozott, a hatalomváltások ténye és jellege pedig hosszú távon a rendszerváltó társadalom, gazdaság és politika tekintetében számtalan negatív hatást mutatott és mutat mindmáig. Közismert dolgok ezek. Ráadásul a néha egyszerűbb, néha bonyolultabb esetek és hatásmechanizmusok bemutatására, azaz egy tüzetes politikatörténet előadására itt nincs is mód. A keserves „eredmények” egy listájának bemutatása azonban lehetséges és a rendszerváltás rendszere lényegének megítéléséhez egyáltalán nem felesleges. A rendszer működésének legelső következménye: az ígéretlicit mint nyilvános rafinált hazudozás („nem bontjuk ki az igazság minden részletét”), mint kiszámíthatatlan nyilvános felelőtlenség a negatív példájával erőteljes társadalmi mintává, negatív nevelőerővé válik (kvázi: „nekik szabad?, akkor nekem is!”) s megszabja a közhangulatot. Egyes pártok a kampányokban nyíltan külföldről hozatott hazudozás- és rágalmozás-specialistákat alkalmaznak (közpénzen!). A példa lehatol a mindennapi lélek mélyébe, s szinte szétszedi a gyengébb személyiségeket. A nagyrészt erőszakot és szexualitást közvetítő kereskedelmi televíziók pedig mintegy nemzetközi megerősítést is adnak a dolognak: lám csak, másutt, a „példaországokban” is ilyen a világ. Továbbá: a hatalomváltásban a mindenkori ciklusgyőztes fél – saját szempontjából „logikusan” – az ellenfél korábbi társadalomalakítási eredményeit igyekszik letörölni és a sajátjaival helyettesíteni, az előző ciklus előtti állapotot helyreállítani (s közben az elődjét leminósíteni). Ennek egyenes következménye, hogy már bevezetett – s esetleg hosszabb távon sikeres – intézkedések hosszú sorának lett megsemmisítés a sorsa, s hogy ezzel számolva hosszú távú – vagy akár csak középtávú – terveket egyik oldal sem melengethetett (más és más adórendszer és adókulcsok, más és más szociális segélyezési rendszerek, más és más külpolitikai orientáció, más és más privatizációs célok, a központi újraelosztás más és más szerkezete,

más és más közigazgatási elképzelések, más hitelfelvételi mértékek, más alap-
tanterv, más oktatási célok stb., kinek-kinek a saját társadalomalakítási elkép-
zelése szerint). Ilyenkor a befektetett munka kollektív értelme vész oda. *Az
összeredményre 2010-ig az alapvetően a három cikluson keresztül uralkodó
s két további ciklusban stabil status quót képző neoliberais alkotmányfelfo-
gás, a frankfurti filozófiának megfelelő társadalomeszme, a globális tőkének
oly kedves „washingtoni konszenzuson” alapuló gazdaságkonceptió (libera-
lizáció, dereguláció, privatizáció), a neoliberalis privatizációs politika (a
Befektető érdekeinek előtérbe kerülésével), a neoliberalissá cserélődött poszt-
szocialista gazdaságpolitika, a liberális önkormányzati rendszer, iskola-rend-
szer, kultúrpolitika, sajtóhelyzet stb. nyomta rá a bélyegét* (megjegyzem, a
gazdaságpolitikában már az Antall-kormány is sok tekintetben ugyanazt tette,
mint amit – mondjuk – az SZDSZ tett volna a helyében, olyan szűk volt a moz-
gástér, s olyannyira egy bordában szótték a szakértőket).

A RENDSZERVÁLTÁS RENDSZERÉNEK TÜNETTANA

7. A helyzet lényeges tünettani jellemzői: a kulturális identitás hanyatlása, a
nemzethez tartozás tudatának eltűnése, a közmorál parancsainak eltűnése
főleg az újabb generációk esetében, a demográfiai hanyatlás, közben a cigány-
ság létszámának és lakosságon belüli arányának növekedése, ezeken a helyeken
a gettósodás veszélyének megnövekedése és sok helyütt az önkormányzatok
képtelensége a társadalom szervezésére és a tulajdonbiztonság garantálására,
a határon kívüli magyarságra nehezedő hatalmas asszimilációs nyomás, ezek-
ben a kérdésekben az anyaország „liberális” passzivitása vagy erőtlensége, a
szuverenitás védelmére szolgáló fizikai képességek csökkenése, rossz és meg-
gondolatlan privatizáció, vállalatfelszámolás és piackiárusítás, a közös tulajdon
hatalmas fogyása, eltűnése, a Befektető jövedelemszivattyújának fosztogató
működése, a foglalkoztatottak számának a nyolcvanas évek közepéhez, az öt
és fél millióhoz képest mintegy másfél-kétmillió csökkenése, hatalmas állami,
közösségi (önkormányzati), vállalati és magáneladósodás, igen jelentős kor-
rupció és feketegazdaság (ingatlanértékesítési és „olaj”-biznisz), a tradicionális
piacok nagy részének elveszése, a hazai tulajdonú cégek elfogyása,
nagy mértékű függés a betelepült tőke teljesítményétől, alacsony gazdasági
összteljesítmény és lassú növekedés, a szocializmus rejtett fosztogató személyi
strukturáinak továbbélése („megalvadt strukturák”) a gazdaságtól a közigazga-
tásig, az önkormányzatoktól a felsőoktatásig, a tudományos élettől az iskola-
rendszerig, a MÁV-tól a Malévig szinte mindenütt, a közoktatás lezüllése, a
„nevelés, a feladatmegoldó erőfeszítés és morális képzetek nélküli iskola” sajá-
tos eszméjének – és eszményének – felbukkanása, az iskolákban az erőszak
megjelenése és elterjedése, a televíziókat elárasztó silány hirdetés-, erőszak- és
ingerkultúra, az egyoldalúan a poszt-szocialista irányba húzó sajtó, a „politikai

korrektség”, a „hagyományos” szexuális szerepek elleni, zavaros szellemi importból származó ideológiai divatkövetelmények megjelenése stb. A lista – sajnos – hosszan folytatható volna. *A magyar társadalom terheit túlnyomórészt egy még éppen működőképes, a felnőtt lakosság legfeljebb felére vagy annál is kisebb hányadára rúgó csoport hordozta-hordozza a hátán. Ez dolgozik, ez termel értéket, ez fizet adót, ez szül és nevel gyereket, ez épít lakást és házat, ez tartja el a társadalom nagyobbik részét, ez működteti a politikai és egyéb intézményeket. Ez a csoport azonban ciklusról ciklusra és generációról generációra zsugorodik, s ahogyan a magyar társadalom egésze: anyagilag, szellemileg, biológiailag egyaránt kiürülőben van. A rendszerváltás rendszere és azon belül a magyar társadalom ezeket a folyamatokat a maga erejéből nem volt képes visszafordítani.*

8. A kerekasztal-tárgyalások során, majd az első parlament által eszközölt kiigazítások révén létrejött liberális – „neo”-liberális – szellemű alkotmány sok pozitív értéket tartalmazott. Ezek túlnyomó többsége azonban – a „közösség-elvű”, diktatórikus szocializmusra adott történelmi reakcióként is – az „emberi jogok” oldalán helyezkedett el. Az alkotmányban szövetségesei ki nem mondott, az SZDSZ által azonban programmá tett s uralkodó helyzetre vergődött (a frankfurti posztmarxista filozófiai iskola eszméire támaszkodó) társadalomfilozófia ennél tovább ment. *Eszerint a társadalom elsősorban nem közösség, hanem egymással versengő individuumok halmaza. Az individuum a főszereplő. Minden dolognak ó: az egyén a mércéje. Egyben ő a morálteremtő is. Ezek az egyébként igen primitív, doktriner embersémáknak megfelelően elképzelt „demokratikus individuumok” aztán – az ideológia szerint – „fel-fogják” érdekeiket, s védelmükre, érvényre juttatásukra megszervezik magukat, s szervezeteikkel beszállnak az üres politikai arénában az erőforrásokért és a politikai helyzetmeghatározásért zajló küzdelembe. Ha van közösség, az nem nemzet, hanem semleges egyedekekből álló „politikai nemzet” (lásd a „békeharc” vagy a „szocialista demokrácia” jelentéstorzító terminológia analógiáját!), vagyis nem nemzet, hanem pusztán politikai közösség, melyet csak az alkotmány és a piac tart össze. Ez a (neo)liberális demokrácia. Ebben a világban a kultúra, a vallás, a történelem, a morál magánügy. Ismert (és látványosan megbukott) „liberális” közhelyek. Ami viszont a politikai küzdőtér szabályozását és a társadalom működőképes állapotban tartását, illetve az ehhez szükséges kötelességeket és magatartási szabályokat illeti: a rendszerváltás alkotmányjogászai túlságosan tágasra méretezték a lehetőségeket, túlságosan üresre, „értéksemlegesre” az alkotmányt, túl kevésbé szorították meg a politika centrumába kerülés kritériumait, s túl könnyűvé tették a hatalomváltást. Amely erő elég választói támogatást gyűjtött (esetleg – a morál nem kötötte totális küzdelem során és „jogán” – a választók súlyos megtévesztésével), szinte akármilyen programmal bekerülhetett az intézmény- és társadalomalakítás döntéshozó pozíciójába. Az alkotmány – és következésképp az Alkotmánybíróság – keveset és ritkán törődött vele: vajon a győztes erők politikai törekvései mennyire hajtják*

vége a meghirdetett programokat, s mennyire felelnek meg a nemzeti közösség érdekének vagy mennyire szolgálják pusztán kis csoportok magánérdekét. A „nemzeti közösség érdeke” három kulcsszót a liberális alkotmány kínosan kerülte is. Az imént említett neoliberais társadalomelmélet szerint ugyanis nemzet nincs, közösség nincs, közösségi érdek nincs. A megoldást pedig az alkotmány – nem igazán meggondolt módon – a következő választás választóira bízta. Ha nem tetszik nekik, ami van, válasszanak mást! Tanulják meg! Mint ahogyan már a késő szocializmus idején liberálissá vedlett alkotmányjogászok az új alkotmányszöveg liberális eszmék szerinti csiszolgtása, a „tisza” liberális alkotmányosság védelmezése közben egyszer sem vetették fel: volt-e, van-e ok-sági kapcsolat a rendszerváltás rendszere imént bemutatott, hanyatlásba futó „eredményei”, fenomenológiája, az alkotmány által szabályozott társadalom gyenge önvédelmi képességei és az alkotmány jellege között. Pazar alkotmány-jogból, a tudomány önmutogatásából sokat kaptunk, alkotmányszociológiából, az alkotmány és a nemzeti érdek kapcsolatára vonatkozó megfontolásokból keveset. *A liberális alkotmány nem kötelezte a kormányokat a nemzeti érdek védelmére és szolgálatára, nem védte meg a nemzeti vagyont, nem állított korlátot az eladósodás és a költségvetési hiány elé, nem tisztázta a szocialista diktatúrához és vezető személyeihez, felelőseihez való viszonyát, nem kötelezte a kormányokat a szomszédságban élő magyarok nemzethez tartozásának védelmére és erősítésére, itthon nem védte meg a magyarságot olyan „nemzeti” alaptantervtől, amelyből éppen a nemzet és az erkölcsi nevelés hiányzott, nem állított gátat a tömegmédiumból kiáramló társadalombontó hatásoknak, nem állított korlátot a társadalom reprodukciós mechanizmusait s különösen a családot támadó immoralitásnak stb. A liberális alkotmány alkotói úgy gondolták (bizonyára ma is úgy gondolják): elég, ha az alkotmány teret nyit a fenti témákban az erők küzdelmének, a többi dőljön el a „ringben”. Lesz, ami lesz. Ők pedig „mossák kezeiket”. Az alkotmány alkotói nem vették tekintetbe, hogy a magyar társadalom a rendszerváltáskor nem volt, s nagyrészt ma sincs felvértezve azokkal a képességekkel, hogy a kormányra került magánérdekű csoportok ideológiai és anyagi rohamozó erejével szemben megvédje magát és javait.* Mindez oda vezetett, hogy a rendszerváltás során kidolgozott liberális alkotmány nemcsak kerete, de – bizonyára az alkotói szándékoktól függetlenül – engedékenységgel egyszersemind folyamatformáló alkatrésze is (volt, lett) a rendszerváltás rendszerének. Bízást odaírhatjuk az ötödik pontban olvasható alkatrész-felsorolás, makroszociológiai összerakás utolsó tagjának.

*

II. A nemzeti rendszer

A KÉRDÉS ÉS A VÁLASZ

9. A nemzeti rendszer első lépése – akár a többié – kényszerűen a hatalomszerzéssel kezdődött. Ez a lépés 2010-ben egy ciklusra eleve eldőlt, az új rendszerépítés lehetősége pedig éppen a kétharmados parlamenti többség létrejöttével, illetve előtte a „forradalmi” változást lehetővé tevő szavazással („fülkeforradalommal”) nyílt meg. Ez a szavazás a rendszerváltó oldalon nem ígéretesen alapult, hanem a rendszerváltás rendszere és benne a posztszocialista oldal kormányzati kudarcán. Egyébként az ellenfelek – láthattuk – kezdettől fogva köszörülik nyelvüket a „fülkeforradalom” elnevezésen. Megítélésem szerint alaptalanul teszik. Ez a szó valóságos társadalmi tényt fejez ki. Természetesen nem maga a szavazás, a cédulák urnába dobása volt a „forradalom”, vagy még inkább egy új rendszerváltás (amiről majd utólag derül ki, hogy puszta metafora-e vagy valóságos „termnius technicus”), hanem a „közlélekek” az az állapota volt forradalmi, amely ezt a szavazást lehetővé tette, majd az innentől kezdve megnyílt történelmi lehetőségnek az a kormányzati kihasználása volt forradalmi, hogy a rendszerváltás rendszerének ne csak az adott pillanatban létrehozható efemer tartalmait, hanem a rendszer alkotmányos kereteit, magát a rendszert, a nagy struktúrát, a „makroszociológiai összerakást” is meg lehessen változtatni, s helyében megindulhasson egy új rendszer tervének elkészítése, illetve maga az építkezés.

10. *A Fidesz – Orbán, az új miniszterelnök – 2010-ben részben a rendszerváltás rendszerében rejlő lépéskényszerek ismeretében (a rájuk vonatkozó, fentebb kifejtett tudás birtokában), részben a kétharmados parlamenti többségére támaszkodva feltehető (s a tények elemzése alapján mondható: feltehető) magának a kérdést: van-e a politikában mozgó makro- és mikroszociológiai elemeknek, „alkatrészeknek” az eddigivel – a rendszerváltás rendszerével – szemben olyan új, más összerakása, amelyik – ugyancsak rendszerszerűen, „automatizmus-szerűen” működve – a fentebb, a hetedik pontban leírt negatív folyamatokat megfordítja és: növeli a társadalmi összeteljesítményt, növeli a teljesítménynyújtó társadalomrészt, növeli a nemzeti szuverenitást s ezzel a kormányzati cselekvés szabadságfokát, erősíti a nemzeti összetartozást és a közösségiség elfogadását, s eközben eleget tesz a társadalmi szolidaritás követelményének is. Az előrebocsátott válaszom – részben teoretikus alapokon, részben a politikai tényekben megadott tényszerű kormányzati válasz (azaz végső soron a miniszterelnök válasza) nyomán –, hogy lehetséges, és hogy van is ilyen összerakás. Úgy gondolom ráadásul, hogy egy ilyen rendszer elemeinek legtöbbje – sőt talán az egésze is – korábbi társadalmakban, politikai rendszerekben már előfordult, működött, kipróbáltatott, az tehát, ami van vagy készül, korábbi tapasztalatok alkalmazása, illetve – ez is lehet – célszerű, ráérző újrafelfedezés.*

11. Az új rendszer elvi alapja meglepően egyszerű. Ez a közösségelvűség és ennek logikai és ténybeli következményei. Eszerint a társadalom – szemben a (neo)liberális doktrínával – nem kulturálisan meghatározatlan individuumokból álló laza halmaz, melyet csak a piac és az értéksemleges alkotmány tart össze, s amelyben ezen a két vonatkozáson túl minden más magánügy, és akár-hogyan alakulhat, hanem *származás szerint és kulturálisan is meghatározott emberekből álló, történetileg kialakult szervezet, mely tagjait lakóterületük, személyük, fizikai és szellemi javaik, intézményeik, egyéni és közös tevékenységük, a világban való közös helytállásuk tekintetében a külső és a belső támadásokkal, eltérítő erőkkal szemben védelmezi, a csak közösen végrehajtható feladataik megoldására megszervezi vagy az önszerveződésre megtanítja s eszközökkel látja el.* A nemzet tehát a közérdek meghatározására, majd az abból fakadó közös feladatok végrehajtására szolgáló s azokat közös kultúrával, közös intézményekkel, közös nyelv használatával megoldó, közös múlt ismeretére támaszkodó szerves szerkezet, mely a tagjaitól a közösség fenntartásához, működtetéséhez szükséges motiváltságot és magatartást – a közös feladatok megoldásában való részvételt – elvárja, miután a hozzá szükséges feltételeket rendelkezésre bocsátja. A közösség biológiailag és szociológiailag mintegy „létrehozza” tagjait, hogy aztán ezek a tagok újra meg újra létrehozzák, „újratermeljék” a létrehozójukat: a közösséget. *Összetartó, öntudatos közösség nélkül – ezt jól láthattuk az elmúlt évtizedekben éppen a rendszerváltás rendszerében – a közös javak a nagyon is létező külső és belső támadókkal szemben megvédhetetlenek, a közös célok felismerhetetlenek és kitűzhetetlenek. S magának a még meglévő közösségnek az „újratermelése”, reprodukciója is hanyatló pályára kerül.* Össz nemzeti feladatok közösségiség nélkül nem oldhatók meg. Fentebb a rendszerváltás rendszerével kapcsolatban a negatív bizonyító anyagot igyekeztem bemutatni.

12. A közösségiség igen szerteágazó vonatkozásrendszer. Az új rendszerépítéssel kapcsolatba hozható fő tartalma az egyéneknek a közösségért vállalt felelőssége és a közösség javára (is) létrehozott egyéni teljesítménye. Közismert dolog: a közösségelvű rendszerben az egyén és a társadalom kapcsolatának dimenziójában nagyjából a következő dolgok számítanak teljesítménynek. Először is az öngondoskodás, a munka. Az, hogy az ember ne teher legyen a többiek nyakán, hanem meg tudjon állni az életben a saját lábán. Saját egzisztenciája legyen. Személyes öntudatának, önérzetének ez legyen az alapja, ne a pusztá létezése. Ehhez kapcsolódik gyermekkorban és ifjúkorban a felnőtt életre készüléskor mutatott komolyság: a szorgalmas tanulás és az egészséges életmód. S ehhez kapcsolódnak később a konkrét egzisztenciaformák: a munkás élet és az értéktermelés. Az értéktermelésben az adófizetés mint hozzájárulás a közösség anyagi fenntartásához. Döntő fontosságú teljesítmény a családalapítás és a gyermeknevelés. Ez utóbbiban különleges hangsúly

helyeződik a nevelésre! A saját neveltetés szeretetteljes továbbadására. S itt is megvannak a járulékos teljesítmények: a lakásszerzés, a házépítés, a család anyagi jólétének biztosítása. A gazdag ingervilágú családi élet szervezése. De fontos emberi teljesítménynek tekinthetjük a közösségi élet működésében, szervezésében való részvételt, az adófizetésen kívül a különböző közösségek problémáival való foglalkozást, a helyi vagy az országos politikában való részvételt, az ilyen irányú gondolati és cselekvésbeli terjeszkedést is. S – a rendszerváltás rendszere agy mosásának kontrasztjaképpen – mindenképpen teljesítménynek tekinthetjük a nemzet dolgaiban, történelmében, társadalmi viszonyaiban való tájékozódást és forgolódást, a nemzet önszemléletében, a nemzeti önreflexióban való részvételt is.

13. Láthatjuk tehát, hogy a közösségelvű rendszerben az egyéni teljesítmény pszichológiai és morális beágyazottsága mellett *a közösség javára újjászerveződik a közösség és az egyén viszonya is. Az új összerakás lényege itt az, hogy a szerkezet legbelsejében az egyéni teljesítményhez az egyéni sikeresség igénye mellett közösségi elvárás és értékelés is kapcsolódik. Vagyis a nemzeti rendszer legbelső elemeinek összerakása pontosan azt az elemi pszichológiai és morális kapcsolatot igyekszik újra megteremteni az egyén tevékenysége és a közösség léte között, amelyet a (neo)liberális eszme netében fellépők a rendszerváltás rendszerében oly nagy gonddal és buzgalommal igyekeztek felbontani, a cselekvésekről „leoperálni”, a reprodukcióból (például az iskolai tananyagból, a közbeszédből vagy a közmédia tartalmaiból) kiiktatni, magánüggyé nyilvánítani, leminősíteni, megsemmisíteni, nem létezővé tenni. Pedig itt – már mindjárt itt! – dől el, hogy a társadalom nem egyének pusztá halmaza, hanem közösség, szerves szerkezet. A kérdés más oldala: a közösségben a teljesítmény megítélése nemcsak technikai mérce alapján történik, hanem a közösség szempontjait kifejező morális mérce alapján is. S minél erőteljesebben képes valaki hatni a közösségre, a morális mérce annál inkább érvényes rá és annál szigorúbb. Fontos látni, a közösség nemcsak tény, hanem intenció is: elvárás, követelés, kötelesség, a közös feladatokban való részvételre buzdítás. Az egyes emberrel szemben, az intézményekkel szemben, a minden szintű szervezetekkel és érdekhordozókkal – mondjuk, éppen a kormányokkal – szemben is. Az egyéni sors és a közösség sorsa közötti kapcsolatok átlátása révén pedig ambíciók, törekvések forrása.*

A HORIZONTÁLIS KAPCSOLAT

14. Ehhez az egyén és a közösség viszonyát újjáépítő, a közösségi ethoszt, a közmorált helyreállító, az egyént védő és feladatokra szervező – mondhatni: vertikális – szerkezethez kapcsolódik aztán a közösségi rendszerösszerakás következő – horizontális – belső eleme: *a közösséghez való viszony mellett a másik emberhez való viszony. A liberális rendszer ezt a viszonyt a kanti mo-*

rálparancs segítségével igyekezett megfogalmazni és szabályozni. Kvázi: „minden szabad, ami más hasonló szabadságát nem sérti”. Azt azonban, hogy a másik ember szabadságát mi sérti, és mi nem: a liberálisan szervezett valóságban mindig az erősebb cselekvő szabta és szabja meg. Ez a morál a létezés szintjén képmutató, mert tipikusan az erő „morálja”. A nemzeti, közösségi rendszer itt is szemben áll a rendszerváltás (neo)liberális rendszerével, amennyiben a személyek közti viszonyban helyreállítja az „amit nem akarsz, hogy neked cselekedjenek, te se cselekedd azt másnak” ősi morális magatartási szabályát, illetve e szabály pozitív megfordítását: „amit szeretnél, hogy neked cselekedjenek, te is cselekedd azt másnak”. Az emberi magatartásokat végső soron nem külsőleges viselkedési utasításoknak s ezek farizeus kijátszási törekvéseinek, hanem mélyről jövő motívumoknak kell szabályozniuk. A valóságos társadalmakban ilyen motívumok szabályozzák – ősidők óta – a közösség tagjainak az élethez, a gyermekekhez és az idősekhez, a tulajdonhoz, a felebarátokhoz, a másneműekhez, az igazsághoz és magához a közösséghez való viszonyát. A közösségelvű rendszer mindezzel helyreállítja a közösség érdekeiből és szükségleteiből eredő világos morális mércét és vele a lelkiismeret évezredes intézményét is. Nos, a közösségelvű rendszer az eddig mondott vertikális és horizontális morálstruktúrák érvényességét és fontosságát ismét meghirdette és a közösségműködés kívánatos elvi alapjává tette. Ez a rendszerépítés elemi feltétele.

15. Kis kitérőben megemlítem a rendszer kívánatos mikro-összerakásának a morális előnyén kívül a rendszerműködésben megjelenő anyagi hasznát is. A sikeres motívumszabályozás első hatása, hogy a másik ember érdekének szükségképpen tekintetbevétele következtében a társadalmi ütközések az ember-ember közti dimenzióból sok esetben az emberen belüli dimenzióba szorulnak vissza. A szomszéd háztulajdonos nem áll be a nagy kocsjával a kapubejárómba csak azért, mert a közelben ott talált üres helyet. A konfliktust „lenyeli”, közvetlen érdekével szemben rám is gondol, s egy távolabbi parkolóhelyre megy, a kívánatos kapubejáratot szabadon hagyja. Így én akadálytalanul ki tudok menni a kapun, nem kell az odaállított autó tulajdonosát hajkurásznom, hogy szíveskedjék elállni máshová, ami aztán vagy megtörténik, vagy sem. Én viszont nem tömöm tele suttymban a szomszéd szemégyűjtő tartályát a tatarozásból kimaradt téglá- és malterhulladékkal, „sittimmel”. Így a szemétszállítók nem büntetik meg, vagy nem hagyják ott az egésztest a nyakán a kapujában. Látszólag kicsiny példa, de paradigmátikus. Megvan benne a pozitív motívumszabályozás minden tartalmi eleme: a konfliktus emberközti dimenzióból emberen belüli dimenzióba, a különböző cselekvési indíttatások közé helyeződése, ezáltal a másik ember számára a felesleges erőbefektetések (tranzakcionális költségek) megtakarítása, azaz a társadalmi működés belső súrlódási energiavesztéseinek csökkentése. Az idézett esetben keletkező anyagi haszon vagy veszteségcsökkentés világosan mérhető. S megvan benne egy spontán létrejövő nagyon fontos többlet: a kölcsönösség, a másik emberbe ve-

tett bizalom, s ezáltal a saját közösségbe-ágyazottság tényének és tudatának megerősödése. Az erősebbik fél a tranzakcionális költségeket ezúttal nem a maga javára, hanem a közösség javára, mindenki javára csökkenti. Ráadásul a mikrovilágban így működő társadalom makroképe is megváltozik. A csak magatartás-szabályozást ismerő (mondjuk: neoliberális) társadalom, a rendszer-váltás rendszerének társadalmi alapvetően az egyénként fellépők részérdekképviselői, ellenérzései, egymásnak feszülései, egymás-leszorításai, egymás-rászedései, erődemonstrációi, gyanakvásai, félelmei, pozícióvédelmei, elhárításai stb. valamilyen egyensúlyán alapul. Állandó feszültségen. A közös értékrendet követő motívumszabályozáson alapuló rendszer ezzel szemben (szerencsés esetben igen sok tekintetben) az együttműködések, összekapaszkodások, önkéntes munkamegosztások, közös társadalmi szerkezetépítések s az ezen támaszkodó erőforrás-feltárások egyensúlyán támaszkodik.

MI A RENDSZER?

16. Ezekből a magatartásokból, teljesítményekből és teljesítménynyújtókból rendszer a következőképpen épül. Az ugyancsak nemzeti érdektől hajtott politika eleve látja, hogy az adott teljesítményekkel s az ezeket hordozó társadalomrészek növekedésével a nemzeti összteljesítmény s ezáltal a kormány politikai mozgásteret bővíti, s ezért *a kívánatos teljesítményeket – amennyire ez lehetséges – a szokásosnál erőteljesebben honorálja*. A versenyszférában a vállalkozások jövedelmezőségét növeli, a bérszínvonal-emeléseket támogatja, a kisvállalati piacra lépést hitellel, szervezéssel, adminisztráció-egyszerűsítéssel megkönnyíti, az újraelosztási szférában bért, jövedelmet emel. A külön erőfeszítéseket presztízs-növelő előmenetekkel, kitüntetésekkel s jelentős (!) anyagi többletjuttatásokkal honorálja. Ahol lehet, egyéni értékelésen alapuló pályamodelleket épít és indít el. A lakásépítéshez, házépítéshez, pályakezdéshez olcsó hitelkonstrukciókkal maga is hozzájárul. Az adórendszer egykulcsos, lineáris. A nagyobb erőfeszítést arányosan jutalmazza. Az adókban erőteljes családtámogatási és gyermekkedvezményeket érvényesít. Egyéb gyermek-támogatási formákat alkalmaz. A tehetséget minden formájában felkarolja. Az oktatásban, a tudományos életben különösen. *A társadalmi szolidaritásról ugyan nem feledkezik meg, de a belső jövedelemelosztás súlypontját határozottan a teljesítmény irányába tolja el. Az igazságosságnak ezáltal új tartalmat ad. Újra hangsúlyozom: a társadalmi szolidaritás egy bizonyos szintjéről nem feledkezik meg. Azzal a végső soron még a szocializmusból származó szemlélettel azonban, amely szerint a szegénység (és mögötte az erőfeszítés hiánya) önmagában jövedelemszerzési jogcím, a munkahelyen való, teljesítmény nélküli pusztán jelenlét ugyancsak jövedelemszerzési jogcím és a „dolgozó öntudat” elégséges forrása, határozottan szakít. Azzal a rendszerváltás rendszeréből származó pozícióval is szakít, amelyik természetes-*

nek veszi a kampányidőszak-ban elszabaduló, nem teljesítményen alapuló ígéretlicitet, s amelyik a politikusi bukás elkerülésére nyakló nélkül igyekszik szavazatokat vásárolni vagy később utólag honorálni („jóléti rendszerváltás”). A rendszerépítés szempontja akkor teljesül, ha a teljesítménynyújtó élet az erkölcsi kívánatosság mellett anyagilag is vonzóvá, kívánatossá válik, s a tehetséges, szorgalmas emberek számára – vagy csak egyszerűen az átlagos emberek számára – megéri, hogy a teljesítménynyújtók közé bejutásért külön jelentős erőfeszítést tegyenek. A demokratikus ciklusokban az új elvek szerint odaadott, az átlagosnál intenzívebb honorálás az átlagosnál intenzívebb teljesítményt vált ki, ami viszont megint csak növeli a honorálás lehetőségét. Ideális esetben – a kormányzat felől nézve – beindul a „honorálás-teljesítmény-honorálás” ciklus s vele a teljesítménynyújtó társadalomrész növekedése. Ha pedig a rendszer önépítővé és önműködővé válik, a hangsúly áttevődik a teljesítménynyújtói oldalra. *Létrejön a rendszerspecifikus „teljesítmény-honorálás-teljesítmény” körforgás, melyet már nem a kormányzati támogatás, hanem a személyes előnykeresés és ambíció hajt.*

17. Ahhoz, hogy a nemzeti rendszer valódi politikai rendszerként működjön, egy másik kapcsolatnak is ki kell benne alakulnia. A politikai vezetésnek, amely az újraelosztási súlypont áthelyezésével a teljesítménynyújtók javára létrehozza a szokásosnál erőteljesebb „honorálás-teljesítmény-honorálás” ciklust, s ezt sikerrel alkalmazva folyamatosan növeli a teljesítménynyújtó társadalomrészt, egyszersmind védelmeznie is kell az újraelosztásnak ezt a „másképpen igazságos” módját a rendszerváltás rendszerében rejlő nivelláló tendenciákkal szemben. Ezért cserében viszont elvárja, s meg is kell, hogy kapja, hogy hatalmát az egyre növekvő teljesítménynyújtó társadalomrész ciklusról ciklusra egyre stabilabban újratermelje. S ezáltal a teljesítménynyújtó működésmódot maga az érdekelt teljesítménynyújtó társadalom is védelmezze. A kormány létrehozza és hatalmával védi a rendszert és benne a teljesítménynyújtók különleges pozícióját, ezek viszont ciklusról ciklusra újratermelik az így működő kormány hatalmi helyzetét. Ez az a pillanat, amikor a rendszer stabilá, a kétféle rendszerciklus egybesimulása által önfenntartóvá és önvédelmezővé válik. Az eddigi történésekből úgy látni: a teljesítménynyújtó és nemzeti gondolkodású társadalomrész számára az új rendszer lényegének felismerése óriási mozgósító erőt ad. Ami a rendszer valóságosságának egyik erős bizonyítéka. Elég, ha a kormányt támogató tömegtüntetésekre gondolunk (szemben – mondjuk – Európa országainak dühödt kormányellenes tüntetéseivel).

18. A jelenlegi ellenzék mindegyik könnyen mondja rá: nem új rendszerről, egyszerűen csak a nyugati demokráciákból is jól ismert politikai klientúraépítésről van szó, közpénzen pusztá támogatásvásárlásról. Nos, amikor *a poszt-szocialista ellenzék erői a rendszerváltás rendszerében az ígéretlicit segítségével az újraelosztásból élők szavazatait megvásárolják, csakugyan politikai klientúraépítés történik. Ugyanis esetükben – ez a tapasztalat – az újraelosztási ígérek kizárólag a hatalomszerzést szolgálják, teljesítmény-*

ellentételezés megkövetelése nélkül. A pénzért-szavazás üzlet ugyan, de nem teljesítmény. A nemzeti rendszert építő kormány számára viszont a klientúraszerű szerkezet pusztán járulékos elem, egyfajta politikai „anyaméh” az új, teljesítménynyújtó társadalomrész megformálására és megnövelésére. Az újraelosztás formája ebben az esetben a nemzeti teljesítmény növelésére szolgál. Ami nem nevezhető politikai klientúraépítésnek. A nemzeti rendszerben a politikai ciklus rendszerépítés-hatalomszerzés-rendszerépítés formájában indul. A rendszer megszilárdulása után azonban a hangsúly itt is visszatevődik magára a teljesítménynyújtó társadalomra, a ciklus önfenntartóvá válik s a kormány rendszerfejlesztő megbízásával indul.

A MÁSODIK ÖSSZERAKÁS

19. *Az eddigiek alapján nagyjából és elemenként számba vehetjük az új közösségelvű összerakás ideálképét. A nemzeti rendszer első nélkülözhetetlen eleme az „új igazság” szerinti elosztás működtetése, a nemzet javát szolgáló (különleges) erőfeszítés és teljesítmény (különleges) honorálása, a „honorálás-teljesítmény-honorálás” ciklus (tömeges) beindítása, a ciklusban rejlő toborzóerő felszabadítása, ezáltal a teljesítménynyújtó társadalomrész növelése. A rendszerváltás rendszere negatív spiráljának visszafordítása. A nemzeti rendszer második nélkülözhetetlen eleme az új igazságosságelv és az ezen alapuló elosztás érintettjeinek és az ilyen működést biztosító kormányhatalomnak kölcsönös egymást támogatása, védelme. A kormányhatalom ciklusról ciklusra támogatólag megformálja a teljesítménynyújtókat, ezek pedig ciklusról ciklusra megújítják az őket megformáló kormányhatalmat, azaz beindítják és működtetik a „teljesítmény-hatalom-teljesítmény” spirált, és útját állják a nivelláló, sztochasztikus, entropikus elosztásba: a rendszerváltás rendszerébe való visszahanyatlásnak. Ami pedig az egész rendszert megalapozó, mindenkitől elvárt teljesítménytöbbletet illeti: ez a mondott összefüggések belátása révén mindenkinél az egész személyiség teljesítménytöbblete a történelmi közösség iránti felelősséggel, a mélyről jövő ilyen irányú motívumokkal, a másik emberhez való morális viszonytal, a rendszernek napról napra a hátán való elhordásával. Ha az itt vázolt rendszer felépül, azt méltán tekinthetjük a rendszerváltás rendszere képében félbemaradt rendszerváltás betetőzésének, sőt meghaladásának, ahhoz képest egy új, második, „valódi” rendszerváltásnak. Fontos megemlíteni: ebben a rendszerben az osztársadalmi teljesítménynövelésben oly fontos szakpolitikák – a gazdaságpolitika, a közigazgatás, a közoktatás stb. – az egyéni és a csoportos teljesítmény fogalmi burkában vannak jelen. Vagyis jelen vannak. Bővebb kifejtésükre itt nincs szükség.*

20. Látjuk: az új összerakás elvei készen vannak, az új rendszer – a közösségelvű, nemzeti rendszer – tervrajza készen van. Az építkezés pedig a napi poli-

तिकai lépéskényszerek közepette is 2010 óta szüntelenül folyik. Mégis, ha a rendszer általános készütségi fokát kell jellemeznünk: ehhez egyelőre a „születőben levés”, az „in statu nascendi” fokozat a legmegfelelőbb minősítés. Az új rendszer ugyanis a társadalom alakatlan és entropikus állapotához képest – mint az eddigi leírásból láthattuk – egyfajta „alakot öltést” s ehhez minden szereplőtől jelentős többlet-erőfeszítést, az eddigi helyzetéhez képest pozícióváltást követel. A világ pedig ennek a negentropikus folyamatnak részben a maga fizikai értelemben vett tehetetlenségével, inerciájával, részben az ellenérdekeltség vezérelte mozgásával súlyosan ellenáll. Ez utóbbi összefüggésben valójában a dolgozat elején említett élethalálharc tovább futásáról van szó. Ez is a valóság része, nem csak a működőképes tervrajz megléte. Az újságolvasók, hírhallgatók ennek az elmúlt négy évben zajlott élethalálharcnak a tényeit jól ismerhetik. Ez a probléma vezet egy további – immár az utolsó – rendszerem kérdéséhez. Mint minden sajátos alakkal rendelkező „lény”, a közösségelvű rendszer is ragaszkodik formájához, működéséhez, megszilárdulásához és növekedéséhez. Mi a garancia rá, hogy a politikai élethalálharc körülményei között a rendszer által választott haladás visszafordíthatatlan, a benne rejlő cél megsemmisíthetetlen, az entrópiát képviselők által elemészthetetlen? Nos, a rendszer legfontosabb önvédelmi eszköze – a már növekvő társadalmi támogatás mellett – a kétharmados parlamenti döntési erején alapuló új alkotmány: az Alaptörvény és a hozzá kapcsolódó kétharmados törvények. Szabályaikat, előírásaikat, megkövetelhető elveiket csak minősített többség változtathatja meg. *Ezek a szabályok, előírások, elvek pedig mindazt tartalmazzák, rögzítik, amit idáig mint a rendszer alkatrészeit leírtam. A közösségelvűséget és a legfontosabb közösségeket: a családot és a nemzetet, a nemzet történetével kapcsolatban két helyen is fontos történelemértelmezést, a legfontosabb elvárt teljesítményeket, a horizontális emberi kapcsolatok – a jogok és kötelességek – legfontosabbjait, a teljesítményhonorálás néhány legfontosabb intézményét, s sok más egyéb között a kormányzati hatalomszerzés, a választójog és a választási rendszer új, az eddiginél nagyobb politikai stabilitást – nehezebb kormányváltást – biztosító megoldásait. A korábban említett erőteljes társadalmi támogatottság mellett az Alaptörvény előírásai látszanak a rendszer továbbépüléséhez a legfőbb biztosítékot nyújtani.*

A VALÓSÁG MÁSIK ARCA

21. A 2010–2014-es parlamenti ciklus ideje alatt a közösségelvű rendszer építése közben a rendszerváltás rendszerével kapcsolatban leírt, durvaságokban bővelkedő politikai élethalálharc egyetlen pillanatra sem szűnt meg zajlani. Az újságolvasó-hírfogyasztó erről a napilapok-hetilapok vagy éppen az elektronikus sajtó alapján igen jól tájékozódhatott. Mégis bizonyos konklúziók levonásához a 2014-es választás előtt (a jelen írás születésének ideje 2014 márciusa)

talán nem árt a továbbiakban mégoly közismert összefüggések közül az egyik – talán a legfontosabb – vonulat elemeiről egy felsoroló áttekintés. *A súlyos politikai küzdelem továbbfutásának belátásához mindenekelőtt az ellenállás egyszer már említett szociológiai bázisát, a társadalmi inercia forrását érdemes felidézni. A számokat némileg leegyszerűsítve: Magyarország kilencmillió kilencszázezer lakosából négymillió ember a gazdaságilag aktív népesség s mellettük mintegy négy százezer az aktív álláskereső száma. Ha a versenyszférában foglalkoztatott hárommillió embert s velük a vállalkozókat, szövetkezeti tagokat stb. leszámítjuk, mint akik talán kevésbé függenek a központi költségvetéstől, a többiek egzisztenciáját – így vagy úgy – a költségvetési újraelosztás biztosítja. A durván nyolcmillió választójoggal rendelkezőből ugyanebbe a kategóriába sorolható mintegy ötmillió felnőtt ember. Ismét idézhetjük, amit fentebb a választó közönség ígéretérzékenységéről és központiújranelosztás-érzékenységéről mondtam.* A dolog nem csak kampányprobléma. Ezek a tömegek és a kormánypolitika közvetlen anyagi kapcsolatban vannak egymással. A tömegek egyes csoportjai között pedig a szűkös források és a politika új elosztási elvei (vagy ezeknek az ellenzék által felnagyított problémás látszata!) nyilvánvaló feszültséget támasztanak. Ez főleg az egykulcsos adó működése körül jelent meg erőteljesen. Az eddig teljesítmény nélküli támogatásban részesültek egy része nemigen vevő például a közmunkákban való részvételre s különböző ürügyekkel távol marad. A kormánytöbbség azonban – erejét, felhatalmazását kihasználva – keresztülviszi akarátát. Ezt a feszültséget az ellenzék – mely nemcsak a kormánynak, de a kormány által létrehozni szándékozott új rendszernek is az ellenzéke – a teljes ciklus alatt folytonos ellentámadásra, nyomásgyakorlásra használta és használja fel. Milliomos tagjai a hatalomszerzésüket szolgáló elosztásnivellálás és klientúraszerzés érdekében, vagyis a teljes elosztás feletti irányítás visszaszerzése érdekében éhségmenetek élén masíroznak, útelzárásokban, gazdatüntetésekben vesznek részt (főleg mint szervezők), a közmunkásokat igyekeznek fellázítani bérük „megszégyenítően alacsony” volta miatt, s szakszervezetet szerveznek a javukra „érdekeik” védelmére, s minden más ponton látványosan keveslik, ami van. S közben belefognak az ígéretésbe, mi lesz, majd ha ők kerülnek megint hatalomra. Élesztgetik a rendszerváltás rendszerét. A kormány elszántságát és jogszerű erőérvényesítését „kompromisszum-képtelenségnek”, „diktatúrának” nevezik. Ott támadják a rendszert, ahol az – a források strukturális szűkössége és az ellenzék által remélt nagymértékű lakossági elégedetlenség következtében – a legtámadhatóbb. Az elosztás visszarendezésével ugyanis – ha sikerül – maga a rendszer rendeződik vissza, elvonva a forrást nemcsak a teljesítménycentrumú újraelosztási rendszertől, de a sikeresen megteremtett makroegyensúlytól is (államadósság-csökkentés, a hiányküszöb betartása, kikerülés az EU túlzottdeficit-eljárása alól stb.).

22. *Sajátos paradoxon: ebben a helyzetben – a rendszerváltás rendszere kormányaihoz hasonlóan – támasztékul Orbán is „külső forrásokhoz” folya-*

modott. Csak éppen nem hitelt vett fel, hanem a Magyarországra a rendszer-váltás rendszere éveiben betelepült nyugati tőke indokolatlanul magas profitját – ennek egy részét – vonta be a közös teherviselésbe. Visszavette, amit a Befektető – belső segédcsapatai közreműködésével – a korábban elmúlt húsz-egynéhány évben jogtalanul elvett a nemzettől. A bankokra különadót vetett ki, megtámadta a devizahitelek indokolatlan és jogtalan terheit, egyes nagyvállalati szektorokra ugyancsak, bizonyos – egészségre ártalmas – termékeket „kisadókkal” terhelt, drasztikusan levágta az MNB hitelkamatait (ezt valójában a független jegybank monetáris tanácsa tette a kormánypolitika támogatására) s ezzel csökkentette a Befektető betétjeinek hozamát, útdíjat emelt, s ami a legfontosabb: a közszolgáltatások indokolatlanul magas hasznát „megosztotta” a szolgáltatásokat igénybe vevő lakossággal. Röviden: „megpiszkálta” a jövedelemszivattyút, itt is tengelyt akasztva a Befektetővel. Ez az a lépés aztán, amelyik az Orbán-kormány politikáját a Befektetőn keresztül kényszerűen a magyarországinál szélesebb – európai és atlanti – összefüggésbe helyezte.

A TÁGABB ÖSSZEFÜGGÉSEK

23. Az Európai Unió alapítói elképzelései és alapidokumentumai azt ígérték, hogy a fejletlenebb tagországok előbb-utóbb utol fogják érni vagy legalábbis megközelítik az előttük járó országok és régiók gazdasági fejlettségét és jövedelemtermelési képességét. Az eddig eltelt idők ennek inkább a ellenkezőjét látszanak bizonyítani. A fejletlenebb országok – Írországtól Portugálián és Spanyolországon át Dél-Olaszorszáig és Görögorszáig – a kiinduló helyzetükhöz képest még jobban lemaradtak. Egészen pontosan: lemaradtak a termelésben és a jövedelemtermelésben. A fogyasztásban azonban a kormányhatalomért versengő pártok ígéretharcának eredményeképpen egyre jobban megközelítették a fejlett országokat és régiókat. A saját nemzeti jövedelem ennek a fogyasztásnövekedésnek csak egy – egyre kisebb – részét tudta és tudja finanszírozni. A hiányzó részt hitelek fedezték. A hitelállomány növekedésével azonban a nemzeti jövedelmek hovatovább már a fogyasztástöbbletet nem, csak ezeket a hiteleket és az adósságszolgálatokat tudták fedezni, s a végén a világgazdasági válság idején a hitelek ugrásszerű megdrágulása idején már azt sem. Ismert történet ez, itt most pusztán egyetlen mozzanatára érdemes figyelniünk. *A fejlett régiók áruszállításai utáni busás profit, az áruvásárláshoz nyújtott hitelek kamata és felárai, a betelepült tőke számára megnyíló olcsó munkaerőpiac, a szegény országok olcsóvá vált ingatlanainak a gazdagok általi felvásárlása, az ugyanilyen irányú agyelszívás és más érték kivonási formák révén a szegényebb és elmaradottabb országok és régiók felől a gazdagabb és fejlettebb országok és régiók felé jelentős mennyiségű – teljesít-ménnyel nem vagy nem eléggé ellentételezett – érték áramlik, növelve az*

utóbbiak erőforrásait, világszerte versenyképességét és továbbfejlődési lehetőségeit. A fenti értékáramban minden nemzetnek, régióknak akár mint kifizetőnek, akár mint bevételek szerzőnek van valamilyen sajátos pozíciója. A nagyon eladósodottak pozíciója rosszabb, olyasféle, mint a hajdani gyarmatoké, a kevésbé eladósodottaké vagy éppen a hitelnyújtóké jobb. Az Orbán-kormány politikája, a külföldi illetőségű tőkejövedelmek egy részének visszaszerzése (különadók, rezsicsökkentés stb.) révén, az agyelszívás lassítása, az adósságlafon és a hiányküszöb bevezetése révén, a termőföld magyar kézben tartása révén igyekezik a mondott értékáramban az ország helyzetét javítani s ezzel a Befektetővel szembeni pozícióját is erősíteni. Nos, ez a politika az Európai Unió uralkodó bürokráciájának és mögötte a nemzetközi pénzügyi világ intézményeinek kétféle rosszállását is kiváltotta. Egyrészt a tőkejövedelmek egy részének erővel való visszavétele hallatlan precedens és a Befektető számára hallatlan érdeksérelem. Másrészt a nemzeti érdekű „profitsonkítás” a hatalmát a nemzetállami kompetenciák rovására kiterjesztő, erőteljes hatalomcentralizációra törekvő és a határozottan a tőkeérdeket képviselő EU-bürokrácia nemzetekfelettsége számára halálos fenyegetés. Fenyegetés már a maga elszigetelt esetiségében is. De még inkább az, mert félok, hogy a példát más nemzetek is követni fogják (nyugdíjalapok, bankadó, különadók bevezetése más államokban). Még egyszer mondom: a történet közismert. Mégis említést érdemel, hogy az Orbán-féle rendszerépítéssel szemben látványosan összeszövetkezett a poszt-szocialista belső ellenzék és a frankfurtista-poszt-marxista EU-bürokrácia. Nem beszélve a mögöttük álló sajtóról, vagy éppen a világ pénzügyi rendszerének az EU-bürokrácia által befolyásolt intézményeiről (Valutaalap, Világbank, „elemzők”, hitelminősítők stb.). Külön érdekes az Amerikai Egyesült Államok bizonyos köreinek részvétele ebben a „játékban”.

24. Az USA-nak Magyarországgal kapcsolatos érdekei gazdaságiak (fegyvervásárlás, vadászpülők) és stratégiaiak (a NATO vezérelte politika szoros követése, az oroszok, kínaiak, japánok, indiaiak stb. felé való „elkalandozások” nélkül). A magyar politikával kapcsolatban megnyilatkozó amerikai „körök” ezeket az érdekeket finoman a demokrácia problémájaként adják elő. Emlékezhetünk: a volt amerikai nagykövet asszony, Eleni Tsakopoulos Kounalakis demokrácia-tanfolyamai (emberi jogok, sajtószabadság, a fékek és ellensúlyok, amelyeket Orbán állítólag megroppantott stb.) formálisan a rendszerváltás rendszerének (neo)liberális (végső soron: eszdeeszes) elveit igyekeztek az új rendszerrel szemben érvényben tartani. A közvetett összefüggés azonban kitetszett: ha az eszdeeszes elvek uralkodnak, végső soron az történik az országban, amit az értékeslegesen alkotmány keretei között a liberális AB előír. Hogy mit, azt a rendszerváltás rendszerében eleget láthattuk. Emlékezhetünk: Charles Gati professzor új demokráciaelmélete szerint, ha a magyar társadalomnak (értsd: a liberálisoknak) nem tetszik, amit Orbán csinál, akár fizikai erővel is megdönthető. Mark Palmer időhözben elhunyt hajdani amerikai nagykövet pedig sajátos társadalomelmélettel hozakodott elő: nem a magyar kormány

vagy a magyar országgyűlés a szuverén, hanem a Magyar Nemzeti Bank, a szakszervezetek együttese, az önkormányzatok együttese, a sajtó stb., amely szuverének aztán a maguk feje után mennek s szövetkeznek más országok hasonló szuverénjeivel, így határozzák meg a politikát s így szedik szét a saját érdekét követni merő valódi szuverént. Az igazi szándékokat végül az USA-pénzen finanszírozott Bajnai Gordon fellépése képviseli és fogalmazza meg a legtisztábban. Orbánt le kell váltani, méghozzá „saját” emberrel. Ebben Spanyolország, Portugália, Olaszország, Görögország példája követendő. Mindez együttesen mutatja a közösségelvű, nemzeti érdekű rendszert építő Orbán-kormány politikai alaphelyzetét: az összeszövetkezett hazai és euroatlanti ellenzökből álló „politikai satut”. A rendszerépítésnek ez a nagypolitikai kerete.

III. A rendszerváltás rendszere és 2014

MI ÉPÜLT LE, MI MARADT MEG?

25. A napi politikai tapasztalat azt mutatja: a közösségelvű rendszer építése megindult és előrehaladt. A címben feltett kérdésre tehát a válaszom még egyszer: igen, 2010 és 2014 között született új rendszer. Vagy legalábbis „elkezdett születni”. Az is igaz azonban, hogy közben a rendszerváltás rendszere nem szűnt meg létezni. Kétségtelen: eszmei alapjainak kudarcát sokan átlátták. Ezáltal s az Alaptörvényben lefektetett alternatíva hatására uralkodó mentalitás jellegéből – s vele választói támogatottságából – sokat veszített. Kétségtelen: a nagypolitikai intézmények (államelnök, miniszterelnök, az országgyűlés elnöke) mellett az alapintézményekben (AB, LÜ, Kúria, országgyűlési biztosi intézmény, MNB, Költségvetési Tanács, NAV stb.) elfoglalt pozícióiból nagyrészt kiszorult. Kétségtelen: a Kádár-kori „megalvadt struktúrák” és az újabb keletű maffiaszerű informális hálózatok kitakarítása sikeresen továbbhaladt (Biszku, fővárosi ingatlanpanamák, a titkosszolgálatok vagy a rendőrség és egyes bűnözők kapcsolata). Kétségtelen: a reprodukciós intézményekben – s elsősorban a közoktatásban – uralkodó helyzete megrendült. Kétségtelen: az államigazgatás kulcspozícióit hívei elveszítették. Kétségtelen: a területi önkormányzatokban is hívei erős kisebbségbe szorultak. Kétségtelen: a kormány gazdaság szervező munkája nyomán gazdaságpolitikai elképzelései s ezek értelmiségi és intézményi hordozói jelentőségüket veszítették. Kétségtelen: a munkahelyvédelem, a rezsicsökkentés és más szociálpolitikai intézkedések hatására a szakszervezetek harcossága alábbhagyott. Kétségtelen: a közvéleménykutatások a rendszerváltás rendszere helyreállításában érdekelt pártok támogatottságát a kormánypártokénál mindig kisebbnek mutatták. *Mégis, mindezek ellenére az előző rendszer két legfontosabb alkatrésze: a nagy tár-*

sadalmi tehetetlenségű (alig átalakítható) tömegbázisa és a tömegbázist mozgósító, falanxszá szervező – s immár a pusztai politikai létéért küzdő – elitje (erőteljes értelmiségi és sajtótámogatással és – mint láthattuk – erőteljes euroatlanti támogatással) továbbra is létező valóság. S főleg: a választás pillanatában koncentrálnak ereje pontosan kiszámíthatatlan. A 2014-es választásnak tehát van tétje!

26. Ha a 2014-es falanx vezető erőire és a korábbi ciklusokban leszerepelt vezető személyeire (Bajnaira, Bokrosra, Gyurcsányra, Fodorra, Kunczéra, Ba-uerra, Lendvaira, Kovácsra) vetünk egy pillantást, elmondhatjuk: a rendszerváltás negyedszázados történetében soha ennyire tiszta formában még nem jelent meg a rendszerváltó küzdelem korábban leírt alapjellege, az, hogy benne, általa az egyik oldalon a szocializmus utódcsoportjai küzdenek hatalmi eszközeik és hatalmuk fenntartásáért, a másikon a rendszerváltásnak – a „rendszerváltás rendszere” formájában félúton megrekedt – folyamatát folytatni és bevégezni akaró rendszerváltók lépnek fel. Ez utóbbiak ráadásul egy új, világos rendszer-alternatíva képviselőit. *A 2014-es választások tétje: poszt-szocializmus vagy új, nemzetelvű rendszer! A választók nem egyszerűen pártok vagy pártcsoporthoz tartozók között, hanem rendszerek között választanak.*

Makovecz Imre: Siófoki evangélikus templom (vázlat).

KÜLFÖLDI SZERZŐINK

ANDREJ ASZTVACATUROV orosz író 1969-ben született Leningrádban, értelmiségi családban (V. M. Zsirmunszkij unokája). Két monográfiának (*T. S. Eliot és az Átokföldje* című verse, illetve *A szöveg fenomenológiája*) és sok angol és amerikai irodalomról szóló cikknek is szerzője (foglalkozott például Oscar Wilddal, Virginia Woolffal, James Joyce-szal és Kurt Vonneguttal is). 2009-ben jelent meg első regénye, szerzője a nagy sikerű *Skunskamerának*. E számban *Ljgyi v golom* (Emberek mezetelel) című regényéből közlünk.

CHARLES BOYLE elsősorban költő. 1951-ben született Leedsben. Cambridge-ben végzett, Sheffieldben és Egyiptomban tanított, dolgozott a Faber and Faber kiadónál, majd megalapította saját kiadóját, a CB editionst bevallása szerint olyan könyvek számára, amelyeket másutt nem adnának ki. Versesköteteit jelölték többek között a T. S. Eliot-díjra. Novelláját Jennie Walker álnéven, két, fotót és szöveget összekapcsoló könyvét Jack Robinson név mögé bújva publikálta. „Mikroember vagyok. A könyvekben nem a cselekményt vagy a tanulságot, nem is a jellemeket díjazom, hanem az eredeti mondatokat, kis jeleneteket, amelyeket többször is szívesen elolvasok, leginkább hangosan” – mondta nemrég egy interjújában. Ez a novella bekerült a *The Best British Short Stories 2013* című kötetbe.

GRZEGORZ KWIATKOWSKI lengyel költő 1984-ben született, Gdańskban él. Költő, zenesz. Négy verseskötete jelent meg eddig:

Przeprawa (2008), *Eine Kleine Todesmusik* (2009), *Ostabić* (2010) és a *Radości* (2013), illetve egy kétnyelvű (angol–lengyel), *Should Not been born* (2011). A Trupa Trupa együttes tagja. 2011-ben a Speldor Gedanensis, 2012-ben a Gazeta Wyborcza díját, ugyanebben az évben pedig a lengyel Kulturális Minisztérium ösztöndíját is elnyerte. Verseit eddig angol és német nyelvre fordították le.

MIHAIL JURJEVICS LERMONTOV (1814–1841) orosz költő, író. Apai ágon ősi nemesi skót családra, a Learmonthokra vezette vissza származását, egyik őséről, Lermont skót bárdról Walter Scott emlékezik meg egyik balladájában. Lermontov ezért ír egyik korai versében „Az én Skóciám”-ról. A család a XVII. században Lengyelországon keresztül került orosz földre. A moszkvai egyetemen kezdett Biron és Puskin hatására verseket írni. 1834-ben a Carszkoje Szeló-i huszárezred tisztje lett. Párbajban kapott halálos sebet. Lermontov az orosz és európai költészet kimagasló alakja. Magyarországon hamar ismert lesz, Arany László több művét lefordította, tanulmányokban méltatta. Híres regénye, a *Korunk hőse* már 1855-ben olvasható volt magyarul.

PHILIP MILTON ROTH (1933) amerikai író. Már első műve, a *Goodbye, Columbus* (1959, Isten veled, Columbus), amelyet a *Nagyvilág* 1970-ben bemutatott, nagy sikert aratott, elnyerte a National Book Awardot és az O. Henry-díjat. Regényeinek nagy része magyarul is olvasható. Lapunk többször közölte.

KEDVES OLVASÓINK!
TISZTELT ELŐFIZETŐINK!

Nagyon szépen kérjük, fizessenek elő a Nagyvilágra,
minél hamarabb újítsák meg előfizetésüket.
Önök nélkül nem tudna létezni a lap.
Támogatásukat szívből köszönjük.

Egy példány ára 690 Ft.
Előfizetés egy évre 8280 Ft.

A Nagyvilág Baráti Társaság tagdíja
egy évre 7500 Ft,
nyugdíjasoknak és diákoknak 7000 Ft.

Kérjük, támogassák a Nagyvilágot!

Minden támogatást hálással elfogadunk és köszönünk.

Új Világ Alapítvány
OTP Bank
11740023-20055318

NAGY VILÁG

Világirodalmi folyóirat

Főszerkesztő: Fázsy Anikó
Munkatársak: Imreh András, Ircsik Vilmos, Lackfi János,
Lukács Laura, Pálfalvi Lajos
Olvasószerkesztő: Hernád Imre

Cím: H-2517 Keszthely, Malom utca 76.
Telefon: 06 33 484 293
E-mail: nagyvilag@gmail.com

Számlaszámunk:
Új Világ Alapítvány
11740023-20055318

A Nagyvilág olvasható
a www.nagyvilag-folyoirat.hu
internetcímen

Kiadja az Új Világ Alapítvány
Felelős kiadó: Fázsy Anikó
Tördelte: Puskás Ferenc
Nyomta a Borsodi Nyomda Kft.

ISSN 0547-1613

Terjeszti a HIRKER Rt., az NH Rt. és az alternatív terjesztők.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.
Előfizethető a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1 477 6300; postacím: Bp., 1900).
További információ: 06 80 444 444; hirlapelofizetes@posta.hu

Előfizetési díj egy évre 8280 Ft, fél évre 4140 Ft.
Külföldön terjeszti a Batthyány Kultur-Press Kft.
H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6.

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

Mindazoknak,
akik adójuk 1%-ával támogatták lapunkat,
ezúton mondunk köszönetet.
Adószámunk: Új Világ Alapítvány 18186062-1-42